
PUBLISHED BY

D. M. APTÉ, for Apté Bros.

Mohan Building, Bombay No. 4.

PRINTED BY

G. G. Tivkar, Manager, Vipaya Press.

670 Bhanwar, Poona No. 2.

---

in prose and verse are almost alternate, and miscellaneous verses have been added at the end of each Series, being intended to be learnt by heart by the student. In adapting stories, as in the tale of Pururavas and Urvasi or of Sāvitrī, I have tried to retain as far as possible, the language of the original, making changes only where absolutely necessary. Difficult words and expressions have been explained in the notes, but mere words have not been given as Sanskrit-English Dictionaries are now accessible to even the poorest student. At the end is an appendix giving the Questions in Sanskrit set at the Matriculation Examination of the University of Bombay from 1882 to 1890. Thus the book is intended to supply the want of a Sanskrit reading book hitherto felt by senior students in High Schools and will, I hope, give them some familiarity with the styles and modes of thought, of at least, the more celebrated writers.

Any suggestion as to improvement &c. will be thankfully received.

P o o n a, }
31st January, 1891. }

V. S. APTE.

PREFACE TO THE SECOND EDITION.

This edition does not materially differ from first. The only changes made are in the order of the lessons, the easiest ones being placed first. Additional notes on points found to require in the course of teaching have been added. The appendix given at the end of the first

edition has been altogether omitted. The changes mentioned above were the only ones which the author intended to make in the second edition.

Dhulia. }
3rd December, 1892. } M. S. APTE.

PREFACE TO THE THIRD EDITION.

The rapid sale of the first two editions has encouraged the Editor to give the public the third edition of this book and in doing so he has omitted such of the extracts as he thought difficult for an ordinary student of Sanskrit to understand. He has also added a few more explanatory notes in places where considered to be necessary for clear elucidation of the texts. It is hoped that this edition will receive that support which was accorded to the first two.

Dhulia. }
1893. } M. S. APTE

PREFACE TO THE FOURTH EDITION.

Nothing new has been done in this edition, except that ^{from} _{er}

25th July, 1901. } M. S. APTE

PREFACE TO THE TWENTY-FIRST EDITION

This is a mere reprint of the ^{twentieth} Edition.

Bombay, }
1st January, 1930. } B. M. APTE

XXXIX.	The sun-rise	...	...	...	02
XXX.	Judicial procedure	...	...	...	03
XXXI.	Miscellaneous verses	...	...	...	05

SECOND SERIES.

I.	A jackal fallen into an indigo-vat				73
II.	Monkeys advised by a bird	...	...	...	74
III.	General precepts of advice	...	...	...	75
IV.	Chārudatta on poverty	...	...	...	77
V.	The summer	...	...	...	80
VI.	An old woman's tale	...	...	...	82
VII.	Krishna on the immortality of the soul				83
VIII.	The tale of Mahāsvetā Part I	...	...	...	80
IX.	The Yaksha's wife	...	...	...	90
X.	Characteristics of strong-minded & spirited persons				91
XI.	A feigned quarrel between Chanakya and Chandragupta Part I				93
XII.	" " " " Part II				90
XIII.	The tale of Mahāsvetā Part II	...	...	...	101
XIV.	" " " " Part III	...	...	...	103
XV.	Specimen of an elegy	...	...	...	113
XVI.	Characteristics of good servants	...	...	...	115
XVII.	Characteristics of wise and foolish persons P.I				110
XVIII.	" " " " Part II				118
XLX.	King Hārsha hearing of his father's illness				121
XX.	The Yaksha's message	...	...	...	123
XXI.	A lover's tale	...	...	...	125
XXII.	An address to the Ganges	...	...	...	130
XXIII.	God is not open to the charges of injustice & cruelty				134
XXIV.	A poet's introduction to his poem				135
XXV.	The Sun-set	...	...	...	
XXVI.	Miscellaneous verses	...	...	...	

THIRD SERIES.

I.	The hare and the lion	...	147
II.	The Crane and the Crab	...	148
III.	The tale of Savitri Part I	...	150
IV.	The tale of Savitri Part II	...	153
V.	Know thyself	...	158
VI.	Repudiation of Shakuntalā by Dushyanata P. I		160
VII.	" " " " Part II		163
VIII.	Ayodhya and its subjects	...	166
IX.	The hermitage of Jabālī	...	168
X.	Siva disgusted as an ascetic to test Pārvati's love		170
XI.	The prologue to the Itatsāvalī	...	174
XII.	The course of the cloud messenger from Brahmavarta to Kailās		176
XIII.	Karpūyala's account of himself after Pundarikā's death		178
XIV.	The unimproved form of Vishna		180
XV.	Lama and blessing Sita	...	182
XVI.	Description of Alaka	...	183
XVII.	Sitā's exclamation pronouncing Mantharā		188
XVIII.	Alaka as a king grieved at the death of his beloved queen		189
XIX.	An account of Kālabhairava	...	190
XX.	The tales of a king	...	192
XXI.	The story of a king	...	194
XXII.	A king's story	...	195
XXIII.	A king's story by the system of Bairava		200
XXIV.	A king's story by the system of Vishna		202
XXV.	A king's story by Yama's system		203
XXVI.	A king's story by the system of Brahma		205
XXVII.	A king's story by the system of Siva		207
XXVIII.	A king's story by the system of Devi		209
XXIX.	A king's story by the system of Kṛishṇa		211

(2)

अराक्षितं तिष्ठति देवराक्षितं सुरक्षितं देवदत्तं विनश्यति ।
जीयत्यनाथोऽपि घने विसर्जितः कृतप्रयत्नोऽपि गृहे विन-
श्यति ॥ २ ॥

तदहं न यास्यामि । भयङ्कर्यां च यत्प्रतिमाति तत्कार्यम् । अथ
तस्य सं निश्चयं धात्वानागतविधाता प्रत्युत्पन्नमतिश्च निष्कर्ता
सह परिजनेन । अथ प्रमाते नैर्मन्म्यर्जाविभिर्जालस्त्रजलाशयमा-
लोह्य यद्भविष्येण सह जलशयो निर्मन्म्यतां नीतः । अतोऽहं
ब्रवीमि ।

अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा ।
द्वावेतौ सुस्रमेधेते यद्भविष्यो विनश्यति ॥ ३ ॥

Panchatantra I.

II.

The vulture and the cat.

अथ भागीरथीतीरे गृध्रकृटनाम्नि पर्वते महाभ्यर्कटीवृक्षः ।
तस्य कोटरं देवदुर्घिषाकाश्लितनमनयनो जरद्रवनामा गृध्रः
प्रतिवसति । अथ कृपया तज्जीवनाय तद्बृक्षवासिनः पक्षिणः
स्वाहारोत्कचिदुद्धृत्य यदति । तेनासौ जीयति । अथ कदाचिद्दी-
र्घकर्णनामा मार्जारः पक्षिशायकान्मक्षितुं तत्रागतः । ततस्तमा-
यातं दृष्ट्वा पक्षिशायकैर्मयातैः कोलाहलः कृतः । तच्छ्रुत्या जरद्र-
वेनोक्तं कोऽप्यायाति । दीर्घकर्णो गृध्रमथलोक्य समयमाह । हा
हृतोऽसि । अयुनास्यनाश्रिघाने पलायितुमक्षमम् । तद्यथा भवि-
सत्यं तद्भवतु । ताशद्विभ्यामनुत्पाद्यास्य समीपमुपगच्छामि ।
इत्यालोऽप्याप्रवीन् । धार्यं स्वामभिर्दे । गृध्रोऽयदत् कस्यम् ।
सोऽयदत् मार्जारोऽहन् । गृध्रो दूते दूरमपसर । नो चेदंतथ्योऽमि
१ । मार्जारोऽयदत् । ध्यतां ताशद्वम्द्वयनम् । ततो यथहं
११ हंतव्यः । यतः ।

आतिमायेण किं कथिद्वन्पते पूज्यते काचित् ।

व्ययहारं परिहाय वष्यः पूज्योऽथवा भवेत् ॥ २ ॥

गृध्रो मूढे मूढि किमर्थमागतोऽसि । सोऽयदत् । अहमत्र गंगा
तीरे नित्यस्नानी घ्राहवारी चांद्रायणप्रतमाचरंस्तिष्ठामि । यू
धर्मज्ञानरत्ना विश्वासभूमय इति पक्षिणः सर्वे सर्वदा ममाधे
प्रस्तुयंति । अतो भयङ्ग्यां विद्याययोगुद्धंभ्यो धर्मं धोतुमिहागतः
भयतधेताहृदा धर्मज्ञा यन्मामतिथिं हंतमुच्यताः । गृध्रोऽयदत्
मार्जारो हि मांसवधिः । पक्षिशापकाश्चात्र नियसंति । तेनाहमेव
प्रधीमि । तच्छृण्वा मार्जारो भूमिं स्पृष्ट्वा कर्णो स्पृशति । मूढे
व । मया धर्मशास्त्रं धृत्वा रीतरामेणेदं दुष्करं प्रतं चांद्रायणमप्य
पासितम् । परस्पर विषदमानानामपि धर्मशास्त्राणां अहिंस
परमो धर्मः इत्यर्थकमत्यम् । इत्येवं विश्वास्य स मार्जारस्त
कोटरे स्थितः ।

ततो दिनेषु गच्छामु पक्षिशापकानाक्रम्य कोटरमानीय प्रत्यहं
प्राइति । येषामपत्यानि पादितानि तं शौकार्तिर्धिलपद्भिरितस्ततो
जिज्ञासा समारब्धा । तत्परिहाय मार्जारः कोटरानिःसृत्य बद्धिः
पलायितः । पथात्पक्षिभिरितस्ततो निरूपयद्भिरस्तत्र तत्कोटरं
शापकास्थानि प्राप्तानि । अनंतरं त ऊचुः । अनेनैव जरद्भ्येनारमाकं
शावकाः पादितः । इति सर्वं पक्षिभिर्निर्दिशत्य गृध्रो व्यापादित ।
अतोऽहं प्रधीमि ।

अत्रातकुलशीलस्य पासो देवो न कस्यचित् ।

मार्जारस्य हि दोषेण हतो गृध्रो जरद्भवः ॥ २ ॥

Hitopadesa I.

III

An account of M'alavika'.

राजा । (चेट्वा प्रति) के भवत्या का सेयम् ।

प्रथमा । देव इयमावयोर्भर्तृदारिका ।

राजा । कथमिव ।

उमे । शुभोत्तु भर्ता । योऽसौ भर्ता विजयदंडैर्द्विदमेनाथं यदी-
कृत्य घघनान्मोचितः कुमारो माधवसेनो नाम तस्येयं कनीयसी
मगिनी मालविका नाम ।

द्वेषी । महो राजदारिकेयम् । घंदनं सत्तु मया पादुकापरि-
घोषेण दूरितम् ।

राजा । मयात्रमयती कथमिदंन्येभूता ।

मालविका । (निःशयस्यागमगतम्) विधेर्निषोणेन ।

दुर्गता । भर्ता शुभोत्तु द्वापादपरां गत आशपोर्मर्तुंदारिके-
माधवसेने तस्यामापेनाथं गुमनिनास्माहदां परिजनमुत्तिष्ठत्या
गृहमयतीतिहा ।

राजा । धृतपूर्वं मयेतम् । ततस्ततः ।

उमे । पतापदेय । कान वरं न जानीयः ।

दक्षिणाधिकः । अतःपरमहं संदमागिनी कथयिष्यामि । माधव
सेनस्यैवं सुमति ममाप्रजमवगच्छ । न इमां तथागतघातुर्का
मया भाषिमयथा मयासंबंधादेशया पथिकमार्थं वैदितागामिन-
मनुदयेष्ट । न घाटयन्ते निविष्टो गताप्या यजिज्ञतोऽप्यधमार्थं
विधमिनुम् । ततश्च ।

दुर्गताः संबंधपरिणदमुत्रांतरात्तमाकणं संविशिनिरिच्छतश्चा-
वयम् । क्वेदंइति विमद्व्यतिरोघकातामापाननुत्तगहमारिष्ट
नूदनीचम् ॥ १ ॥

मतेः मृदुने बद्धमुद्राग्ने पताउमुर्धाटिताकतकर्मः सार्येसाहयो-
दा । मतेः न समोऽर्थे

इमां दक्षिणमुद्राग्ने पताउमुर्धाटिताकतकर्मः ।

मतेऽर्थः प्रियेनेत्रेणानुत्तगहमारिष्ट । १०३

राजा । मतेऽर्थः इति मतेः कर्मः । इति मतेऽर्थः । इति मतेऽर्थः । इति मतेऽर्थः ।

दक्षिणाधिकः । मतेः इति मतेऽर्थः । मतेः इति मतेऽर्थः । मतेः इति मतेऽर्थः ।

संधप्यङ्कः तथा मया त्वदीयं देशमवतीर्ष्ये काषाये गृहीते । इयम
 प्याटयिकेभ्यो धीरसेनं धीरसेनाद्दीर्घा गताः देवीपृष्टे लब्धप्रवेशया
 ममा पुनर्दृष्टा । इत्येतद्वचसानं कथायाः ।

धारिणी । भगवति त्वयाभिजनयतीं मालविकामनाचक्षणयासां-
 मर्तं कृतम् ।

परिमाजिका । शान्तं पापं शान्तं पापम् । कारणेन खलु मया नै
 भृत्यमवलंबितम् । इयं पितरि जीयति केनापि सिद्धादेशेन साधुना
 मत्समक्षमादिष्टा संवत्सरमात्रं प्रेष्यभाषमनुसूय ततः सत्समर्त-
 गामिनी भविष्यतीति । तमवश्यंभाषिनमादेशमस्यास्त्वत्पाद्
 शुभ्रया परिणमेतमघेद्य कालप्रतीक्षया मया तत्साधु कृतमिति
 पद्यामि ।

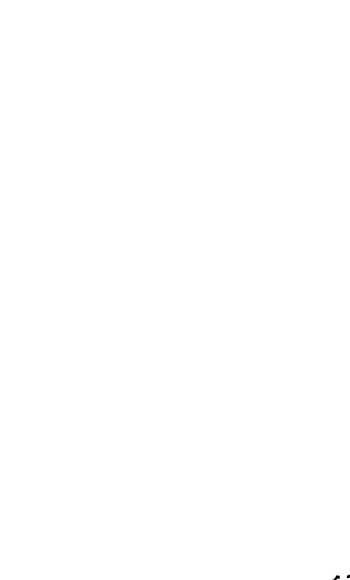
Mālavikāgnimitra V.

IV.

Parvati practising penance.

तथा समक्षं दहता मनोभवं पिनाकिना भग्नमनोरथा सती ।
 निर्निद्र रूपं हृदयेन पार्थिवी प्रियेषु सीमाग्यफला हि चादता ॥ १ ॥
 इयेष सा कर्तुमयंभ्यरूपतां समाधिमास्थाय तपोभिरात्मनः ।
 अथाप्यते वा कथमन्वथा ह्ययं तथाविधं प्रेम पतिश्च तादृशः ॥ २ ॥
 निशम्य धिनां तपसे कृतोद्यमां सुतां गिरीशप्रतिसक्तमाश्रम्याम् ।
 उवाच मेना परिरभ्य यक्षसा नियारयती महतो मुनिप्रताम् ॥ ३ ॥
 मनीषिता संति गृहेषु देवतास्तपः क्व यन्ते क्व च तायकं यपुः ।
 पदं सहेत भ्रमरस्य वेलयं शिरीषपुष्पं न पुनः पतत्रिणः ॥ ४ ॥
 इति भोगेन्द्रमदनदायमी इत्यं दृष्ट्वा च तेन न निर्निद्रात् ॥
 १ ॥ . . . . . ५ ॥
 २ ॥ . . . . . ५ ॥
 ३ ॥ . . . . . ५ ॥
 ४ ॥ . . . . . ५ ॥

अथानुरुपाभिनिवेशतोपिणा कृताम्यनुया गुरुणा गरीयसा ।
 प्रजासु पश्चान्प्रायितं तदाख्यया जगाम गौरीशिक्षरं शिखंडिमत् ॥ ७ ॥
 धिमुच्य सा हारमहार्यनिश्चया विलोलयष्टिप्रविलुप्तचंदनम् ।
 ययघ बालारुणवसु धल्कलं पयोधरोत्सेधविशीर्णसंहती ॥ ८ ॥
 यया प्रसिद्धैर्मधुरं शिरोरुहंजटाभिरप्येवममूत्तदाननम् ।
 न पद्पदश्रेणिमिरेय पंकजं सशैवलासंगमपि प्रकाशते ॥ ९ ॥
 विरुष्टरागाद्धराशिवर्तितः स्तनांगरागारुणिताढ्य कंदुकात् ।
 कुशांकुरादानपरिक्षतांगुलिः कृतोऽक्षसूत्रप्रणयी तथा करः ॥ १० ॥
 महाहंसव्यापरिवर्तनच्युतः म्यंकशपुष्पैरपि या स्म दृश्यते ।
 अशोत सा बाहुलतोपधायिनी निपेदुयी स्येडिल एव केयले ॥ ११ ॥
 पुनप्रंहीतुं नियमस्थया तथा लयेऽपि निक्षेप इवापितं ह्यम् ।
 लतासु तन्वांश्च विलासचोष्टितं विलोलदृष्टं हरिणांगनासु च ॥ १२ ॥
 अतांद्रिना सा स्वयमेव वृक्षकान्धटस्ननप्रद्वयणैर्व्ययधयत् ।
 गुहोऽपि येषां प्रथमाप्तजन्मनां न पुत्रयात्सव्यमपाकारिष्यति ॥ १३ ॥
 अरण्ययीजांजलिदानलालितास्तया च तस्यां हरिणा विदाग्बसुः ।
 यथा तदीयैर्नर्पनः कृतूहलात्पुरः सर्वाणाममिमीत लोचने ॥ १४ ॥
 कृताभिपेकां हुतजातवेदसं त्यगुत्तरासंगयतीमधीतिनीम् ।
 दिदृशवन्नामृषयोऽभ्युपागमत्र धर्मशृङ्गेषु ययः समीक्षते ॥ १५ ॥
 विरोधिसन्धोऽज्जितपूर्वमःसरं द्रुमेरमीष्टप्रसवार्थितातिधि ।
 नयोऽजाभ्यंतरसंभृतानलं तपोयनं तच्च यमूय पाधनम् ॥ १६ ॥
 यदा फलं पूर्वनयःसमाधिना न तावता लभ्यममंस्तु कांक्षितम् ।
 तदाऽनवेद्य स्वदारीरमार्दयं तपो मदृग्सा धरितुं प्रचक्रमे ॥ १७ ॥
 ह्रम ययी कंदुकलीलयापि या तथा मुनीनां धरितां व्यगारत ।
 भ्रवं यपुः कांचनयघनिमित्तं मृदु प्रहृत्वा च समारमेय च ॥ १८ ॥
 शुची चर्तुणां ज्वलतां हृदिभुंजां शुचिदिमता मध्यगता सुमप्यमा ।
 विजित्य नैत्रपतिघातिनी प्रमामन्यदृष्टिः साधितारमंशन ॥ १९ ॥
 यथानिवर्तते सविभुर्गमस्तिभिर्मुंघं तदीयं कमलाधियं र्धमां ।
 केवलमस्य दीर्घयो ज्ञाने ज्ञाने इयामिचया कृतं पदम् ॥

अथानि संवत्सराकारुद्वीतसंज्ञाः

अथ केशवोऽथर इति क्रमिर्मुमुक्षुः ॥ २ ॥

एषा निविक्तजपप्रवर्धनिकाशा

धारा जपेन पतिना जलसिद्धेभ्यः ।

विष्णुप्रीतिशिलाया इति ननुदरा-

विष्णुना इति वरणादयं दशाः पतति ॥ ३ ॥

एषा ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

इति ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ।

अथानुवर्तते ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

इति ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ।

ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

इति ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

एषा ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

अथ ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

एषा ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

अथ ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

अथ ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

विष्णुप्रीतिशिलाया इति ननु ननु ननु ननु ननु ननु

एषा ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

अथ ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

इति ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

एषा ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

अथ ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

अथ ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

इति ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

अथ ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

इति ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

अथ ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु ननु

विषयानन्दे मोक्षमिच्छामि साधनतया प्रयत्नकाले कर्तव्यमित्युक्तः
 न वैश्वानरी जगामाहा पुनः । ते वापि विना ज्ञानम् । तत्र प्रवृत्तिर्न
 राज्यादां मरिचनीतिः । अनेकरं दुर्गं सर्वप्रमाणे न पूर्णविरति
 जसद्वद्विषयं इत्येवमवसावमाय न मोक्षयामास । निरपेक्षकता-
 प्रत्याख्यागतांश्च ज्ञानम् । अथ शारीरगतत्वं पूर्वं तत्तदाह । न
 वातिप्रवृत्तमितिः प्रकृत्य विगतं नानुमाने मदात्मना दोष्यमवसाव-
 मित्याभिधाप जगं प्रतिजन्माह इत्यर्थांश्च न यौवनं विनं दूरी ।
 मोक्षमि न नरं योगनसायात् धर्मादिरोधेन यथाकर्म यथाका-
 लोपान्न चयोत्साहं विषयं च यत् । नान्यत् प्रजापालनमकरोत् ।
 विभ्याख्या मदीयमोगं भुङ्क्ता कामातामसमशास्त्रामीत्यनुदितं
 तन्मनस्कं यभूथ । अतदिने मोक्षमोगतः कामातनीय रक्षयामेते ।
 ययानिग्याय ।

न जातु कामः कामानामुपनोदेन ज्ञास्यति ।
 ह्यपि न कृष्णयस्मैय भूय एताभिश्चरन्ते ॥ २ ॥
 यदा न कुरुते भायं सर्वभूतेषु पापकम् ।
 समदृष्टेस्तदा पुंसः सर्वो एव मुखा दिशः ॥ ३ ॥
 या तुस्तपज्ञा दुर्मतिभिर्यां न जीयन्ति जीयन्तः ।
 तां हृणां संस्यजन्प्राणः सुखेनैवाभिपूर्यते ॥ ४ ॥
 जीर्यति जीयन्तः केशा दन्ता जीर्यति जीयन्तः ।
 घनाशा जीयिताशा च जीयन्तोपि न जीर्यतः ॥ ५ ॥
 पूर्णं यत्सहस्रं मे विषयासक्तचेतसः ।
 तथाप्यनुदिने हृणा ममेतेष्वेव जायते ॥ ६ ॥
 तस्मादेतामहं त्यक्त्वा ग्रहणयाध्यायं मननम् ।
 निर्द्वन्द्वे निर्ममो भूषा चरिष्यामि मृगैः सह ॥ ७ ॥
 पुरोः सकाशादादाय जरां दत्वा च यौवनम् ।
 तज्योभिविष्य पूर्वं च प्रयया तपसे वनम् ॥ ८ ॥

Introduction of Patralekha to Chandrapada.

अन्येद्युश्च स प्रभातसमय एष सर्वातःपुराधिष्ठितमयनिपठेः परमसंमते कलासनामाने कंचुकिनमार्यातमपश्यत् । न ह्यतः प्रणामः समुपसृत्य क्षितितलनिहितदक्षिणकरो विज्ञापयामास । कुमार महादेवी विलासघटी समाज्ञापयति । इयं सल्लु कन्यका महाराजेन पूर्वं कलूतराजधानीमवाञ्जित्य कुल्लूतेभ्यरदुहिता पत्रलेखाभिधाना पालिका सती वंदीजनेन सहानीयांतः पुरपरिचारिकामध्यमुपनीता । सा मया विगतत्राया राजदुहितेति च समुपजातम्नेहया दृष्टिनिर्विशेषमिर्वतं कालमुपलालिता संवर्धिता च । तदियमिदानीमुचिता भवतस्तांबुलकरकथादिनीति ह्य्या मया प्रेषिता । न चास्यामायुष्मता परिजनसामान्यदृष्टिना भवितव्यम् । बालेव लालनीया । स्वचित्तवृत्तिरिव चापलेभ्यो नियारणीया । शिष्येव द्रष्टव्या । सुहादेव सर्वयिधेमप्यभ्यंतरी करणीया । दीर्घकालसंघर्षितस्नेहवया स्वसुतायामिव हृदयमस्यामस्ति मे बलवानस्यां पश्यतः । महाभिजनराजवंशप्रसूता चादृष्टीयमेवंविधानि कर्माणि । नियतं स्वयमेवेयमभिवर्तितवया कतिपयेरेव दिवसः कुमारमाराधयिष्यति । केवलमातेचिरकालोपचिता यल्लवती मे प्रेमवृत्तिरस्यामिदितशीलध्यास्याः कुमार इति संदिश्यते । सर्वथा तथा कल्याणिना प्रयतितव्यं तथेय मतिचिरमुचिता परिचारिका ते भवतीति । इत्यामिधाय विस्त-
 यचसि कलासं ह्यताभिज्ञातप्रणामां पत्रलेखामनिमिषलोचनं सुचिरमालोष्य वंद्रपीडो यथाज्ञापयत्वंर्धवमुक्त्वा कंचुकिने प्रेषयामास ।

पत्रलेखा तु ततः प्रभृति दर्शनेनैव समुपजातनेयाग्ना न शिवा न रायी न सुतस्य नासीनस्य मोक्षितस्य न भ्रमतो न राजकुलगतस्य ह्येव राजसूतोः पार्श्वे शुभोच । वंद्रपीडस्यापि तद्व्यो

विद्यमानं चैव शोभन्मिच्छामि सावधानं प्रणय्याने कर्मविविक्तं
 वा निष्कामं जगन्मातात्मन् । ते मां विना जगत् । एतन्मूर्तिं
 राज्याहो मविष्मतीति । मन्तव्यं दुर्गं मन्त्रमार्गं च पूजित्वीति-
 जगत्प्रदुर्गाभ्यं शय्योपमत्तमाय च संख्यामास । तेष्वेकं कर्म
 प्रणय्यानेत्योश्च जगत् । अथ शोभन्मातात्मन् पूजं तयं यद् । ए
 वातिप्रदगमतिः प्रदत्तं विनं वापद्मानं मन्त्रमन्त्रोद्भवम्माक-
 मित्वाभिधाय जगं प्रणय्यात् इत्यर्च्यं च यौवनं विदे दुर्गं ।
 शोभति च मन्त्रं यौवनमासात् चर्मादिगोपेन यथाकर्म शुभाक-
 शोपान्न यथोभ्याहं विनयं चयात् । शब्दक प्रणय्यानेत्यमकरोत् ।
 विध्यापदा शब्दोपमांशं भुक्त्या कामात्मात्मनसाभ्यामीश्वरानुदितं
 तन्मन्त्रकोः यभूत् । अतुदिने शोभन्मातः कामात्मनीय रम्यत्वेन ।
 ययातिरुपाय ।

न जानु कामः कामानामुत्तमोत्तं दास्यति ।
 हृषिया कृष्णयन्मैय भूय एतानिवर्जते ॥ २ ॥
 यदा न कुरुते भायं सर्वभूतेषु पापकम् ।
 समदृष्टेस्तदा पुंसः सया एष सुखा दिशः ॥ ३ ॥
 या दुस्त्यजा दुर्मतिमियां न जीर्यति जीर्यतः ।
 तां कृष्णां संत्यजन्प्राप्तः सुमेनराभिपूर्यते ॥ ४ ॥
 जीर्यति जीर्यतः केदा दंता जीर्यति जीर्यतः ।
 धनादा जीविताशा च जीर्यतापि न जीर्यतः ॥ ५ ॥
 पूर्णं वर्षसहस्रे मे विषयासक्तचेतसः ।
 तयाप्यनुदिने कृष्णा मर्मतेष्वेव जायते ॥ ६ ॥
 तस्मोदेतामहं त्यक्त्वा ब्रह्मण्याध्याय मानसम् ।
 निर्वृद्धो निर्ममो भूत्वा चरिष्यामि मृगैः सह ॥ ७ ॥
 पुत्रैः सकाशादादाय जरां दृत्वा च यौवनम् ।
 राज्योमिषिष्य पूरुं च प्रययां तपसे धनम् ॥ ८ ॥

- एन. । यदि तापदन्धेऽपि मुनयस्तमेव हि पुराणग्रन्थादिर्न
प्राचेतममृषिं ग्रहपारायणायोपामते तत्कोऽयमत्रार्याया दीर्घि-
प्रवासः ।

भात्रे. । तत्र महानध्ययनग्रन्थ इति दीर्घप्रवासोऽर्गावृतः ।

एन. । कीदृशः ।

भात्रे. । तस्य भगवतः केनापि देयताविशेषेण सर्व प्रकाराद्भुते
स्तन्यत्यागमात्रेण ययसि यतेमान दारकद्रव्यमुपनीतम् ।

एन. । अपि तयोर्नामसंविज्ञानमास्ति ।

भात्रे. । तथैव किल देयतया तयोः कुशलमाविति नामनीप्रमा-
यध्याख्यातः ।

एन. । कीदृशः प्रमायः ।

भात्रे. । तयोः किल सरहस्यश्रुमकाख्याप्याजन्ममिदानीति ।

एन. । अहो नु मोः । चित्रमेतत् ।

भात्रे. । तौ च भगवता धार्मीकिना धार्मीकर्मवस्तुतः परि-
गृह्य पोषितां परिरक्षितां च । धृतधूर्त्वा त्रयीवर्जमितरा विद्याः
साधधानेन परिपाठिता । समर्नतरं च गर्भकादशे वर्षे शात्रेण
कल्पेनोपनीय तौ त्रयीविद्यामध्यापिता । न हेताभ्यामातेप्रदीप्त-
प्रज्ञाभ्यामस्मदादेः सहाध्ययनयोगोऽस्ति । यतः

वितरति गुहः प्राप्ते विद्यां यथैव तथा जडे

न तु खलु तयोर्ज्ञानं शक्तिं करोत्यपहंति वा ।

भयति च पुनर्भयान्भेदः फलं प्राप्तिं तद्यथा

प्रभवति नुचिर्बियोद्ग्राहे माणिर्न मृदां घयः ॥ ४ ॥

एन. । अयमसाध्यध्ययनग्रन्थः ।

अत्रे. । अपरथ ।

एन. । अधापरः कः ।

भात्रे. । अथ स ग्रहार्पिरेकदा मध्यदिनसमये नदीं तमस्तामनु-
प्रपथः । तत्र सुग्मचारिणोः मीचयोरेकं ध्यायेन विध्यमानं ददर्श ।

दर्शनादारभ्य प्रतिक्षणमुपनीयमाना महती प्रीतिरानीत् । अग्न-
धिकं च प्रतिदेयममभ्याः प्रणाश्मकरोत् । आत्महत्यादप्यति-
रिक्तमिष धर्मा सर्वविभ्रंशेऽप्यमन्यत ।

Kadambari.

—

IX.

Atreyi and Vasanti (a Sylvan deity.)

(नेपथ्ये । स्यागतं तपोधनायाः) ।

(प्रविश्य) अक्षयवेदा नागमी । अथे घनदेवतेयं फलकुमु-
पहृषाभ्येण मामुपतिष्ठते ।

(प्रविश्य) । घनदेवता । (अर्घ्यं विकीर्यं)

यथच्छं भोग्यं यो घनमिदमयं मे मुदियमः

सतां सद्भिः संगाः कथमपि हि पुण्येन भवति ।

तरुच्छाया तोयं यदपि तपसो योग्यमशनं

फलं वा मूलं वा तदपि न पराधीनमिद्वयः ॥ १ ॥

हाप. । किमत्रोच्यते ।

भ्रियत्राया युक्तिर्धिनयमघुरे वाचि नियमः

प्रकृत्या कर्याणी मतिरनवर्गातः परिचयः ।

पुरे वा पश्चाद्वा तदिदमधिपर्यासितरसं

रहस्यं साधूनामनुपाधि विजुद्धं विजयते ॥ २ ॥

(इत्युपदिशतः) ।

घन. । कां पुनरत्रभवतीमवगच्छामि ।

हाप. । आत्रेयस्मि ।

घन. । आत्रेयि । कुतः पुनरिहागम्यते किं प्रयोजनं वा दण्ड-
रण्यप्रयेदो ।

आत्रे. । अस्मिन्नगस्त्यप्रमुखाः प्रदेशे भूयांस उद्रीयविदो वसन्ति
ते भ्योऽधिगंतुं निगमांतविद्यां वाल्मीकिपादार्थादिह पर्यटामि ॥३

आकस्मिकप्रत्ययभासां च देवीं याचमनुष्णुण्डमा परिणतम-
भ्युद्गयन् ।

मा निपाद् प्रतिष्ठां स्वमगमः शाश्वतीः समाः ।

यत्कौचमिधुनादेकमयधीः काममोहितम् ॥ ५ ॥ इति

वन. । चिप्रमाप्तायान्योऽयं नूतनदृष्टसामयताः ।

आत्रे । तेन गलु पुनः समयेन तं भगवंतमाविर्भूतशब्दग्रह
प्रकाशमृदिमुपसंगम्य भगवान्मूतमाचनः पद्मयोनिरघोचन् ।
क्रमे प्रयुद्धोऽसि वागाभनि श्लाणि । तद् गृहि रामचरितम् । अ-
व्याहृतज्योतिरार्षं ते चक्षुः प्रतिमातु । आचः कविरसीत्युक्त्वांत-
हितः । अथ भगवान्प्राचेतसः प्रथमं मनुष्येषु शब्दग्रहणस्तादृशी
विवर्तमितिहासं रामायणं प्रणिनाय ।

वन. । हंत तर्हि पंडित. संसारः ।

आत्रे । तस्माद्वोचं तत्र महानध्ययनग्रन्थूह इति ।

वन. । युज्यते ।

आत्रे । विधांतास्मि भेट्टे संप्रत्यगभ्याधमस्य पंचामं गृहि ।

वन. । इत पंचवटीभनुप्रविष्य गम्यतामनेन गोदावरीतीरेण ।

आत्रे । (सदाष्वा) अर्प्यतत्तपोचनम् । अर्प्येण पंचवटी ।
अपि सरिदिये गोदावरी । अर्प्येणिरिः प्रस्रवणः । अपि वनेदे-
चता जनस्थानवासिनी यासंती स्वम् ।

वासं । अर्प्येतत्सर्वम् ।

आत्रे । एते जानकि ।

स एव ते बह्मभवधुवर्गः प्रासंगिकीनां विषयः कथानाम् ।

त्वां नामशेषामपि दृश्यमानः प्रत्यक्षदृश्यामिच नः करोति ॥६॥

वासं. (सभयं स्वगतं) कथं नामशेषामिन्याह । (प्रकाशम्.)

आर्षे किमत्याहितं सीतादेश्याः ।

आत्रे. । न केवलमन्याहितं सापवादमपि ।

वासं. । कथमिव ।

चि. । (कर्णे) । एवमेवम् ।

यासं । (सन्नेहकौतुकाख्यं) कुमारलक्ष्मणस्यापि पुत्रः ।
मातर्जीयामि ।

धात्रे । अत्रांतरे ब्राह्मणेन मृतं पुत्रमुत्थित्य राजद्वारे मे
स्ताडनमग्रहण्यमुद्धोषितम् । ततो न राजापराधमंतरेण प्रः
स्वकालमृत्युश्चरतीति आत्मद्रोषं निरूपयति करुणामयं रामम
सहस्रयाशरीरिणीं यागुदचरन् ।

शंभको नाम वृषलः पृथिव्यां तप्येत तपः ।

शीर्षच्छेद्यः स ते राम तं इत्या जीयय द्विजम् ॥ ८ ॥

इति उपश्रुत्य कृपाणपाणि पुण्यकं विमानमारुह्य सर्वां दिशो
विदिशश्च शूद्रतापसान्वेषणाय जगत्पतिः संचरितुमारब्धवान् ।
घासं । शंभको नाम धूमपः शूद्रोऽस्मिन्नेव जगस्थाने तपश्च
रति । तदपि नाम राममद्रः पुनरपीदं वनमलंकुर्यात् ।

धात्रे । भद्रे गम्यतेऽधुना ।

यासं । पद्ममस्तु । कठोरीभूतोऽयं दिवसः । तथा हि

कंडूलद्विपगंडीपिडकपणोत्कंपेन संपातिमि-
र्धमंक्षंसितबंधनः स्वकुसुमेरुर्चति गोदावरीम् ।

छायापस्किरमाणधिष्किरमुखव्याकृष्टकीटत्वचः

कूजत्कान्तकपोतकुक्कुटकुलाः कूले कुलायद्रुमाः ॥ ९ ॥

Uttararamacharita II.

X

The Yaksha's abode.

तत्रागात् घनपतिगृहानुत्तरेणास्मदीयं

दूराद्दृश्यं सुरपतिघनुश्चारुणा तोरणेन ।

यस्योपांते हतकननयः कांतया पथितो मे

तत्राप्यस्तपकनमितो बालमंदारवृक्षः ॥ १ ॥

- रेवामात्रमपि क्षुण्णाक्षमनोर्वात्मनः परम् ।
 न व्यतीयुः प्रजास्तस्य नियंतुर्नमिवृत्तयः ॥ ७ ॥
 प्रजानाभेव भूत्यर्थं स ताभ्यो बलिमग्रहीत् ।
 सहस्रगुणमुत्सृष्टमादत्ते हि रसं रविः ॥ ८ ॥
 सेनापरिच्छदस्तस्य द्वयसेवार्थसाधनम् ।
 शास्त्रेष्वकुठिता बुद्धिर्मूर्धा घनुषि चातता ॥ ९ ॥
 तस्य संवृतमंत्रस्य गुडाकारंगितस्य च ।
 फलानुमेयाः प्रारंभाः संस्काराः प्राक्तना इव ॥ १० ॥
 जुगोपात्मानमग्रस्तो भेजे धर्ममनातुरः ।
 अशृधुराददे सोऽर्थमसक्तः सुखमन्वभूत् ॥ ११ ॥
 ज्ञाने मौनं क्षमा शक्तौ त्यागे श्लाघाविपर्ययः ।
 गुणा गुणानुबंधित्यास्तस्य सप्रसवा इव ॥ १२ ॥
 अनाकृष्टस्य विपर्ययिद्यानां पारदभ्यनः ।
 तस्य धर्मरतेरासीद्बुद्धार्थं जरसा विना ॥ १३ ॥
 प्रजानां विनयाधानाद्रक्षणाङ्गरणादपि ।
 स पिता पितररतासां केवलं जन्महेतवः ॥ १४ ॥
 स्थित्यै दंष्टयतो दंष्ट्याभ्यपरिणेतुः प्रसूतये ।
 अप्यर्थकामौ तस्यास्तां धर्मं पथ मनीषिणः ॥ १५ ॥
 दुहोद् गां स यशाय सस्याय मधया दिवम् ।
 संपत्तिनिमयेनोभौ द्रधतुर्भुवनद्वयम् ॥ १६ ॥
 न किलानुययुस्तस्य राजानो रक्षितुर्यशः ।
 व्यावृत्ता यत्परश्वेभ्यः धूर्ता तस्करता स्थिता ॥ १७ ॥
 द्वेष्योऽपि संमनः शिष्टस्तस्वार्तस्य यथापधम् ।
 त्याज्यो दुष्टः प्रियोऽप्यात्मीदं गुलीयोरगशता ॥ १८ ॥
 तं वेधा विदधे नूनं महाभूतसमाधिना ।
 तथा हि सर्वे तस्यासन्परार्थिकफला गुणाः ॥ १९ ॥
 स वेलायप्रवलयार्थं परिष्कीकृतसागराम् ।
 अनन्यशासनामुषीं शशातीकपुरीमिव ॥ २० ॥

तां च प्रददितां दृष्ट्वा चंद्रापीडस्तथ्यणमचिनयन् । ग्रहो
 दुर्निवारता द्यसन्नोपनिपातानां यदीदृशोमभ्याकृतिमनभिमवर्नाया
 मात्मीयां कुर्वन्ति । सर्वथा न कंचन न स्पृशन्ति शरीरघर्माणमु-
 पतापाः । बलवती हि हुंकाराणां प्रवृत्तिः । इदमपरमधिकतरमुपवृ-
 नितमतिमहन्मनसि मे कान्तुकमस्या यापसाहिलपातेन ।
 न ह्यल्पीयसा शोककारणेन क्षेत्रीक्रियन्त एवंग्रिहा
 मूर्तयः । न हि क्षुद्रनिर्घातपाताभिहता चलन्ति यमुखा
 इति संबर्धितकुन्दहलश्च शोकस्मरणहेतुनामुपगतमपगाधिननि
 यात्मानमथगच्छन्नुत्थाय प्रक्षयणादंजलिना मुपप्रक्षालनोदकमुप
 निन्ये । सा तु प्रक्षाल्य लोचने धत्कल्योपातेन यदनमपमृज्य दीर्घ-
 मुष्णं च निःश्वस्य शनः प्रत्यवादीत् । राजपुत्र किमनेनानिर्गृण-
 हृदयाया मम मंदमाग्यायः पाषाया जन्मनः प्रभृति वैराग्य-
 वृत्तांतेनाश्रवणीयेन श्रुतेन । तथापि यदि महत्कुन्दहलं तत्कथ-
 यामि श्रूयतात् ।

Kadambari.

XIV.

A contrast.

अथार्धरात्रे स्तिमितप्रदीपे शय्यागृहे मुत्तजने प्रसुप्तः ।
 कुशः प्रयासस्यकलप्रवेशामदृष्टपूर्वा वनितामपश्यत् ॥ १ ॥
 सा साधुनाधारणपार्थिवर्द्धः स्थित्वा पुरस्तात्पुरगृहमासः ।
 जनुः परेषां जयदाष्टपूर्वं तस्यांजलि वंधूमनो वबंध ॥ २ ॥
 तस्मिन्नेतन्निर्द्धः ॥ ३ ॥
 ॥ ४ ॥
 ॥ ५ ॥
 ॥ ६ ॥
 ॥ ७ ॥
 ॥ ८ ॥
 ॥ ९ ॥
 ॥ १० ॥
 ॥ ११ ॥
 ॥ १२ ॥
 ॥ १३ ॥
 ॥ १४ ॥
 ॥ १५ ॥
 ॥ १६ ॥
 ॥ १७ ॥
 ॥ १८ ॥
 ॥ १९ ॥
 ॥ २० ॥
 ॥ २१ ॥
 ॥ २२ ॥
 ॥ २३ ॥
 ॥ २४ ॥
 ॥ २५ ॥
 ॥ २६ ॥
 ॥ २७ ॥
 ॥ २८ ॥
 ॥ २९ ॥
 ॥ ३० ॥
 ॥ ३१ ॥
 ॥ ३२ ॥
 ॥ ३३ ॥
 ॥ ३४ ॥
 ॥ ३५ ॥
 ॥ ३६ ॥
 ॥ ३७ ॥
 ॥ ३८ ॥
 ॥ ३९ ॥
 ॥ ४० ॥
 ॥ ४१ ॥
 ॥ ४२ ॥
 ॥ ४३ ॥
 ॥ ४४ ॥
 ॥ ४५ ॥
 ॥ ४६ ॥
 ॥ ४७ ॥
 ॥ ४८ ॥
 ॥ ४९ ॥
 ॥ ५० ॥
 ॥ ५१ ॥
 ॥ ५२ ॥
 ॥ ५३ ॥
 ॥ ५४ ॥
 ॥ ५५ ॥
 ॥ ५६ ॥
 ॥ ५७ ॥
 ॥ ५८ ॥
 ॥ ५९ ॥
 ॥ ६० ॥
 ॥ ६१ ॥
 ॥ ६२ ॥
 ॥ ६३ ॥
 ॥ ६४ ॥
 ॥ ६५ ॥
 ॥ ६६ ॥
 ॥ ६७ ॥
 ॥ ६८ ॥
 ॥ ६९ ॥
 ॥ ७० ॥
 ॥ ७१ ॥
 ॥ ७२ ॥
 ॥ ७३ ॥
 ॥ ७४ ॥
 ॥ ७५ ॥
 ॥ ७६ ॥
 ॥ ७७ ॥
 ॥ ७८ ॥
 ॥ ७९ ॥
 ॥ ८० ॥
 ॥ ८१ ॥
 ॥ ८२ ॥
 ॥ ८३ ॥
 ॥ ८४ ॥
 ॥ ८५ ॥
 ॥ ८६ ॥
 ॥ ८७ ॥
 ॥ ८८ ॥
 ॥ ८९ ॥
 ॥ ९० ॥
 ॥ ९१ ॥
 ॥ ९२ ॥
 ॥ ९३ ॥
 ॥ ९४ ॥
 ॥ ९५ ॥
 ॥ ९६ ॥
 ॥ ९७ ॥
 ॥ ९८ ॥
 ॥ ९९ ॥
 ॥ १०० ॥

अभ्यत्थामा । हा तात हा सुतयन्सल हा वृथा म
जीवित हा शौर्यराशे हा युधिष्ठिरपक्षपातिन् । (१)
सूतः । कुमार अलमन्यंतपरिदेवनकार्पण्येन ।
अभ्यत्थामाः- । (आकाशे) । युधिष्ठिर युधिष्ठिर ।

आजन्मनो न वितथं भवता किलोकं
न ह्येक्षे यज्जनमतस्त्वमजातशत्रुः ।
ताते गुरौ द्विजवरे मम भाग्यदोषा-
त्सर्वं तदेकपद एव कथं निरस्तम् ॥ ५ ॥
(ततः प्रविशति सौद्वेगः रूपः) ।

सूतः । कुमार एव ते मातुलः शारद्वतः पाश्वे तिष्ठति ।
अभ्यत्थामा । (विलोक्य सयाप्पम्) मातुल ।
क नु धलु स ते स्वसुः श्लाघ्यो भर्ता गतः ।
रूपः । यत्स परिगतपरिगतस्य एव भवान् । अलमन्यंत
शोकावेगेन ।

अभ्यत्थामा । मातुल परित्यक्तमेव मया परिदेवनम् । एषोऽहं
सुतयत्सलं तातमेवानुगच्छामि ।
रूपः । परस अनुपपन्नमिदं भवद्विधानाम् ।

अभ्यत्थामा । भार्यं सत्यमेवंशम् । किं त्यतिदुर्बह्वाच्छोकमा
न शक्नोमि तातविरहित- क्षणमपि प्राणान्धारयितुम् । तद्रूढ
तमेवोद्देशं यत्र तादृशमपि पितरं द्रश्यामि ।

नेपथ्ये । आचार्यस्य त्रिभुवनगुरोर्न्यस्तशत्मस्य शोकाद्
द्रोणस्यार्जा मयनसलिलशालिताद्राननस्य ।
मर्त्यां पार्णि पलितधयले न्यस्य कृत्वा नृशंसं

घृष्टपुत्रः स्वर्गापरमयं याति सर्वे सहभ्यम् ॥ ६ ॥
अभ्यत्थामा । (नकार्पं सकंप च रूपगूनी दृष्टु) । किं नामंशम् ।
शयशमात्तधनुया मनुजेश्वरानां
प्रायोरवेत्तसदृशप्रथमारिपणस्य ।

तातम्य मे पलितमालिनिरक्तदासो

व्यापारितं शिरानि शस्त्रमशस्त्रपाले ॥ ७ ॥

दृषः । एतन् एयं बाल जजः कथयति ।

अभ्याथामा । किं तातम्य दुराग्या परिमृष्टमभूदित्तम् ।

सूतः । (समयम्) कुमार आसीत्सं तस्य तेजोराशनय परि-
मवावहारः ।

अभ्याथामा । हा तात हा पुत्रप्रिय मम मंदभागधेयस्य कृते
शस्त्रपरिस्वागात्तथाविधेन धुष्टंजात्मा परिमादित । अथवा

परिस्वले देहे रणशिरसि शोकांधमनसा

शिर भ्या क्राको वा दुपदनयो वा परिमृशोत् ।

स्फुरदिव्याश्राघट्टविणमदमनस्य च रिपो-

र्मयवायं पाद शिरानि निहितस्तस्य न करः ॥ ८ ॥

आ दुरात्मन्यांचालापमद

ताते शस्त्रप्रदणविमुक्तं निधयेनोपलभ्य

त्यक्त्वा शोका सतु विदधत पाणिमस्योत्तमोत्ते

अभ्याथामा करधृतघन पांडुपांचालसेना-

मूलोत्सोपप्रलयपवन किं न घातः स्मृतिं ते ॥ ९ ॥

बहो युधिष्ठिर युधिष्ठिर । अजातशत्रो अमिष्यदिति धर्मण
सानुजम्य ते किमननाप्रहम । अथवाकिमननाःहोपट्टितिष्ठिन
तसा । अर्जुन सास्यके शूकोदर माधव युक्तं नात्र शत्रो सुग
मनुजलोकेकधनुर्धरस्य द्विजन्मनः परिणतः सुग
विशोपतो मम वितुरमुना दुपदकुलकलेकेन मनुना मृ
ममुत्तमांगमुपेशितुम् । अथवा सर्व पयैते पयोः । किम-

हृतमनुमत दृष्टं वा परिदं गुरु पातहं

मनुजपनुभिर्निर्मयोदमेवद्विग्नादुदं

नरकरिपुणा सार्धं तेषां सभ्रीमकिर्षि

मयमहमपूरमेदोमांसं करोमिह

कृपः । यत्न किं न संमन्वयेत् मानसगतगुणे वादृशासिनि
दिश्यान्प्रामाण्येन भवति ।

भा० उ० ध्यामा । गूत गच्छ । सर्वोपकरणः सांप्राधिकः सांत्तुः
धरुपेतमम्मन्वयंजनमुपनय ।

गूतः । यदाज्ञापयान कुमारः ।

[इति निष्कांतः]

कृपः । यत्न भवत्यप्रतिकृतं योऽस्मिन्दाख्ये परिमयासौ सर्व-
पामम्माकं कोऽन्यस्यामंतरण शक्तः प्रतिकर्तुम् ।

अभ्यत्थामा । किमतः परम् ।

कृपः । सेनापत्येभिषिक्तं सर्वं तिमिच्छामि समरभुवमयतारयितुम्
अभ्यत्थामा । मानुल परतंत्रमिदमकिंचित्करं च ।

कृपः । यत्न न ह्यत्तु परतंत्रं नाकिंचित्करं च । पश्य ।

मवेदमीप्समद्रोणे धृतराष्ट्रयत्नं कथम् ।

यदि तन्नुस्यकमांभि मथान्भूयो न युज्यते ॥ ११ ॥

कृतपरिकरस्य मयादृशस्य श्रंलोक्यमपि न क्षमं परिपंच्ये
वितुं किं पुनर्युधिष्ठिरयत्नम् । तद्वयं मन्यं । पारेकस्वित्ताभिषेकात्
करणः कौरवराजो न विरात्त्वामेवाभ्युदीक्षमानस्तिष्ठतीति ।

अभ्यत्थामा । यद्येवं त्यरेते मे परिभवानलदह्यमानमिदं चेतस्त
प्रतीकारजलावगाहनाय । तद्वहं गत्वा तातवघविषण्णमाना
कुक्षपति सेनापत्यस्वयं प्रहणप्रणयसमाभासनवा मंदसंता
करोमि ।

कृपः । यत्न पयमिदम् । अहस्तंमघौद्देशं गच्छायः ।

(इति परिष्कामतः) ।

Venisamhara II

दुर्गो । (दृष्ट्वा) अये कथं शृणोऽभ्यत्यामा च ।

(आसनादचर्तार्य) । गुरो अभिवादे (अभ्यत्यामानं प्रति) ।
आचार्यपुत्र एहि परिष्वजस्व माम् ।

(आर्द्रिग्य पार्श्वे उपवेशयति । अभ्यत्यामानं चाप्यमुन्मृजति) ।

कर्णः । द्रोणायेन अलमन्यर्थमात्मानं शोकानले प्रक्षेप्तुम् ।

दुर्गो । आचार्यपुत्र को विशेष आचयोऽस्मिन्व्यसनाणवे । परं

तातस्त्वय प्रणयवान्स पितुः सखा मे

शस्त्रे यथा तव शुकः स तथा ममापि ।

किं तस्य देहनिघने कथयामि वुःखं

जानीहि तद्गुरुशुचा मनसा त्वमेव ॥ ३ ॥

अथ । राजश्रेयं पश्यतिनि त्वयि युक्तमेव शोकमारो लघू-
र्तुम् । किं तु

मयि जीवति मत्तानः केशामहमवातवान् ।

कथमन्ये करिष्यंति पुत्रेभ्यः पुत्रिणः स्पृहाम् ॥ ४ ॥

कर्णः । द्रोणायेन किमत्र कियते यदा तेनैव सर्वपरिभवज्ञान-
हेतुना शस्त्रमुन्मृज्जतनादशीमयस्याभात्मा नीतः ।

अथ । अंगराज किमाह मयात् । किमत्र कियत इति धृष्ट-
यन्किवते ।

यो यः शस्त्रं विमतिं स्यमुज्जगुरुबलः पांडुर्यानां समूनां

यो यः पांडालगोत्रे शिशुरधिपश्रया गर्भदाप्यां गतो वा ।

यो यस्तत्कर्ममाशी चरति मयि एते यद्य यद्य प्रतीकः

शोषांचमनस्य तस्य स्ययमिह जगतामेतकस्यांतकोहम् ॥ ५ ॥

दुर्गो । आचार्यपुत्र तस्य तदाधिपस्यानन्वसाधारणस्य ते ही-
मावस्य किमन्यमहदाम् ।

शुकः । राजश्रेयं पश्यतिनि त्वयि युक्तमेव शोकमारो लघू-
र्तुम् । किं तु

मयि जीवति मत्तानः केशामहमवातवान् ।

कथमन्ये करिष्यंति पुत्रेभ्यः पुत्रिणः स्पृहाम् ॥ ४ ॥

कर्णः । द्रोणायेन किमत्र कियते यदा तेनैव सर्वपरिभवज्ञान-
हेतुना शस्त्रमुन्मृज्जतनादशीमयस्याभात्मा नीतः ।

निर्वीर्यं वा सर्वोर्वं वा मया नोन्मृष्टमायुधम्
यथा पांचालमौनेन पित्रा ने यद्दृशाालेना ॥ १ ॥

अथ. (सशोधम्) । अरे यद्यत्कारकुलकलंकं राधागर्भमात्म
आयुधानामिन्न तातमप्यधिशेषानि । अथवा

स भीरुः शूरो वा प्रथित भुजसारस्त्रिभुवनै
कृतं यत्तेनाजां प्रतिदिनमियं वेत्ति वसुधा ।

परित्यक्तं शस्त्रं कथमिति स सन्त्यत्रतधरः

पृथासूनुः साक्षी त्वमासि रणभीरो क्व नु तदा ॥ १० ॥

कर्णः (विहस्य) । एवं भीरुरहम् । न्यं पुनर्विक्रमैकरसः त
पितरमनुस्मृत्य महान्मे संशयो जातः । अपि च रे मूढ
यदि शस्त्रमुज्झितमशस्त्रपाणयो न निवारयन्ति किमरीनुदा-
युधान् । यदनेन मौलिदलनेप्युदासिन सुबिरं स्त्रियेव नृपबक्र-
संनिधौ ॥ ११ ॥

अथ. (सक्रोधं सकंयं च) । दुरात्मन् राजबलुभप्रगल्भ स
पसद असंबद्धप्रलापेन

कथमपि न निपिद्धो दुःखिना भीरुणा वा
दुपशतनयपाणिस्तेन पित्रा ममाद्य ।

तव भुजबलदर्पध्मायमानस्य धामः

शिरसि चरण एष न्यस्यते वारयैनम् ॥ १२ ॥

(इति तथा कर्तुमुत्तिष्ठति)

कृपदुर्योधनौ । गुरुपुत्र मर्षय मर्षय । (इति वारयतः) ।

(अथत्थामा चरणप्रहारं नाटयति) ।

कर्णः (सक्रोधमुत्थाय राहूमाकृष्य) अरे दुरात्मन् ब्रह्मबंधो
आत्मश्लाधिन्

जात्या काममवध्योऽसि चरणं त्विदमुद्धृतम् ।

धनेन तूनें स्रङ्गेन पतितं घेत्स्यसि क्षितौ ॥ १३ ॥

अथ. । अरे मूढ जात्या चेदवध्योऽहमियं सा जातिः परित्यक्ता ।

(इति यशोपवीतं धिनसि)

Aj's Lamentation on the death of his

विमलाय न वाप्यतद्वदं मदतामप्यवदाय (विमलाय)
 ममि तावदोऽपि मां च अजने कंच कथा इति तिष्ठ ॥ १ ॥
 वृत्तुषाभ्यां न मावसंगमात्प्रवर्तेतादृशोऽपि मे ॥ १ ॥
 न म विमलाय हेतु मायने किंनयाभ्यामपि विमलाय विमि ॥ २ ॥
 अथवा मृदु वस्तु दिग्गते मृतने पातने ममो गः ॥
 दिग्गते हीवर्षोभयमे मन्दिनी पृथेतिदृशो मया ॥ ३ ॥
 अथवा यदि जीवितायदा इत्य किं निदिता न हीय माम् ॥
 विमलायमर्तं कथिद्वयेदमृतं या विमलायनेकदा ॥ ४ ॥
 अथवा मम माय्याय्यवादानि कथितान यथ वेदमा ॥
 यदेतम मदने पाभितः कथिता नष्टिदवाभिता लता ॥ ५ ॥
 कृतवन्मसि मायपीरणा मयगदंऽपि यदा धिरे मयि ॥
 कथमेकपदे निरामनं जनमा माय्यमिमे न मय्यमे ॥ ६ ॥
 मनसापि न विप्रियं मया कृतपूरे तव किं उदासि माम् ॥
 मनु शायपतिः शिनेरहं त्ययि मे भावनिषेधना रतिः ॥ ७ ॥
 कुसुमीत्याधितान्त्रुर्लभृतधलवन्भुंगरुच्यस्तवालकान् ॥
 करमाह करोति माह तस्यवृपायर्तनशोकि मे मनः ॥ ८ ॥
 तदपेदिदुमर्हसि मिये प्रतिशोधन विभादमानु मे ॥
 ज्यलितेन गुहागतं तमस्तुद्धिनाद्रेरिष नक्तमोपाधिः ॥ ९ ॥
 इवमुष्यसिखितालकं मुखं तय विधांतकथं दुनोति माम् ॥
 निशि सुममिषकैपेकजं विरताभ्यंतरपदपदस्वनम ॥ १० ॥
 अशिनं पुनेरोति शर्वरी इयिता द्वंद्वधरे पतत्रिणम् ॥
 इति तां विरहांतररुर्मा कथमस्यंतगतं न मां दहेः ॥ ११ ॥
 नवपल्लवसंस्तरेऽपि ते मृदु इषेत् यदेगमपितम् ॥
 तदिदं विपहिष्यने कथं यद् यामोह धिताधिरोहणम् ॥ १२ ॥
 कलमन्यभृतासु भापिते कलहेसीपु मदालसं गतम् ॥
 पृथीपु विडोःकमौक्षितं पथनाधृतलतासु विघ्नमाः ॥ १३ ॥

Advice of Sokaṅśa to Chandrapīḍa.

तात चेन्द्रापीड द्विदिनवेदिनव्यस्यार्घानसर्वंशास्त्रस्य ते नक्त-
 मप्युपदेश्यमस्ति । केवलं च निसर्गं एवामानुमेद्यमप्रदीपप्रना-
 पनेयमतिगहनं तमो यौदनप्रभवमित्यतो विस्तरेणामिर्घास्मे ।
 गर्भोऽवरत्यमभिनवयौधनत्वप्रतिमरूपत्यममानुपशक्तित्वं संते
 महतीर्य खल्वनर्घपरंपरा । सर्वोऽविनयानामेकैकमन्येषामायतेन
 किमुत्समवायः । यौवनारभेच प्रायःशास्त्रजलप्रक्षालननिर्मलति
 कालुष्यामुपयाति बुद्धिः । धनुज्जितघबलतापि सरागैव भवति
 यूनां दृष्टिः । इन्द्रियहरिणहारिणां च सततमतिदुरंतेयमुपमेत-
 मृगतृष्णिका । तान्येव विषयस्वरूपाण्यास्वाद्यमानानि मयुर-
 तराण्यापतन्ति मनसः । नाशयति च दिद्मोद्द ह्येन्मार्गप्रवर्तक-
 पुरुषमन्यासंगो विषयेषु । मवाटशा एव मर्धति मात्रानान्युपदेश-
 नाम् । अपगतमले हि मनसि स्फटिकमणाविव रजनिकरमस्तये
 विशन्ति सुखमुपदेशगुणाः । अयमेव चानास्वादितविषयरसस्मते
 काल उपदेशस्य । गुरुपदेशश्च नाम पुदपाणामखिलमलप्रक्षालन-
 धमज्जलं स्नानं । नोद्वेगकरः प्रज्ञागरः । विशेषेण तु राज्ञाम् विरल-
 हि तेषामुपदेशारः । अर्लीकाभिमानोन्मादकारिणि घनानि
 राज्यविषविकारतद्राप्रदा राज्यलक्ष्मीः ।

आलोकयतु तावद्दुद्मोमेध भवान्प्रथमम् । इयमनायां हृत्प्यानि
 दुःखेन परिपास्यते । न परिचयं रक्षति । नाभिज्जन्मीधने ।
 र्धेदुर्ग्यं गणयति । न त्यागमाद्रियते । न विदोषज्जतां विचारयति
 न हृदिभिर्भरमाध्यानि पदम् । यथा यथेयं क्षीप्यते तथा तय
 कञ्चलमिदित्तमेव कर्म केवलमुद्यमति । न हि तं पदयामि यं
 टापारेषितयामया न निर्मेत्मुपगृहो यो वा न विप्रलम्भः । एवं
 विषयापि चानया दुराचारया कथमपि र्धयवशेन परिगृहीत
 विकृष्या मर्धति राज्ञानः सर्वाधिभयाधिष्ठानतां च गच्छन्ति । तेष

ते काळः प्रतापमारोपयितुम् । आरुह्यतापो हि राजा प्रलोक-
दशीम् सिद्धिदेशी भवति । इत्येतावदभिधायोपशशाम ।

Kadamban.

XIX

The evils of anarchy.

इत्याकृणामिर्हाय कश्चिद्राजा विर्घायताम् ।
 नाराजके हि नो राष्ट्रे विनाशं भवत्यामुयात् ॥ १ ॥
 नाराजके जनपदे विगृन्मार्त्तः महास्वनः ।
 अभिवर्षति पशून्यो मर्दा दिव्येन धारिणा ॥ २ ॥
 नाराजके जनपदे धातुमुपिः प्रकीर्यते ।
 नाराजके पितुः पुत्रो मायां या वनेते वशे ॥ ३ ॥
 नाराजके धनं नास्ति नास्ति सत्त्वात्पराजके ।
 इदमग्याद्विर्तं धान्यन्कुतः सान्यमराजके ॥ ४ ॥
 नाराजके जनपदे कारयेति सर्वा भराः ।
 उद्यानानि च वन्यानि वृष्टाः पुण्यगृहानि च ॥ ५ ॥
 नाराजके जनपदे यमशीला डिशातयः ।
 मत्तान्यम्यारते दीना प्राहणाः संशान्तमगा ॥ ६ ॥
 नाराजके जनपदे महायज्ञेषु पत्यनः ।
 ब्राह्मणा वसुधैवकुमां दिगृन्म्यामर्क्षिणाः ॥ ७ ॥
 नाराजके जनपदे धनवन्तः सुगृक्षिताः ।
 दोग्धे विवृणुताः । दृग्गोराधर्मादिनः ॥ ८ ॥
 नाराजके जनपदे दागर्भानामभयताम् ।
 दुने नास्तिप्येव इत्यन्वाणामुपवर्षते ॥ ९ ॥
 नाराजके जनपदे कृषिं प्रे दृग्गोदिनम् ।
 वाक्यंति क्षमयन्ते न वदुष्यन्वरादिनाः ॥ १० ॥

सत्येन रक्ष्यते धर्मो विद्या योगेन रक्ष्यते ।
 मृगया रक्ष्यते रुपं कुलं धृतेन रक्ष्यते ॥ ३० ॥
 मानेन रक्ष्यते धान्यमाश्वान् रक्षन्वनुक्रमः ।
 धर्मोऽप्यदर्शनं गाश्च हिरयो रक्ष्याः कुन्तलताः ॥ ३१ ॥

Mahabharata

XXI.

Yudha's advice to Dhritarashtra.
Part II.

म कुलं धृतेन रक्ष्यते प्रमाणमिति मे मतिः ।
 धर्मोऽप्यदर्शनं गाश्च हिरयो रक्ष्याः कुन्तलताः ॥ ३० ॥
 य इति धर्मोऽप्यदर्शनं गाश्च हिरयो रक्ष्याः कुन्तलताः ।
 मृगया रक्ष्यते रुपं कुलं धृतेन रक्ष्यते ॥ ३१ ॥
 मानेन रक्ष्यते धान्यमाश्वान् रक्षन्वनुक्रमः ।
 धर्मोऽप्यदर्शनं गाश्च हिरयो रक्ष्याः कुन्तलताः ॥ ३२ ॥
 धर्मोऽप्यदर्शनं गाश्च हिरयो रक्ष्याः कुन्तलताः ॥ ३३ ॥
 धर्मोऽप्यदर्शनं गाश्च हिरयो रक्ष्याः कुन्तलताः ॥ ३४ ॥
 धर्मोऽप्यदर्शनं गाश्च हिरयो रक्ष्याः कुन्तलताः ॥ ३५ ॥
 धर्मोऽप्यदर्शनं गाश्च हिरयो रक्ष्याः कुन्तलताः ॥ ३६ ॥
 धर्मोऽप्यदर्शनं गाश्च हिरयो रक्ष्याः कुन्तलताः ॥ ३७ ॥
 धर्मोऽप्यदर्शनं गाश्च हिरयो रक्ष्याः कुन्तलताः ॥ ३८ ॥
 धर्मोऽप्यदर्शनं गाश्च हिरयो रक्ष्याः कुन्तलताः ॥ ३९ ॥
 धर्मोऽप्यदर्शनं गाश्च हिरयो रक्ष्याः कुन्तलताः ॥ ४० ॥

संपन्नरमेवाथं दृष्टिः भुञ्जते नदा ।

भुङ्क्वाभुतां जनयति सा घाटेषु मृगुर्मभा ॥ ९ ॥

प्रियेण धीमानां लोकं भोक्तुं ज्ञानिने विद्यते ।

अर्थस्यपि हि काष्ठानि दृष्टिः कर्मा महीपते ॥ १० ॥

महृत्निर्ममंस्थानां मथ्यानां मरणाद्भवम् ।

उत्तमानां तु मथ्यानामथमानात्परं भवम् ॥ ११ ॥

वेभ्यर्थमथपापिष्टा मदा एतमसादयः ।

वेभ्यर्थमथमतां हि नापनित्वा विबुधयते ॥ १२ ॥

दृष्टिर्दृष्टियाथेत् परमार्गनिर्णयमहः ।

नैरयं नाप्यने लोकां ममत्राणि मर्हसि ॥ १३ ॥

योऽजितः पंचयंगेण सहजेनात्मकारिणा ।

भाषदम्नस्य वर्धन्ते क्षुत्पक्ष एषोऽहुराह ॥ १४ ॥

मयिञ्जित्य यथाऽमानममःत्वाभ्यजिगीयते ।

भमित्राभ्या जितामात्यः संऽऽशः परिहीयते ॥ १५ ॥

यदेद्वियं जित्तात्मानं धृतवदं विकारिषु ।

परीक्ष्यकारिणं धारमार्गं धीर्निगयते ॥ १६ ॥

रथः शरीरं पुरुषस्य राजसारात्ता निवर्तेद्विषाण्यस्य चाभ्याः ।

नैरप्रमत्तः कुशलीः सवर्धर्दाक्षः सुगं वानि रथ्याय रथः ॥ १७ ॥

एतान्यनिपुहीनानि व्यापादयितुमप्यलम् ।

अविधेया इयादांता हयाः पथि कुन्तारथिम् ॥ १८ ॥

धर्मार्थी यः परित्यज्य स्याद्विद्वियथशानुगः ।

धीमानघनद्वारभ्यः शिष्ये स परिहीयते ॥ १९ ॥

अर्थानामीभ्यरो यः स्याद्विद्वियाणामनीभ्यरः ।

द्विद्याणामर्नभ्ययोदेभ्ययोर् अदयते हि सः ॥ २० ॥

भारतमात्मानमश्चिच्छेत्प्रमतेःपुत्रीद्वियर्थिनः ।

आत्मा होषामनो चंपुरात्मव रिपुरात्मनः ॥ २१ ॥

चंपुरात्मात्मनस्तस्य येनयात्मात्मना जितः ।

स एव निवतो चंपुः स एव निवतो रिपुः ॥ २२ ॥

यः पंचाम्यंतगन् शशूनयिजित्य मनोमयात् ।

जिर्गापति रिपूनन्यान् रिपवोऽमिमर्यन्ति तम् ॥ २३ ॥

असंख्यागान्पापापकृतामपाषांस्तुभ्यो बृंहः स्पृशने मिथभावात् ।
शुभ्रेणाद् दशते मिथभावात्तस्मात्पापैः सह संधि न कुर्यात् ॥ २३ ॥

आक्रोशपीरियाद्राम्यां विहिंसैत्यदुघा सुधान ।

यन्ता पापमुपादत्ते ध्रममाणो विमुच्यते ॥ २५ ॥

हिंसा बलमसाधूनां राजां दंडविधिर्बलम् ।

दुधूया तु बलं स्त्रीणां श्रमा गुणयतां बलम् ॥ २६ ॥

याकसंयमा हि नृपते मुदुष्करतमो मतः ।

अर्थवच्च विचित्रं च न शक्यं बहु भाविनुम् ॥ २७ ॥

अभ्यासवति कन्याणं विविधं वाक् सुभाषिता ।

स्य दुर्भाषिता राजप्रनथांयोपपद्यते ॥ २८ ॥

गंडने भायकैर्घिंडं धनं परद्रुता हतम् ।

याया दुदकं वीभ्रसं न संगेहति वाक्प्रतम् ॥ २९ ॥

वाक्प्रतम् यदनाप्यतंति यदहनः शोचति रजसहृदि ।

वस्य नामसंस्तु नै पतेति तान्पंडितो नायगृजेत्परेभ्यः ॥ ३० ॥

यस्मिं देवाः प्रवर्षन्ति पुरुषाय पराश्रयम् ।

वाङ्मत्स्यापकृतेति सोऽशार्शानानि पश्यति ॥ ३१ ॥

बुद्धौ कन्दुपमृतायां शिताशे प्रत्युपस्थिते ।

अनयो नयसंकाशां हृदयाप्रापमवेति ॥ ३२ ॥

Mahabharata.

XXII.

The tale of Pururavas and Urvashi.

Part I.

पुत्रं पितृ गोमृदायनेन पुत्रस्य भाय राजा वसुध ।
वसुध सुयोधस्यः कात्रिपतेमाता वरिचायना परिप्रायता यः पुत्र

यः पंचाम्यंतरान् शशूनयिजित्य मनोमयात् ।
 जिगीषति रिपूनन्यान् रिपवोऽभिमवन्ति तम् ॥ २३ ॥
 असंत्यागात्पापापहृतामपासांस्तुन्यो दंडः स्पृशते मिथमावात् ।
 शुष्केणाद् दहतं मिथमायात्तस्मात्पापैः गद्ग संधि न कुर्वोत् ॥ २४ ॥
 आक्रोशपरित्याग्याम्यां विहिंसंन्ययुष्मा बुधान् ।
 यना पापमुपादत्ते धममाणो विमुच्यते ॥ २५ ॥
 हिंसा बलमसाधूनां रामां दंडविधिर्बलम् ।
 शुभ्या तु बले स्वीणां क्षमा शुणयनां बलम् ॥ २६ ॥
 यावत्संयमा हि नृपते मुहुष्करतमो मनः ।
 मधेवच्य विधिर्द्यु न शक्यं बहु भाषितुम् ॥ २७ ॥
 मध्यायहति कल्याणं विधिधं याक्नु गुमापिता ।
 मिय दुर्भाषिता राजघ्ननथांयोपपद्यते ॥ २८ ॥
 रोहते गायकौर्ध्वं वनं परशुना हतम् ।
 वाचा दुदके बीभत्सं न भंगोहति यावन्नतम् ॥ २९ ॥
 वाक्मायका घटनाश्लिष्यन्ति रिराहतः दौघति गत्यहति ।
 वरुथ माममंगु नं पतन्ति तान्पंडितो नायगृत्रेभ्योऽप्यः ॥ ३० ॥
 यश्च देवाः प्रपच्छति पुराणाय परामयम् ।
 कश्चि नस्यावच्छेति सोऽज्ञार्थानाति पश्यति ॥ ३१ ॥
 कुर्यात्कन्दुभूनाया विनाशं प्रयुयश्चित् ।
 धनयो नयर्मकाशा हृदयाग्रागमर्षति ॥ ३२ ॥

Mahābhārata.

XXII

The Tale of Puruṣarua and Urvashi
Part I.

पुत्रादिल मंगलकलायनेन पुराणा नाम राजा कर्तुम् । म
 कच्छा कुर्यात्कल्याणकारिणैर्मनः कश्चिवापत्तं कश्चिवापत्तं वा कुर्यात्-

सह संलापं शृण्वत्या तन्वतुः । माणवको राजानमाह । भो यवस्य
 चितितो मयोपायः । मृगसमागमकारिणीं निद्रां क्षेपतां भवान्
 भवया तत्रमद्यत्या उर्ध्वदाः प्रातिरुतिमालिख्यावलोकयंरित्तु ।
 राजा प्राह । सखे उपपमप्यनुपपन्नम् । मम हृदयं कामस्येजुभिः
 तः स्यमतः स्यप्रसमागमकारिणीं निद्रां क्षेपमुपलभे । अपरं च
 यदि तस्याः प्रातिरुतिमालिखामि तर्हि माहृष्येऽसमाप्त एव
 मम नशेने उद्भाष्यं भवतः । अतो या मम मानसी हृत्
 न पेषि विदिरा या मामरमन्यते तस्यामुर्ध्वदां मम
 समागममनोरथमलम्बकलनीरत्नं विधाय पंचदाणः सपेया
 कृती मयतु । उर्ध्वदा तद्दधनं धृता स्वामिन्यदि नामाहमनुरकस्य
 तयोपरि यथा स्वया संभाविता तथा परमार्थतः स्यां तर्हि किमिति
 मंदनयनशाला मपि ललितपारिजातशयनीये मम शरीरकेऽपुष्पा
 भवेयुदिति तस्यागनुत्तमपिनुर्न कार्यं प्रमाथनिर्मिते भूर्जपत्रे
 लिखित्वा रासः पुरतस्तत्पत्रं न्यक्षिपन् । राजापि तद्दृष्ट्वा
 पाथयित्वा च संजातानंदो धार्यतामयं प्रियायाः स्यहस्त इत्युक्त्वा
 माणवकस्य हस्ते तत्पत्रं ददा । भर्तार एवोर्ध्वशीप्रितिया विल-
 लेत्रा तददर्शनसमुत्पेन मदेन बलघट्टाध्यमनाहं भूयोऽपि
 महारजेनानुकंपनीया इति प्रियसख्या विवर्ति राशे निवेद्यामास ।
 तौऽपि तदधिकतरं मदेन पीस्वमानस्तां विवर्ति परमान्हा-
 देनानुमेने । यापदुर्ध्वशी राजानं प्रणमोपाविशति तापदेय विल-
 लेपे त्रयोर्ध्वशी । यतो भरतेन मुनिना भवतीःपु यः प्रयोगो
 निपुकरनमथं सलोकपामो मरतां भतां द्रष्टुमना इति वेष्यताहवाने
 ते भशुण्ठां रातानुज्ञते च स्वर्गमगच्छताम् । गतायां तस्यां
 राजा पथध्वामिय संप्रति बधुय इति संवर्धाय तद्भूर्जपत्रा-
 लोकेन हर्षिं विहोभवितुकामो माणवकमाह । उपनय भूर्जपत्र
 मिति । किं तु माणवकस्य प्रमादेन तत्पत्रे तस्य हस्ताद्व्रजं
 भर्तारं द्रष्टुमायाया वेष्या भीशीनर्या समस्तदितं तद्गताहृतायं
 च परित्राय सेर्ध्वया तथा इतरनतस्तदुन्पेपणपरस्य तस्य पुरतं

भागमनप्रयोजनं च पृष्टोऽकथयत् । यस्यस्य केशिना इतामुर्व
 नारदादुपश्रुत्य प्रत्याहरणार्थमस्याः शतक्रतुना गंधर्भसेना स
 दिष्टा । ततो वयमंतरा चारणेभ्यस्वदीयं जपोदाहरणं श्रुत्वा त
 मिहस्थमुपागताः । स भयानिमां पुरस्कृत्य सद्वास्माभिर्मग
 द्रष्टुमर्हसि । महत्सल्लु तत्रभवतो मघोनः प्रियमनुष्ठितं भवते
 राजा प्रत्युवाच । मा मैवम् । ननु वाञ्छिष्य एव दीयमेतद्वदस्
 पक्ष्या द्विपतो विजयते । वसुधाधरकदराभिसर्पो हरेः प्रादेश
 ध्येऽपि नागान् भिनसति । तथापि नायमघसरो मम शतक्रतुं द्रष्ट
 स्वमेवात्रभवतो प्रभोः रतिकं प्रापय । तथेत्युक्त्वा विश्रयः सर्व
 सर्वाभिरप्सरोभिः प्रास्थितः । उर्वशी तु राजार्थमांशयितुमशानु
 यती विश्वलेखामुखेन महाराजिनाभ्यनुप्राता इच्छामि प्रियसखी
 मिव महाराजस्य कीर्तिं महद्द्रव्योक्तं नेतुमिति राजानं शिक्षापय
 मास । तेनानुज्ञाता च हताविटप एकादली हता इति सम्पाद
 तां मांशयितुं सखीमभ्यर्ष्य राजानमेवावलोकयती सनिश्वास
 निःक्रांता ।

राजा तु तां सरोसुन्दरीं गतामवलोक्य मदनशरपीडितसल्लव्याः
 कृते श्रुतामुक्कटितोऽभूम् । तां तस्यावस्थां दृष्ट्वा तस्य देवी
 काशीराजपुत्री उर्वशीनरी नाम तस्य शून्यहृदयस्य कारणं राज्ञः
 प्रियवचस्याग्माजयकादिमातुं निपुणिकां नाम स्वचेटीमाज्ञापय
 मास । यथार्थनाम्नी सा निपुणिकाऽतिविदग्धतया मर्तुरहस्यतुर्गभे
 दम् कृतवती । ततो राजा रहस्यनिश्चेपरक्षणविषये माणवकेन समा
 श्वासित उर्वशीगतामेव कथां कुर्वन्वचस्येन सहोर्कडाविनोदार्थ
 प्रमद्वचनं प्रायिषत् । किं नृ वसेनावतारमूषकं तदभिरामान्यमव
 शोक्य संज्ञानाधिपकरोन्कडः कुत्रापि धृतिं न लेभे । तस्माज्जप
 स्यमाह । कोऽप्युवाचस्तावन् विभवतां येन सकलप्रार्थने मयंपदम् ।
 वाक्स्माज्जपः समाधिमाख्यायोपायं वितपति तावदाकाशयानेन
 विश्वलेखामिहोर्वशीं प्रतिह्वयस्य शिलाभग्नभूतं राजप्रेमपम
 मुचरिषता । ते उभे तस्मात्तिलिप्रतिरुद्धे भूत्वा राजो वदस्तेन

दास्यनियमकेषु राजर्षिमहिषी इत्यते तथैवा विरामिह स्यास्य-
 तीति विश्लेषया समाभ्यासिता तथैव तिरस्कारेणोपतिष्ठन्ना-
 निष्ठुन् । एवमवास्थितायां तस्यां देवी भयभूतार्थपुत्रप्रथिवीता
 पश्चात्संतप्यमानसापि भियानुप्रसादननामकर्मोपदेशेनोपचाराति-
 कर्मे प्रमाष्टुंकामा तत्रैवागता । तां दृष्ट्वा राजाऽन्यसंभ्रातधेमाऽधि-
 कतरमेव देव्यां दक्षिणोऽभूत् । देव्यापि प्रतानुरूपं गंधपुण्यादिभि-
 रार्द्रा धंद्रपादान्भ्यर्च्य पश्चाद्राजानं च पूजयित्वा प्रांजलिः प्रणि-
 षत्वाह । एषाहं देवतामिधुन रोदिनामृगलांछनं साक्षीकृत्यार्थ-
 पुत्रमनुप्रसाद्वाभि । भयप्रभृति यां स्त्रियमार्गपुत्रः प्रार्थयते या
 चार्थपुत्रसमागमप्रणयिनी तया नह मया प्रीतिबधेन वतितस्या-
 मिति । इह देवीवचनं धृत्वा मानवकोऽवधार्याह । टिग्रहस्ते
 मन्त्रे पलायिते निर्दिष्टां धीवरो भवति धर्मो मे भविष्यतीति ।
 प्रकाशं च देयीमाह । मयति किं तादृशः प्रियस्तत्रभवान् ।
 इध्वाह । मूढ महं यस्यात्मनः सुपायसामेनार्थपुत्रं निर्भूतशरीरं
 कर्तुमिच्छामि । एतावता वित्तय तायाश्चिरं न वंति । एवमुक्त्वा
 निष्कांता देवी । उर्ध्वदयपि महानुभाषया देव्या धर्म्यनुज्ञाताऽनंत-
 रायां मे प्रियसमागमो भविष्यतीति मन्व्यमाना राजानं सहसो-
 परस्य जपनाद्भुदीरयामास । तेन चाभिर्निदिता तस्यैवात्मन-
 उपाधिषा । ययस्य वक्षतामंतर उज्जसमयं भगवान् सूर्यो
 मयोवचरितावस्तद्यथैव मे प्रियसखी स्वर्गस्य नीरकंठते तथा
 त्वया कर्तव्यमिति राजानं विज्ञाप्य विश्लेषया तया । राजापि
 तथेति प्रतिवच मनाःतथसंपरया हर्षनिर्भरः वंजिरकाष्ठं प्रतीरत्मा-
 णीपांधंद्रपादान् लेधिरवा यासगृहं प्रविशेश ।

एव सहस्राणीय प्रक्षिप्तम् । राजा तु संश्रयेण शूरितः कुन्तेन
 इव प्रतिप्रयत्ने क्षानुमन्मर्षं भावयन्तः सौम्यायं प्रच्छादयितुं वा
 कथमापि प्रायतन । देवी तु कुवितां दृष्ट्वाऽपराधी नामाहं प्रहं
 र्मोदः प्रिम संरंभादिन्यादिवर्चनेहतां मन्निपातमनुनेतुं प्रवृत्त
 किं तु तत्प्रणिधानमवपुष्य प्रावृणन्दीपाप्रसया सा सुराणां
 निष्कांता । अनेन समयेन गतमर्षं दिवसस्य तस्मान्स्नानमाहं
 शिवितं राजासययस्योत्तःपुरमेव प्राविशत् ।

भरतमुनिप्रयोगं द्रष्टुमना महेंद्र उर्वशीं ससर्षामाह्वयार्थि
 प्राणनिर्दिष्टमेव । तथा च तस्य पुरतः सरस्वतीकृतलक्ष्मीस्वयं
 नामके काभ्यर्षधेऽमिनीयमाने तेषु तेषु रसेषु परिपत्नमव्यासीत् ।
 किं तु भवितव्यतानुमिधार्थानीन्द्रियाणांति ययनानुरोधोवाहुवदस्य
 ययनमेकस्मिन् स्थले प्रमादम्बलितमासीत् । यतो लक्ष्मीमूर्ति
 कायां वर्तमानोर्वेशी वाह्याभूमिकायां वर्तमाना मेनक्यापृष्ट
 साक्षि समागता एते सकेशया लोकपाला वतमस्मिंस्ते भावा
 मिनिवेश इति । ततस्तया पुरयोत्तम इति मणितय्ये पुरुरवसंति
 निर्गता धार्णी । तां धत्वा भरतः क्रुद्धस्त्वां दाशाप येन ममोपदेश
 स्वया लेत्रिनम्तेन न ते दिव्यं स्थानं भविष्यतीति । महेंद्रश्च
 पुनः प्रेक्षणवसाने लज्जावनतमुखी सा भजिता । यस्मिन् वद-
 मायासि तस्य मे रणसहायस्य राजर्षेः प्रियमत्र करणीयम् ।
 अतस्त्यं य स्वरवसमुपतिष्ठ यावत्स त्वयि दृष्टसंतानो
 मयेर्शितः । नदांशानुरोधोर्षोर्षो भस्त्रमिते सूर्यं पुरुरवसमुप-
 स्यात्तुकामाऽस्यामरणमूपितं नीलाशुकपरिप्रदमिसारिकाधैवं
 परिधाय ससर्षी परिपठितमिष केशासशिखरं प्रियतमस्य
 मयत्तमुपगता । तदा राजा ययस्येन सह स्वामवस्थामेवोदिरय
 र्थराटापं कुर्वाणस्तथा दृष्टः । यदा चाहमेवास्पोत्कंडाहंतुयिनि
 तस्या. संश्रयच्छेदो जातस्तदा तमुपगंतुमियेष । किं तु तच्छ्रव
 एव इत एतो दर्शानि ययनें धृत्या परं विवाहमगमत् । किंतुप-

The tale of Pururavas and Urvasi

Part II

अथ समनिक्रान्तेषु केपुबिरियनेषु उभंशी तं राजपिदर
 वेदितराज्यधुरं श्रुत्वा भावमापनयनं विदुर्न गता । तत्र
 मेधाकिन्याः पुलिनेषु स्थिता भिकृतावयनेकश्यानि । इति
 विद्याधरदारिका उदययथा नाम तेन राजपिना निव्यातेति
 तोर्यंशी यतो दूरकदः प्रणयोऽन्वहनः । ततो मनेरनुनयप्र
 घमाना गुरुशापसंभूदहृदया श्रीजनपरिहृण्णियं कुमारयने
 प्रवेशानंतरमेव च काननोपांतप्रनिर्लगात्तत्रैव परिणत
 रूपम् । अथ स राजपिस्त्वस्मिन्प्रथ कानने प्रियतमां विविन्व
 राप्रमतिवाहयामास । प्रथमं नापत्तस्य प्रियया वियोग एव
 उपनतः । अथ च निर्धूतानामप्युन्कंटाकावी जलदसमयः संश
 सेन तस्य दुःखं दुःखानुबंधीष संजातम् । तेषां शोभत
 तस्मिन्वने यत्किंचित्तस्य दृष्टिपथमायथा तत्प्रियाप्रवृत्ति सा
 पमच्छ । एव तेन मयूरः पराभूता राजहंसद्वयक्रयाको मयु
 नागराजः शिलोचयः सरित्कृष्णसारश्च क्रमेणाम्यर्थिताः ।
 स सर्वत्र मन्नाशो वसत्र । एवं प्रियान्धेवनाथं परि
 रक्षाशोकस्तदकसमरार्गे कल्पि शिलामेदांतरगतं
 स च संगमनीयो नाम मजिः शैलमुनाचरणपाणसमु
 माणद्याचिरात्प्रियजनेन संगममावहतीति वि म
 एस्तं श्रुत्वा पुनः परिचक्राम । अंत
 दृष्ट्या तां स्वमियानुकारिणीं च मत्
 मात्रायां लतायां तारस्थान पयोर्विती ।
 द्रिष्ट्या गतासुता चेतनेष त्वं मया
 मत्प्रवादांतःकरणो ममांतरात्मा
 स्थिता मया विना भयतीति

The tale of Pururavas and Urvashi.

Part II.

अथ समतिश्रांतेषु केषुचिद्विषयेषु उर्वशी तं राजर्षिममाह्वयि-
 वेशितराज्यधुरं गृहीत्वा भंगमाश्नयनं विहर्तुं गता । तत्र खलु
 मंदाकिन्याः पुलिनेषु स्थिता सिकतापर्वनकेलीभिः प्रीङ्गनी
 विषाघरदारिका उदययती नाम तेन राजर्षिणा निष्यातेति कुपि-
 तोर्वशी यतो द्वाकृदः प्रणयोऽसहनः । ततो मर्तुरनुनयमप्रतिप-
 चमाना गुरुशापसंभूदहृदया स्त्रांजनपरिहरणीयं कुमारघनं प्रविष्टा
 प्रवेशानंतरमेष च काननोपांतघटिलताभावेन परिणतमस्या
 रूपम् । अथ स राजर्षिस्तस्मिन्नेव कानने प्रियतमां विचिन्वन्नेहो
 राश्रमतिवाहयामास । प्रथमं तापसस्य प्रियया वियोग एकपद
 उपनतः । अपरं च निवृत्तानामप्युक्कंटाकारी अलक्षमयः संप्रातः ।
 तेन तस्य दुःखं दुःखानुबन्धीय संजातम् । तथा घोरमत्त एव
 तस्मिन्नेव यत्किञ्चित्तस्य दृष्टिपथमापथां तद्विषयाप्रवृत्तिं सोऽमुकं
 पश्यत् । एवं तेन मयूरः पराभूता राजसंज्ञकयाको मधुको
 नागराजः शिलोचयः सरिल्लणसारद्य क्रमेणाम्बुधिः । किं गु
 ससर्धत्र मन्नाशां यमव । एवं प्रियान्वेषणार्थं परिभ्रमन्नेकदा
 रक्षाशोकस्तनयकसमरागं कमपि शिलाभेदांतरगतं मार्गं दृशत् ।
 स च संगमनीयां नाम मनिः शैलसुताचरणपामसमुद्भवो धार्य-
 माणद्याचिरात्प्रियजनेन संगममावहतीति केजापि मुनिमानु-
 षस्त्वं पृशोऽथा पुनः परिचक्राम । भवेत् स एकां कुसुमरहितां ह्य
 हृष्या तां स्वप्रियानुकारिणीं च मत्था मालिगितुं प्रवृत्ताः । स्यु
 मात्रायां सतायां तस्त्वन एषोऽर्थो । प्रादुर्भूता । राजा तां विलोप
 दिष्टया गतासुना चेतनेषु एवं मया प्रयुक्तम्यासि त्वदर्थमादि
 मनप्रदायानःकरणो ममांतरात्मा तत्कथय कथमिषंते कालम
 रिपता मया विना मयभीति तासुशाय । उर्वशी प्रयुवाभ

क्षमा दृष्टिगिति राज्ञे क्षामुपानयन् । राज्ञा तस्मिन्निमानि नत्वा
हराप्यपश्यन् । उर्ध्वशीसंभयस्यायमैलभूनोर्ध्वनुभूतः । कुमारस्या-
युयो थाणः प्रहर्तुं शिष्यायुषाम् ॥ इति ॥ तानि वाचयित्वा म-
दयस्यमाह । मन्त्रे कथंमनन् । अन्यत्र नैतिरेयमप्राज्ञैर्युक्तो-
हमुर्वदया । न च मया गर्भेयनिरालक्षिता कुत एव प्रमृतिः
केवलं । कानिचिद्दिनानि तस्या वपुः पांडुराननच्छादमलसेधनं
धाम् । माणयक आह । मा मयात्सर्वे मानुषां गर्भे दिव्यास्तु
भंभाषयतु प्रभावनिगूढानि तामां चरितानि । राज्ञा प्रोवाच ।
भस्तु तावदेवं यथा मथानाह पुत्रसंवरणे किमिय कारणं तत्र-
मवस्थाः । माणयकः प्रत्युवाच । को देवतारहस्यानि तर्कयिष्यति
इति तयोः संलापे प्रवर्तमाने कंचुकी प्रविश्याह । देव च्यवना-
ध्रमात्कुमारं गृहीत्वा तापसी संप्राप्ता देवं द्रष्टुमिच्छति । अ-
विलंबितमुभावापि प्रवेशयेत्यादिष्टः कंचुकी तदाकरान् । माण-
यकः कुमारं विलोक्योवाच । किं नु खलु स एव तत्रमथान्
अत्रियकुमारो यन्नामांकितो गृध्रलक्ष्यवेधो नायचः । तथा बहु-
तरं भवंतमनुकरोति । राज्ञा प्राह । स्यादेवम् । अतः खलु मम
दृष्टिरस्मिन्निपतिता वाप्यायते धान्मस्यबंधि हृदयं मनसः प्रसा-
दध । एनं चादयं परिरक्षुमिच्छामि । राज्ञाऽभिवादिता तापसी
सोमवंशविस्तारयिता भवेत्यादिर्षं प्रयुज्जे कुमारं च प्राह जात-
प्रणम ते गुरुम् । कुमारस्तथा कृन्वोपविष्टः । ततो राज्ञा तापसी
पप्रच्छ भगवति किमागमनप्रयोजनम् । तापसी प्रत्युवाच ।
गृणोतु महाराजः । एव दीर्घायुर्जातमात्र एवोर्ध्वस्या किमपि
निमित्तमवेक्ष्य मम हस्ते न्याम्निकृतः । यन्नात्रियकुमारस्य जात-
कर्मादिविधानं तदस्य भगवता च्यवनेनाशेषमनुष्ठितं गृहीतविद्यो
घनुर्वेदेऽभिविर्नातः । अथ पुष्पसमिद्धं मृषिकुमारकैः सह गते-
नानेनाध्रमायिच्छमाचारिनं यदनेन गृहीतामिषः किल गृध्रः
पादपशिखरे निलीयमानो लक्ष्याकृतो थाणस्य । तत उपलब्ध-
वर्त्ततेन भगवता च्यवनेनाहं समादिष्टा निर्यातय इस्तन्या-

परवानास्मि देवेभ्यरेण । नारदस्तमभिनंघाह । युक्तम् स्वकार्यं
 यास्यः कुर्यात्त्वं च तस्येष्टमाचरेः । सूर्यं मृतं जसाऽग्निं समेधयत्यग्निः
 सूर्यं च । इत्युक्त्वा कुमारमायुषं स्वहस्तेनैव शौवराज्येऽभिषिपेत्
 राजानं पप्रच्छ च । किं ते भूयः पाकशासनः प्रियं करोतु । राजो-
 धाच । यदि मे मधया प्रसन्नं किमतः परमिच्छामि । तयार्पण-
 मस्तु भरतयाप्यम् ।

परस्परविरोधिभ्योरेकसंश्रयदुर्लभम् ।

संगतं श्रीसरस्वत्यां मृतयेऽस्तु सदा सताम् ॥

Vikramorvasiyam.

XXIV

Rama's return journey from Lanka to Ayodhya
 अयात्मनः शब्दगुणं गुणज्ञः पदं विमानेन विगाहमानः ।
 रत्नाकरं धीक्ष्य मियः स जायां रामाभिधानो हरिरित्युवाच ॥ १ ॥
 वैदेहि पद्मामलयाद्रिमत्तः मरसेतुना फेनिलमंथुराशिम् ।
 छायापथेनेय शरत्प्रसन्नमाकाशमाधिष्णतचारुतारम् ॥ २ ॥
 गुरोर्येषशोः कपिलेन मेघे रसातले संप्रामिने तुरंगे ।
 तदर्थमुपामपदारयद्भिः पूर्वेः किलापं परिषर्धितो नः ॥ ३ ॥
 नाभिप्रकटांगुरुहासनेन संस्तूयमानः प्रथमेन धात्रा ।
 अमुं युगांतोऽधितयोगनिद्रः संहन्य लोकान्बुरूपोऽभिशेते ॥ ४ ॥
 पदाच्छिदा गोत्रभिदासगंधाः शरण्यामेनं शतशो महीभ्राः ।
 मृषा इषोपशुयिनः परेभ्यो धर्मोत्तरं मप्यममाधयंते ॥ ५ ॥
 एते पर्य संकतमिन्द्रशुक्तिपर्यस्तमुक्तापटलं प्रयोधिः ।
 प्राणा मुहूर्तेन विमानवगात्कूलं कलापार्जितपूगमालम् ॥ ६ ॥
 अमी जनस्थानमपेऽद्विष्टां मग्या समारम्भनयोऽजानि ।
 मध्यासने चरीभृतो यथास्यं विरोऽज्ञान्याभ्रमर्मदृक्षानि ॥ ७ ॥

भद्रामिपेकाय तपोधनानां सप्तर्षिहस्तोष्टतद्देमपन्नाम् ।
 प्रवर्तयामास किलानसूया त्रिभ्रोतसं त्र्यंशकर्मालिमालाम् ॥ २२ ॥
 त्वया पुरस्तादुपवाचितो यः सोऽथं वटः श्याम इति प्रतीतः ।
 राशिर्मणीनामिष गाढानां मपन्नरागः फलिता विभाति ॥ २३ ॥
 क्वचित्प्रभालेपिभिरिन्द्रनीलमुक्तामयी यष्टिरिवानुविद्धा ।
 मन्वन्न माला सितपंकजानामिदीर्घरक्तस्रजितातरेव ॥ २४ ॥
 क्वचित्शगानां प्रियमानसानां काश्यपसंसर्गवर्जोय पंक्तिः ।
 मन्वन्न कालागदत्तपत्ना भक्तिर्भुवध्दन्कक्षितेय ॥ २५ ॥
 क्वचित्प्रभा चांद्रमर्सा तमोभिद्रजायधिलोनिः शयटीशनेव ।
 मन्वन्न शुभ्रा शरद्वल्लभा रंध्रैरिवालक्ष्यनमः प्रदेशाः ॥ २६ ॥
 क्वचित्त्व हृष्णारमम्यणेष भस्मांगरागा तनुरीश्वरस्य ।
 पद्मानवर्षाणि विभाती गंगा भिन्नप्रवाहा यमुनातरंगैः ॥ २७ ॥
 पुं निगदाधिपतेरिदं तद्यस्मिन्मया मालिमाणं विहाय ।
 जटामु वडाभ्यस्तुमुमंत्रः कैकेयि कामाः फलितास्त्रिभेनि ॥ २८ ॥
 जलानि वा तीरानिस्थानसूया यद्व्यवोष्यामनु राजधानीम् ।
 गुंगमंवायभृगवतीर्षिरिद्याकुमिः पुण्यतरीकृतानि ॥ २९ ॥
 तेष मर्त्या जननीय तेन मान्येन राजा सारयुर्विमुक्ता ।
 हरे वसंतं शिशिरभिलमी तरंगहर्षंरूपगृहतीव ॥ ३० ॥

Raghuvansa XIII

XXV

Another founding

मय कर्ताक्षरेकेन तपसेन राजलक्षणविराजित कीवप्रयता
 मंदहरे मुचुमारं कुमारं रात्रे नामध्यांशेयि । मृशाम कुशागर्भ
 श्रावयताय वनगंनन मया काविदुशस्या अणकार्पण्याभु
 मुंभंती वसिष्ठा शिशिकाया । निर्वने पने किंनिविर्न मपने । वंश
 वृष्ट साः हरमरोद्धरधु प्रमृत्य सागउर् मावपोषन् । मुने साव

गृहाणेषु कथा देवानुकूल्येन मह्यं तं व्यतरन् । तेभ्यो दत्तार्थं
 बालकर्मगीकृत्य शिशिरोदकादिनोपचारेणाद्यास्य निर्दोषं भव-
 दकं समानीतवानसि । एनमायुष्मन्तं पितृरूपो मयानभिरस्रता-
 मिति राजा सुहृदापन्नमित्तं शोकं तन्नन्दनत्रिलोकनमुक्षेन क्रि-
 वषरीकृत्य तमुपहार्यमनास्नाह्य राजावाहनमिष पुषोप ।
 Dasakumāracharita.

XXVI.

Dasaratha and Visvamitra.

धम्नृपो विबुधसस्रं परंतपः धृतान्धितो वराय १स्युदाहृतः ।
 गुणधरं भुवनहितच्छलेन यं सनातनः पितरमुपागमस्ययम् ॥ १ ॥
 सोऽर्घ्ये यद्दासिदशानयए पितृनपारीत्सममेतन् वंधून् ।
 न्यजेए पश्यगमरेस्न नीतां समूलघातं न्यवघोदरींश्च ॥ २ ॥
 धम्नि तोय घनयद्वपकारान्सहासनं गोत्रमिशोऽध्यवाग्मीन् ।
 न श्येवकादन्यमुपाश्रित्याऽर्सा यशांमि सर्वेषु भृगां निरास्यन् ॥ ३ ॥
 पुषो महाप्रहाममृदजुष्टः संतर्पणो नाकमदां वरेण्यः ।
 जग्याल लोकश्रितये म राजा यथाऽप्यरे षद्विरभिशर्णात् ॥ ४ ॥
 स पुष्यवर्तिनिः दातमन्युःकस्यो महेंद्रलोकप्रतिमां समृद्धया ।
 अत्याम्न सर्वतमुत्तमवोपशामव्यामितां ब्रह्मभिरिद्धयोर्धः ॥ ५ ॥
 निर्माणदशस्य ममीहितेषु स्त्रीमेष पद्माननकीशालस्य ।
 ऊर्ध्वेष्टुष्टुभगमन्त्रिभिर्यां श्रियतावहस्येथ पुरं मघोनः ॥ ६ ॥
 घम्यांसु कामार्थपराशर्यु मनामु शोकऽधिगतामु काले ।
 विघामु विद्वानिष सोऽनिरेसे पनीषु राजा तिमृत्तमासु ॥ ७ ॥
 पुषीयता तेन वरांगनामिपतावि विद्वान् क्रतुषु कियपात् ।
 वित्तविरमभानपतिर्मनस्यी माग्यो मुनिः स्यां पुष्पवृक्षगः ॥ ८ ॥
 स्त्रीहृत्ते काणवित्तु हतत्मा क्रतु नृपः पुष्यवर्ते मुरीद्रम् ।
 वाक्यपुष्पस्य ततो श्यनानीका कर्मदः कर्म सुतानुर्धयम् ॥ ९ ॥

कनारतं-र्षी मधिर्षाठशापिनावरजयद्राजशिरः श्रज्ज १३५-।
 निषीदतर्सा धरणी धनेषु ते मृगद्विजादनशिखेषु बर्दियाम् ॥ १५॥
 क्रियन्निमिषा श्रियं दशा ततः स्मूलमुन्मूलपतीष मे मनः ।
 परंपर्यासिनर्षीर्षतेपद्मं पराभयोऽप्युत्सव एव मानिनाम् ॥ १६ ॥
 विहाय शान्तिं नृप धाम तन्पुनः प्रसीद मेधेहि यथाय विद्वियाम् ।
 मर्जति शङ्खनयप्य निःस्पृहाः शमेन सिद्धिं मुनयो न भूयतः ॥ १७ ॥
 पुरःस्य धामवतां यज्ञोघनाः सुदुःसह धाम्य निकारभोटशम् ।
 मयादशाद्येक्षुधुर्वेते सति निराधया तेन हता मनस्विता ॥ १८ ॥
 मय क्षमामेव निरस्तविममशिराय यथेति मुनस्य साधनम् ।
 विहाय लक्ष्मीपतिलक्ष्म कामुकं अटाधरः मन जुहुर्षीह पावकम् ॥
 न समयपरिरक्षणं क्षमं ते निरुत्तिपरेषु परेषु मृगिधाम्न ।
 मरिषु हि विजयार्थिनः क्षितीनां विदधति सौषधि मधिदूषणानि ॥
 Kirātārjanīyam I.

XXVIII.

Brāhman is the efficient cause of the Universe.

धननें प्रह्वैकमादितीये जगतः कारणमिति यदुक्तं तद्योपपद्यते ।
 कस्मादुपसंहारदर्शनात् । एह हि लोको कुलालाद्यो घटपटादीनां
 कर्तारो मृद्देहवक्त्राद्यनेककारणोपसंहारेण सगृहीतसाधनाः
 ननस्तननकार्यं कुर्वन्ना दश्यन्ते । अथ यासहायं नताभिप्रेतं तस्य
 साधनानगरानुपसंहारे सति कथं सगृह्यमुपपद्यते । तस्मात् अथ
 जगत्कारणमिति धेन् नैव दोषः । यतः श्रीरश्चद् द्रव्यस्यभाषवि-
 शेषादुपपद्यते । यथा हि लोके शीतं अलं वा दृश्यमेव दधिहिम-
 माद्येन परिणामनेऽनपेक्ष्य पात्रं साधनं तद्येहापि भविष्यति । ननु
 शीतत्वादि दध्यादिभाषेन परिणाममानमपक्षेप एव पात्रं साधनं
 भाष्यादिकं कथमुच्यते शीतत्वादिति नैव दोषः । दृश्यमपि हि
 शीतं यां च पापतीं च परिणाममात्रामनुभवत्येव स्वार्थने स्वी-

निशम्य सिद्धिं द्विजतामवाकृतांस्तनस्तनस्या विनियंतुमसमा ।
 तूपस्य मन्मथस्यसायनीविनीरदाग्रहार दुपदान्मजा गिरः ॥ २६ ॥
 मयाएशेषु प्रमदाग्रनोदिनं भयव्यधिसेषे इयानुशासनम् ।
 तथापि यफर्तुं ध्यपसाययंति मां निरस्मनारामवया कुराघयः ॥ ३ ॥
 अर्धंरमागर्भदालतुस्ययामभिधिरं घृता मूपानेभिः स्वयंशर्तः ।
 त्वयाम्महस्तेन मदी मदच्युता मर्तगजेन अगिवापयार्जिता ॥ ४ ॥
 प्रजंति ते मूढधियः परामयं भयंति भावाविषु ये न मायिनः ।
 प्रविश्य हि प्रन्तिःशठस्नयाविधानमवृत्तांगाक्षिशितः इयेषवः ॥ ५ ॥
 गुणानुरक्तानुरक्तसाधनः कुलाभिमानी कुलजां नराधिपः ।
 परस्त्वदन्यः क इवापहारयेन्मनोरमामान्मयधूमिव धियम् ॥ ६ ॥
 भवतमेतर्हि मनस्विगर्हिते चिद्यतेमानं नरेद्य परमेनि ।
 कथं न मन्युर्ज्वलयन्नुदीरितः शर्मानकं शुष्कमिवाग्निरुच्छ्रितः ॥ ७ ॥
 अर्धव्यकोपस्य विहंतुरापदां मयंति यस्याः स्वयमेव देहिनः ।
 समर्पद्गान्येन जनस्य जंतुना न जातहादेन न विद्धिपादरः ॥ ८ ॥
 परिभ्रमैहोहितचंदनोचिनः पदानिरंतगिरिरेणुरुपितः ।
 महारयः सन्धधनस्य मानसं हृनोति नो कश्चिदर्थं वृकोदरः ॥ ९ ॥
 विलिन्य यः प्राज्यमयच्छदुत्तगन्तुनकुर्यं यमु आसवोपमः ।
 स वरुवासांसि तथाधुना हरन्करोति मन्यं न कथं घनंजयः ॥ १० ॥
 घनांतशय्याकटिनीकृताकृती कथाचिनी विष्यगिवागर्जा गर्जा ।
 कथं त्वमेतां धृतिसंयमा यमा विलोकयन्नसहमे न याधितुम् ॥ ११ ॥
 इमामर्हं पेद न तायकी धियं विचित्ररूपाः खलु चित्तवृत्तयः ।
 विचिंतयन्त्या भयदापद परां मज्जति चेतः प्रसभं ममाघयः ॥ १२ ॥
 पुराधिरुहः शयनं महाधन विषोप्यसे यः स्तुतिर्मानिमंगलैः ।
 अद्भुदभामधिदशय स स्थलीं जहामि निद्रामशिय शिषारतैः
 ॥ १३ ॥
 पुरोपनीतं नृप रामणाद्यकं द्विजातिशेषेण पदेतर्धसता ।
 तदृच ते धन्यकलाशिनः परं परोनि कादर्थं यशसा समं यपुः ॥ १४ ॥

ण्यादिना दधिभावाय । यदि च स्वयं दधिमावशीलता न स्म
 नैर्वाण्यादिनापि यथाह दधिभावमापद्यते । न हि वायुपका
 योण्यादिना यथाहभिभावमापद्यते । साधनसंपत्त्या च तत्
 पूर्णता संपद्यते । परिपूर्णशक्तिकं तु ग्रह न तस्यानेन केनचि
 पूर्णता संपादयितव्या । तस्मादेकस्थापि ब्रह्मणो विचित्रशक्ति
 गात् क्षीरादिषु विचित्रपारेणाम् उपपद्यते ।

Shāṅkarabhāṣya

XXIX

The Sun-rise.

अत्रांतरे सरजजृम्भिताभिन्नपद्म-

भाषाविशेषपरिपोषितविभ्रमंगि ।

पीयूषपेशलमुमापितभाषिणीभिः

प्रत्यूषमंगलमगायत मागधीभिः ॥ १ ॥

इयं व्रजति यामिनी त्यज नरेन्द्र निद्रारक्ष

दरिद्रति धियद्दुमे कुसुमकर्तयस्तारकाः ।

अयं च कुसुमायुधप्रियमुहत्क्षणैः पंचयै-

र्भविष्यति पयोनिधे पुलिनराजहंसः शशी ॥ २ ॥

वागुन्मीलति भिन्नपद्मजललितालीलाशुक्रानामपि

क्रोडे दंतकरंदपांडुरतनोमंजा विधोर्धद्रिका ।

पूर्वाशामुष्मंहनत्प्रमचिराचंडाशुरायस्यति

द्रागुन्मुद्रय देवि पंकजदलच्छायांसने लोचने ॥ ३ ॥

खंडः क्षपासु कियतीष्यति यः कृशांगि

मंगीमनेगपरशोः सदृशी विभर्ति ।

सोयं निमग्नति जगत्प्रपनाभिरामः

दयामायपूयदनचंदनविशुद्धिः ॥ ४ ॥

क्षिपति निभिरमारं भैरवः वे रवाणा-

मुरपीशखरिलीलाशंभरोयं भरांगुः ॥

अपदयता कार्यवशाद् व्यवहारन्तूपेण तु ।
 सम्यः सह नियोक्तव्यो ब्राह्मणः सर्वधर्मवित् ॥ ३ ॥
 रागाहोमाद्भयाद्वापि स्मृत्यपेतादिकारिणः ।
 सभ्या पृथक् पृथग्दंष्ट्रा विवादाद् द्विगुणं दमम् ॥ ४ ॥
 स्मृत्याचारव्यपेतेन मार्गेणाधार्यतः परः ।
 भावेद्यति चेद्राशे व्यवहारपदं हि तत् ॥ ५ ॥
 प्रत्यर्थिनोप्रतो लेख्यं यथावेदितमर्थिना ।
 समामासतदधोहनामजात्यादिचिद्वितम् ॥ ६ ॥
 धृतायंभ्योत्तरं लेख्यं पूर्वविद्वकसंनिधौ ।
 ततोऽर्थो लेखयेत्सद्यः प्रतिज्ञातार्थसाधनम् ॥ ७ ॥
 नहिमदौ सिद्धिमामोनि विपरीतमतोऽन्यथा ।
 धनुष्पाडपप्रहारोऽयं विवादेषूपदेशितः ॥ ८ ॥
 अभियोगमनिवृत्तार्थं नैतं प्रथमिषो जयेत् ।
 अभियुक्तं च माग्धेन नोक्तं विप्रवृत्तिं गमेत् ॥ ९ ॥
 कुर्यान्न्यभियोगं च कल्हे ग्राहसेषु च ।
 उभयोः प्रतिभूमागं समर्थं कार्यनिर्णयं ॥ १० ॥
 ग्राह्येषुभयतः समु ग्राहिणः पूर्वयादिनः ।
 पूर्वपक्षेऽपीमूले न्ययुक्तस्यादिनः ॥ ११ ॥
 एतं निश्चयं भूतेन व्यवहाराप्रयंस्तुतः ।
 भूतमन्यनुपन्यस्तं दीयते व्यवहारतः ॥ १२ ॥
 स्मृत्यांविरोधो न्यायस्तु बलव्याप्त्यवधारतः ।
 यथेनाश्रानु बलवद्दमंशाश्रमिति स्थितिः ॥ १३ ॥
 प्रमाणं विद्यते नृ-क. ग्राहिणधेति कौर्तितम् ।
 एवामन्यतमावयि दिव्यान्यतममुदयेत ॥ १४ ॥
 सर्वेष्वर्थेविवादेषु बलवत्पुनरा क्वया ।
 मायां प्रतिग्रहं कृतिं पूर्वो नृ बलवत्तरा ॥ १५ ॥

अति मन्त्रात् तद्विधानं कथं विदुःशतं विदुःशतं ।
 उदितो वदन्ने कथितः पुनश्चि नमिषोऽपि ॥ १० ॥
 काहीर मन्त्रं वदितुं कः पाठेत् (विभिन्नगुणिकर्तुम् ।
 दीप्यते तस्मिन् मुनी निरोऽपि गतेऽपि परिश्रमेः सुखम् ॥ १० ॥
 मीरार्त्तविदेके द्वेपालश्च स्वमेव मन्त्रे भवत् ।

विश्वविद्यमपुत्रावः कृत्वा च वाचविष्णवे कः ॥ ११ ॥
 हयस्ती वदन्ने विदे मे मन्त्रं

विष्णोः विद्वन्मुनिश्च मित्रिणाः ।

भामोदानय इति मन्त्रानि भवन्

मैवाद्यो जगति मन्त्रोऽप्यधीमः ॥ १२ ॥

यानि मन्त्राणि विदुःशतं विदुःशतं विदुःशतं ।

गंगा के जनि वाचमन्त्रिणां गंगामाहात्म्या ।

एषं मन्त्रं विदुःशतं विदुःशतं विदुःशतं ।

यस्यं जीवन्मन्त्रं मार्गमरमो विदुःशतं जनुः ॥ १३ ॥

भापेदिदं वदन्ने पतिः पतंगा

भृगा रसालमुमानि समाधयेत् ।

संकोष्ठमंथति सरस्वति दीनदानां

मीनो नु हन्त कलमां गतिमभ्युर्वन्तु ॥ १४ ॥

गुञ्जति मंशु मिहिले मा मालति मानमुनवासीः ।

शिरसा वदन्ने गुरवः सादत्तमेनं वहन्ति सुरतद्वयः ॥ १५ ॥

यस्तस्य गुणगणयानपि सतां द्विजिह्वरसेऽधतां नीतः ।

तानपि वहसि पटीरञ्ज किं कथायामस्त्वदीयमांश्वम् ॥ १६ ॥

गाहितमखिलं गहनं परितो वशाश्च विटपिनः सर्वे ।

सहकार न प्रपेदे मधुपेन भयत्समं जगति ॥ १७ ॥

अपनीतपरिमलांतरकये पदं न्यस्य देवतकुकुसुमे ।

पुष्पांतरेऽपि गंतुं वांछसि चेद् धमर धम्योऽसि ॥ १८ ॥

तद्वकुलमुपमाहरो जनयन्ती जगति जीवजातार्तिम् ।

केन गुणेन भवानीतात हिमानीमिमां वहसि ॥ १९ ॥

अवि मज्जत मं दसाय कस्य विनाससु विनासने ।
 उद्विगता पश्यन्त रुचिन्त एतन्मि परिमिनेऽपि ॥ १ ॥
 वाहीर तप परिधान क वाताशीमिमासुः कर्मम ।
 दीप्यतामर्षि नगा ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥
 मीमर्षिर्षिवेके दसाऽस्य ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥

विभ्रः विमयभक्तस्य कुलजन पात्रविपत्ति कः ॥ १ ॥ १ ॥
 म्यदृष्टी दृष्टदन्वद ले मयद्

शिदतः विदधान गुःजन मिदित्या ।

भामादानय द्वाऽप्यनर्षिभ तमे

नैवाभ्या जगति समः स्यात्प्रदीप्तः ॥ १ ॥ १ ॥

धान मय्यधिग शिदः परिदित्तः शालानतः सुकना

गता क र्तिन वः यमर्षितरसा मनागमाशुकला ।

एष यस्य निःसगाः वदन्तर्निर्णयं कः श्रीयत

धस्य जीवतमस्य सः संसर्गो विमर्षिर्घोना जनुः ॥ १ ॥ १ ॥

आपेदिरेऽवस्यथ परिमि पतगा

भृगाः समात्तुमुमानि समाधयेत

सकाङ्गमन्वति मरुः शय दानदीनो

मीनो न हत इतमः गानमभ्युवतु ॥ १ ॥ १ ॥

गुजति मनु मिदड सा मालति मोनमुपवासी ।

शिरसा वदः स्यगुस्य सादग्मन यर्हति सुरनरः ॥ १ ॥ १ ॥

यस्य गुणगणवानपि मनः द्विद्विद्वरसेऽप्यतां नीतः ।

तानपि वदामि पटीर ज क कयायामस्य वदीयर्षिभ्यम् ॥ १ ॥ १ ॥

गार्हितमस्त्रिद गहन परिना दशब्ध विटपिनः सर्वे ।

सहकार न प्रवद मभुपेत भवन्मर्म जगति ॥ १ ॥ १ ॥

अपनीतर्षिभ्यमलातः कथ पद न्यस्य देवतरकुसुमे ।

पुष्पातरेऽपि गतु शर्त्तानि चद् जमर धन्योऽसि ॥ १ ॥ १ ॥

[इकुलमुपमाहरा जनयन्तः जगति जीवजाताविम् ।
 एत गुणेन भयानीतात हिमानामिमा वहसि ॥ १ ॥ १ ॥

कलम तवांतिवामगतमालिमेन मा कदाप्यथवासीः ।
अपि दानसुंदराणां द्विपुण्यामामयं शिरोधार्यः ॥ २० ॥

न यत्र स्थेमाने दधुरतिभयघ्नांतनयना
गलदानोद्रेकन्धमदलिकदंभाः करटिनः ।
दुष्टमुक्तामारे भवति परलोकं गतयतो
दरेद्य द्वारे शिष शिष शिषानां कलकलः ॥ २१ ॥

श्रीषे श्रीपमर्तः करैर्दिनकृता दग्धोऽपि यथातक-
स्त्वां ध्यायन् धन वासरान् कथमपि द्राघीयसो नीतयान् ।
ईषाद्धोचनगोचरेण भवता तस्मिन्निदानीं यदि
स्थीषमैः करकानिपातनरूपा तत्कं प्रति भूमदे ॥ २२ ॥

एवद्दमजटालज्यालजालाहतानां
परिगलितलतानां म्हायतां भूरुदानाम् ।
अपि अलधर शालजेनिशृंगेषु सौर्यं
वितरसि यद्दु कोऽयं धीमद्स्तावकीना ॥ २३ ॥

साहं प्रावगणैर्लुटंति मणयस्तीरेऽर्कविशेषमा
नीरे नीरधरः समं स भगवन्निद्राति नारायणः ।
एवं वीक्ष्य तवाविषेकमथ य प्रोदि परामुञ्जतेः
किं निदान्यथया स्तवानि कथय हीरण्यं त्यामदम् ॥ २४ ॥
किं अलु रस्निरेतैः किं पुनरज्ञाधितेन वपुषा ते ।
सलिलमपि यत्र तावकमर्जय यदमं प्रयाति एषितानाम् ॥ २५ ॥

इयत्पां संपत्तापपि य सलिलानां त्यमपुना
न नृणामार्तानां हृदसे यदि कासार सहसा ।
निवापे संदार्थी किरति परितोऽगारनिहरं
दर्शामृतः केषामह परिदत्तासि अलु ताम् ॥ २६ ॥
भुक्ता नृणालपटकी भवता निर्षिता-
न्यंन्ति यत्र मलिनानि निषेधितानि ।

रे राजहृग वद तस्य शरोपरम्

हृत्प्रेन केन मतिगामि हृगोपरकामः ॥ २७ ॥

प्रारमे कुशुमाकरस्य परिगो वन्दोत्तमस्यैवरी-
पुञ्जे मञ्जुलगुञ्जितानि रघयंभ्याः शानमोक्षमयात् ।

गरिमप्रथ रमालशामिनि कदा दैवात्कृतार्थमिति
त्यं वेगमुपसि संघरीक विनयं नीमस्यदग्धोऽस्मि कः ॥ २८ ॥

मिथति मो रे दृष्याः शानमपि मदांधेक्षण मगं
गजभेषीनाथ त्वमिह जटिलायां पतमुषि ।

मसौं कुंभिघ्रांन्या धारनम्यविद्रावितमहा-
गुदप्रायप्रामः स्वपिति गिरिगर्भे हस्तिरतिः ॥ २९ ॥

गिरिगह्वरेषु गुदगर्भगुंरिगो

गजराजपोत न कदापि संघरेः ।

यदि बुध्यते हरिशिशुः स्तनंधयो

मथिता करेणुपरिदोषिता मही ॥ ३० ॥

निसर्गादारामे तदकुलसमारोपसुकृती

हृती मालाकारो वकुलमपि कुत्राऽपि निश्च ।

इदं को जानीते यद्यमिह कोणांतरगतो

जगज्जालं कर्ता कुसुममरसौरभ्यभरितम् ॥ ३१ ॥

स्वस्यप्यापूतिमग्रमानसतया मत्तो निवृत्तो जनः

चंचूकोटिविषाटिताररपुटो यास्याम्यहं पंजरान् ।

एवं कीरघरे मनोरथमयं पीयूषमाम्नादय-

त्यंतः संप्रविवेश चारणकराकारः फणिग्रामणीः ॥ ३२ ॥

पिब स्तन्यं पोत त्वमिह मददंतावलधिया

हगतानाघत्से किमिति हरिदंतेषु पुरुषान् ।

त्रयाणां लोकानामपि हृदयतापं परिहर-

एवं धीरं धीरं ध्यनति नखलीलो जलधरः ॥ ३३ ॥

नीराश्रिमलतो जनिर्मधुरता ग्रामामुपस्पर्धिनी

वासो यस्य हरेः करे परिमलो गीर्वाणचेतौहरः ।

सर्वस्वं तददो मदाकविगिरां कामस्य धामोद-
त्वं क्षेत्रं प्रीतिमुचिकरोरि मधुपे तस्यां किमाषमहे ॥ ३४ ॥

विदुषां वदनाद्वाचः सहसा यांति नो बहिः ।

याताश्चेन्न परांचति द्विरदानां रदा इव ॥ ३५ ॥

मौदार्यं भुवनत्रयेऽपि विदितं संभूतिरंभोनिधे-

र्षासो मदनकानने परिमलो गीषार्णचेतोहरः ।

एवं दातृगुरोर्गुणाः सुरतरोः सर्वेऽपि लोकोत्तराः

स्पादार्थेनपरार्थितर्षणविभावेको विवेको यदि ॥ ३६ ॥

विश्वास्य मधुरपचनैः साधुन् ये वंचयति नम्रतमाः ।

तामपि दधासि मातः कादयपि वास्ततवापि च विषेका ॥ ३७ ॥

धन्या जगद्धितमयी मनसः प्रवृत्ति-

रथ्येव वाऽपि रचना पचनाश्लीनाम् ।

लोकोत्तरा च कृतिराकृतिरार्थदृष्ट्या

विद्यापतां सकलमेव गिरां दधीयः ॥ ३८ ॥

भाषद्गतः किल महाशास्त्रमपार्ता

विस्तारपेत्त्यहत्तुर्षमुदारमायम् ।

कालामर्दहनमभ्यगतः समेता-

लोकोत्तरं परिमलं प्रकटीकरोति ॥ ३९ ॥

विश्वाभिरामगुणार्थगुणितानां

सोपोऽपि निर्मलधिषा रमणीय एव ।

लोकपूर्णः परिमलैः परिपूरितश्च

कादमीरजस्य बद्धनाऽपि नितान्तम्या ॥ ४० ॥

लालालुङ्कितशास्त्रपुरमहासंपन्नानां पुरो

विद्यासप्तविनिर्गलत्वाणमुषा परमति चेत्यामराः ।

अथ भ्याः कथितां शकुन्ताशिवायो दंताषट्ठानां शशाः

सिंहानां च सुघेन मूर्धसु परं धास्यति शालाशुभाः ॥ ४१ ॥

गीर्भिर्गुणैः परपाशरामि-

द्वितररुता यांति न च महस्वम् ।

धत्ते भटं कुमुदवत्फलवल्लीनां
धर्मव्यथां यद्वति दीप्तमयां रुजं च ।
यो देहमर्षयति घान्यसुखस्य हेतोः
स्नस्मै यदान्यगुरवे तस्ये नमोऽस्तु ॥ ५३ ॥

हालादलं रालु विपासति कानुवेन
कालानलं परिचुचुविपति प्रकामम् ।

श्यालाधिपं च यतते परिरम्भुमदा
यो दुर्जनं यदायितुं तनुते मनीषाम् ॥ ५४ ॥

दीनामामिह परिहाय शुष्कदास्या-
म्वौदार्यं प्रगटयतो महीधरेषु ।

भाष्यस्यं परममयाप्य दुर्मंदस्य
हातोऽयं जलधर तापको विषेकः ॥ ५५ ॥

गिरयो गुरुवस्तेभ्योऽप्युर्वां गुर्वां ततोऽमि जगदंष्टम् ।
तरमाङ्घ्रतिगुरवः प्रलयेष्वचला महारमानः ॥ ५६ ॥

श्योममि धीजांकुरते चित्रं निर्माति सुन्दरं पयंत ।
रघपति रेखाः सलिले यस्तु राले चरति सरकारम् ॥ ५७ ॥

किमदं यदामि राल दिव्यमते
गुणपक्षपातममितो भवतः ।

गुणशालिनो निपिलसाधुजनान्
यदहर्निशं न रालु विस्मरति ॥ ५८ ॥

रे काल तय रालु चरितं विदुषाममे विविच्य यक्ष्यामि ।
अयवाले पापात्मन् कृतया कथयापि ते हतया ॥ ५९ ॥

आर्नदमृगदावाभिः शीलशापिमर्द्धिपः ।
हातत्रीपमहावायुर्यं रालस मागमः ॥ ६० ॥

सुलास्तु कुशलाः साधुहितप्रायूहकर्मणि ।
विष्णुणाः फणिनः प्राणानपहर्तुं निरागताम् ॥ ६१ ॥

यदने विनिवेदिता भुञ्जगी
विष्णुनामां रसनामिषेण धात्वा ।

अलम्बशापोत्कथना नृपाणां

न जातु माली मणयो वसन्ति ॥ ४२ ॥

पदति विषघटान् पटीरजन्मा

शिरसि मर्षापटलं दधाति दीपः ।

धिधुरापि भजतेतरां कलकं

पिशुनजनं अलु विप्रति क्षितीश्राः ॥ ४३ ॥

सत्पूरुषः अलु द्विताचरणैरमन्द-

मानंदयस्यमिललोकमनुक्त एव ।

आराधितः कथय केन करेन्दुरै-

निद्विर्विकासयति कैरधिणीकुलानि ॥ ४४ ॥

कृतमपि महोपकारं पय इव पीत्या निरतंकः ।

प्रस्युत हंतुं यतते काकोदरसोदरः खलो जगति ॥ ४५ ॥

खलः कापत्यदोषेण दूरेणैव विसृज्यते ।

अपायशंकिमिल्लोकैर्विषेणाशीविषो यथा ॥ ४६ ॥

वंशमयो गुणवानपि संगविशेषेण पूज्यते पुरुषः ।

न हि तुंषाफलविकलो वीणादंडः प्रयाति महिमानम् ॥ ४७ ॥

अमितगुणोऽपि वदार्थो दोषेणकेन निन्दितो भवति ।

निखिलरसायनमहितो गंधेनोप्रेण लघुन इव ॥ ४८ ॥

किं तीर्थं हरिपादपद्मभजनं किं रत्नमच्छा मतिः

किं शास्त्रं श्रवणेन यस्य गलति हेतांघकारोत्करः ।

किं मित्रं सततोपकाररसिकं तत्प्रायवोधः सखे

कः शशुर्वदं धेवदानकुशलो दुर्वासनासंचयः ॥ ४९ ॥

निष्पातोऽपि च वेदांते साधुत्वं नैति कुञ्जनः ।

खिरं जलनिर्धो मग्नो मनाक एव मार्दवम् ॥ ५० ॥

निर्गुण्यमेव सार्धायो धिगस्तु गुणगौरवम् ।

शाधिनोऽन्ये विराजते खट्वेते खंदनद्रुमाः ॥ ५१ ॥

दूम्येऽपि च गुणावत्तामातन्यानः स्वकीयगुणजालैः ।

विषयानि मुद्रयन् द्रागूर्णांयुरिष सज्जनो जयति ॥ ५२ ॥

मृतस्य लिप्सा कृपणस्य दिक्ता
 विमार्गगाथाश्च रुचिः स्वकांते ।
 सर्पस्य शांतिः कुटिलस्य मंत्री
 विधातृगुह्यं न हि दृष्टपूर्वं ॥ ७३ ॥

Bhāminivilāsa I

द्वितीयावलिः

SECOND SERIES.

I

A jackal fallen into an indigo-vat.

अक्षयवन्दे कश्चिद्वृत्तः स्वच्छया नगरपांते ज्ञाम्प्रीष्टी-
 मांहे पतितः । पथासने उपातुमत्तमर्वः प्राप्तपरमानं मृतवर्ष-
 वर्ये दिपतः । अथ नीलीमोहशमिना मृत इति ज्ञात्वा तस्मा-
 त्समुवाच च दूरे नीलशय्यादेतद्वत्स्वनात्प्रह्लावितः । ततोऽतो वने
 गत्वा स्वकीयमारमानं नीलवर्णमवलोकयामितयत् । अहमिदमी-
 मुत्तमवर्णः । तदाहं स्वकीयोरुच्ये किं न साधयामि । इवालोच्य
 शृगालानाहूय तेनोक्तम् । अहं भगवत्या वनेदेवतया स्वहस्ते-
 मारण्यवत्तये सर्वोपधिसुनाभियितः । तद्धारम्यारण्येस्मदाहया
 ध्ययहारः कार्यः । शृगालाश्च तं विशिष्टवर्णमवलोक्य साक्षा-
 त्पार्तं प्रणम्योचुः । पथाहापयति देवः । इत्यनेनैव क्रमेण सर्व-
 पुरण्यवशास्त्रिधाधिवस्ये तस्य यमत्र । तनस्तेन स्वजातिभिर्पशूते-
 नाधिक्यं साधितम् । ततस्तेन देशसिद्धिर्दानीनुत्तमपरिद्वान्प्राप्य
 सत्सि शृगालानवलोक्य कञ्चमानेनायशशा स्वजातयः सर्वे रू-
 ५५

अनया कथमन्ययावर्त्तता

न हि जीवति जना मनतामन्ताः ॥ ६३ ॥

अविरत्तं परकार्यकृतां सतां

मधुरिमातिशयेन यद्योऽमृतम् ।

अपि च मानसमंयुनिधिर्यशो

विमलशार्दचंद्रिचंद्रिका ॥ ६३ ॥

एत्य कुसुमाकरो मे संजीवयिता गिरि चिरं मग्नम् ।

इति चित्तमता हृदये पिकस्य समघायि शोभिकेन शर ॥ ६४ ॥

निर्गुणः शोभते नैव विपुलादंशरोपि ना ।

आपातरम्यपुष्पध्रांशोभितः शास्त्रमलिर्यथा ॥ ६५ ॥

पंकैर्विना सरो भाति सद्ः चलजनैर्विना ।

कद्रुवर्णैर्विना काव्यं मानसं विपदैर्विना ॥ ६६ ॥

तत्त्वं किमपि काव्यानां जानाति विरलो भुवि ।

मार्मिकः को मरदानानंतरंण मधुमतम् ॥ ६७ ॥

यथा ज्ञानं विना रागो यथा मानं विना नृपः ।

यथा ज्ञानं विना हस्ती तथा ज्ञानं विना यतिः ॥ ६८ ॥

संतः स्वतः प्रकाशने गुणा न परतो नृणाम् ।

आमोक्षं न हि कस्नुषोः शपथेनानुमाव्यते ॥ ६९ ॥

अपि बत गुह गर्व मास्म कस्त्वरि यासी-

रविलपरिमलानां मोक्षिता सारमेण ।

गिरिगहनगुहायां लीनमत्यंतदीने

नकममुनय प्राणदीने करोपि ॥ ७० ॥

एषाकरोति कुमनि विमलीकरोति

घेताधिरंतनमयं चुतुशीकरोति ।

मृतं किं च करणां बहुलीकरोति

संगः सतां किमु न मंगलमात्मनेति ॥ ७१ ॥

अनवच्छेदपरोपकारप्यप्रीमवदमेष्टयंतसां मेइताम् ।

आशातकाटशानि रुरुपेनि यद्यनानि मेवजानीव ॥ ७२ ॥

शुभाः । ततो विषण्णान् शुभालानवलोक्य केनचिद् : वृद्धशुभाले-
 नैतत्प्रतिज्ञातम् । मा विपीदत यद्नेनानमिञ्जय नीतिविशै-
 ममंजा घयं स्वसमीपात्परिभूतस्तद्यथायं नश्यति तथा विषेषम् ।
 यतोऽमी व्याघ्रादयो घर्णमात्रविप्रलब्धाः शुभालमशाव्या राजान-
 मिमं मन्यन्ते । तद्यथायं परिचितो भवति तथा कुर्वत । तत्र चैवमनुष्-
 यम् । यतः सर्वे संख्यासमये संनिधाने महाराजमेकदेव कल्पिय-
 ततस्तं शब्दमाकर्ण्य जातिस्वभावात्तेनापि शब्दः कर्तव्यः ।
 ततस्तथानुष्ठिते सति तद् भूतम् । यतः

यः स्वभावो हि यस्यास्ति स नित्यं दुरतिक्रमः ।

श्या यदि क्रियते राजा तर्हि नाशान्पुत्रानहम् ॥ १ ॥

ततः शब्दादभिज्ञाय स व्याघ्रेण हतः । अतोऽहं प्रवीमि ।

भाग्यपक्षं परित्यज्य परपक्षेषु यो रतः ।

स परैर्हन्यते मूढो नालयणंशुभालयत् ॥ २ ॥

Hitópadesa III.

II.

Monkeys advised by a bird.

अस्ति कस्मिंश्चित्पर्वतकदेशे पानरयूथम् । तच्च कदाचिदे-
 मेतसमयेऽसाम्यवानमंस्पदांघेपमानकलेयर् प्रवर्षदघनपातानिषा-
 तसमाहने न कथंचिच्छान्तिमगमत् । अथ केचिद्गानय वदिकण-
 सदृशानि गुञ्जाफलानि विविन्द्य यद्विषांछया गृह्णुर्वतः समता-
 तस्युः । अथ गूर्वामुद्यो नाम पक्षी तैर्गं गृयायासमवलोक्य
 प्रोवाच । मा भवंतः सर्वे मूर्धतमाः । नीते वदिकणा वदिकणा-
 दृशानि गुञ्जाफलान्येनामि । तर्हि न घृया धमेन । निवरमाच्छी-
 मन्हा भवति । तदन्विष्यतां कश्चिन्निरातो यत्रमदेशो गुहा वा
 गिरेच्छंदरे वा । अयापि सायंवे मेवा दश्यते । अथ तैर्मे-
 कतमो वृद्धवानररत्ननुवाच । गोः किं तथानेन उवाचरेव ।

तद्वन्द्याम् । त्वांऽपि नमसाह्वय मूयंवि धानराननपरतमाह ।
 मोः किं वृथा हेतोन । कथं यावद्दोषं न कर्षयिःप्रलपन्विरमति
 तापदेहेन वानरेण स्वर्धममग्याःकुपितेन पक्ष्यां गृहीत्या
 दिहायामागपलित उपरमथ । अतोऽहं प्रयांमि ।

मानार्थं वसते दातुं नास्मिन्नि स्यात्पुराधिया ।

एषामुखं विजानीहि नादिष्यायोपदिदयते ॥

Panchatantra I.

III

General precepts of advice.

दंष्टं दंष्ट्रिणं मूलेषु धारयन्धरणीपतिः ।

प्रजाः समतप्रसीयात्प्रजापतिरियं स्वयम् ॥ १ ॥

पाकः सूरुता दया दानं दीनोपगततरङ्गणम् ।

इति संगः स्वतां साधु होतस्वत्पुद्गप्रतम् ॥ २ ॥

भाविष्य इयं दुःखेन हृदयेन गरीसया ।

समन्वितः करुणया परया दीनमुद्धरेत् ॥ ३ ॥

न तेभ्योऽभ्याधिकाः संतः संति सत्पुरुषप्रतः ।

दुःखपंकाजंवे मग्नं दीनमभ्युद्धरंति ये ॥ ४ ॥

दयामान्पाय परमां धर्मोदयिचलभूपः ।

वीहितानामनाधानां कुयोदधुप्रमात्रेणम् ॥ ५ ॥

वान्दोस्वयं वरो धर्मः सर्वप्राणभृतां यतः ।

तस्माद्राजान्दोस्वयं पालयेत्कृपणं जनम् ॥ ६ ॥

न हि स्वसुखमन्विच्छन्वीहयेत्कृपणं भूपः ।

कृपणः वीहयमानो हि मन्दुना इति वार्षियम् ॥ ७ ॥

को हि माम् कुले जानः सुणक्षेत्रेण होमिः ।

अत्यसाराणि भूतानि वीहयेद्विचारयन् ॥ ८ ॥

प्रतिपातेन हि शुकुन् एतोऽभूच्चानचेरितः ।

सुधीताभिगुराम्भूयं देवान् सुष्टुतकर्मणा ॥ २३ ॥

एवमायेन हरेन्मित्रं मज्जायेन च पांपदान् ।

स्त्रीभूयान् प्रेमदानाभ्यां दाक्षिण्येनेतरं जनम् ॥ २४ ॥

आनिदा परष्टुत्येषु स्वधर्मपरिपालनम् ।

शृणुषु दद्यादुत्वं सर्वत्र मधुरा गिरः ॥ २५ ॥

शार्णग्व्युपकारित्वं मित्रायाव्यभिचारिणे ।

गृह्णाते परिश्वंगः शकन्या दानं सद्विष्णुना ॥ २६ ॥

बंधुभिर्बंधुसंयोगः स्वजने चरितानि च ।

तच्छिस्तानुधिधादिभ्यामिति वृत्तं महात्मनाम् ॥ २७ ॥

सनातने धर्मनि साधु तिष्ठतामयं हि पन्था गृहमेधिनां मतः ।

अनेन शच्छ्रियतं महात्मनामिमं च शोकं परमं च विदति २८

Kāmandaki-Nīṭisāra.

IV

Charudatta on poverty.

चारुदत्तः । [ऊर्ध्वमश्लोक्य समिधेर्द्धु निभ्यस्य]

यान्तां बलिः सपदि मद्गृहदेहलीनां

हंसैश्च सारसगर्णैश्च बिलुप्तपूर्वः ।

.....

..... ॥

विदूषकः । एष आर्यचारुदत्तः । तद् यावत्सांप्रतमुपसर्षामि ।

(उपसृत्य) स्वस्ति भवते । वर्जितां भवान् ।

षाद० । अये सर्वकालमित्रं मैत्रेयः प्राप्तः । सखे स्वागतम् ।

नाश्रयताम् ।

माषिष्यःपितृणां वरु भ्यां वा पिनाशिते ।

को हि काम शरित्वाय परमाणेनं समागोन् ॥ ९ ॥

महात्मानाहृतमंतिमेवमात्मानिरेहयेः ।

कथं काम महात्मसो द्विपते पित्रगारिभिः ॥ १० ॥

जज्ञानभेदुच्यते ज्ञातन स्यात् इतिनाम् ।

नर्गापिर्वाति आत्मा जज्ञानकल्याणमायेभू ॥ ११ ॥

जगन्मृगानृषानृष्यं श्रीःकथं शनभंगुम् ।

सञ्जन भगत जगोऽस्माय न सृष्टाय न ॥ १२ ॥

हिमानुमायी न तथा न शान्तःशोऽप्य मयः ।

भानदयति भेतामि यथा सञ्जनवाशितम् ॥ १३ ॥

सत शीलापरापन्नानकम्मादेव दृजंन ।

भंत सविश्य ददति नृकृष्णानिवानलः ॥ १४ ॥

नि भ्यामोर्ज्ञानेनभुग्धमधुध्रीकृताननेः ।

परमार्शाधिप संग कुर्यान्न न्येय दृजने ॥ १५ ॥

मसाभ्य साधुमन्त्राणा नीये पाविषयमन्वृजन् ।

द्विजिह्वदन् धन दुष्टे दृजनेपन्नम ॥ १६ ॥

इदि चिद्ध इवाभ्यर्थ यथा सनप्यते जनः ।

वाहितोऽपि हि मेधावी न तां वाचमुदीरयेत् ॥ १७ ॥

प्रियमवाभिधातय्यं नित्यं सन्मु द्विप मु च ।

शिर्षीय केकामधुरं प्रियवाक कस्य न प्रियः ॥ १८ ॥

मलंप्रियते शिसिनः केकया मद्रकया ।

वाचा विपक्षिताऽन्वर्थं साधुयंमुणयुक्तया ॥ १९ ॥

मुष्णानुरामी स्थितिमान् भद्रघातो दयान्वितः ।

धन धर्माय विसृजेत् प्रियां प्रमुदीरयेत् ॥ २० ॥

ये प्रियाणि प्रभायते प्रगाप्यपहतिम् ।

श्रीमतोऽनिघचरिश्च न ॥ २१ ॥

शुचिरास्ति कथयतामसु ॥ २२ ॥

तेवताषट् गठजनमात्म ॥ २३ ॥

भाषिष्याधिपराहाय अथ श्री या विनाशिने ।
 को हि नाम शरीराय घर्मापेतं समाचरेत् ॥ ९ ॥
 महावाताहतप्रांतिमेघमालातिपेलवैः ।
 कथं नाम महान्मानो द्विषंते विषयारिभिः ॥ १० ॥
 जलांतर्ध्वद्रचपलं जीघनं खलु देहिनाम् ।
 तथाविधमिति ज्ञात्वा शब्दत्कल्याणमाचरेत् ॥ ११ ॥
 जगन्मृगनृपातुल्यं यीक्ष्येदं क्षणमंगुरम् ।
 सज्जनः संगतं कुर्यादमायं च सुखाय च ॥ १२ ॥
 हिमांशुमाली न तथा न चोत्कृष्टोत्पलं सरः ।
 भानंदयति चेतांसि यथा सज्जनचेष्टितम् ॥ १३ ॥
 सतः शीष्टोपसंपन्नानकस्मादेव दुर्जनः ।
 शंतः प्रविश्य दहति शुष्कवृक्षानिवानलः ॥ १४ ॥
 निःश्वासोद्ग्रीर्णहृतभुग्धूमधूम्रीकृताननः ।
 परमाशीर्षिषः संगं कुर्यान्न त्वेव दुर्जनैः ॥ १५ ॥
 प्रसाध्यं साधुमंत्राणां तीर्थं याग्विषयमुत्सृजन् ।
 द्विजिह्ववदनं घत्ते कुष्ठे दुर्जनपन्नगः ॥ १६ ॥
 हृदि विद्ध स्वात्यर्थं यथा संतप्यते जनः ।
 पीडितोऽपि हि मेधावी न तां वाचमुदीरयेत् ॥ १७ ॥
 प्रियमेशमिघातत्र्यं नित्यं सत्सु द्विषन्सु च ।
 शिर्षीय केकामधुरः प्रियपाक् कस्य न प्रियः ॥ १८ ॥
 मष्टाद्विषंते शिखिनः केकया मदरक्तया ।
 वाचा विषधितोऽत्यर्थं माधुर्यगुणयुक्तया ॥ १९ ॥
 गुषानुरागी स्थितिमान् धृदधानो दमान्वितः ।
 धर्मं धर्माय विष्टेज्जन् प्रियां वाचमुदीरयेत् ॥ २० ॥
 ये प्रियाणि प्रमायंते प्रगच्छंति च सत्कृतिम् ।
 श्रीमंतोऽनिघघरिश्चतः । स्ते मरविप्रहाः ॥ २१ ॥
 शुचिरास्तिवपूनाग्नेस्तः ज्ञपरेयगाः सदा ।
 देवतापरं गुरुजनमात्मैव गुरुजनम् ॥ २२ ॥

विद्० । यद् मया नाज्ञापयति । मां हृदस्य वप ते श्रिदधयस्येन
 वृद्धं वृद्धेन जार्ताकुहुमठानितः प्रायारकांऽहृप्रेदितः सिर्द्धाऽहृते-
 यकार्यस्य आर्यचारुदत्तस्य त्वया उपनेतव्य इति । (समर्पयति)

वाद० । (गृहीत्या सविनः स्थितः)

विद्० । मां इदं किं चिन्त्ये ।

वाद० । ययस्य

गुणं हि दुःखान्दनुस्य गोमते घनांघकारिष्विय वीपदर्शनम् ।
 मुखास्तु या याति नरो द्रग्द्रिता घृतः शरीरेण मृतः स जयति ॥३॥

विद्० । मां ययस्य मरणाहारिद्याडा कतरणे रोचने ।

वाद० । ययस्य

द्रारिद्याम्मरणाडा मरणं मम रोचने न दागिद्याम् !

अल्पकेशी मरणं दागिद्यामनेतकं दुःखम् ॥ ३ ॥

विद्० । मां ययस्य अष्टं सतापितेन । प्रणविज्जनसंक्रामित-
 विमयस्य सुरजनपीतशेषस्य प्रतिपञ्चंद्रस्येन परिशयोऽपि ते
 अधिकतरं रमणीयः ।

वाद० । ययस्य न ममार्यान्प्रति दैन्यम् । यस्य

एतन् मां ददति यद् गृहमम्मदीयं

शीतार्थमित्यतिथयः पान्थजदंति ।

संशुक्लताद्रमदलेनमिष भ्रमंत-

कालाग्नये मधुकराः कग्निः कयोत्तम ॥ ४ ॥

विद्० । मां ययस्य एते शत्रु शम्वाः पुत्रा अर्यंरुस्ययतां
 वरटाभीता इव गोपालदास्यः । अर्यंयं यत्र यत्र न नापंतं तत्र
 तत्र गच्छति ।

वाद० । ययस्य

मर्त्यं न मे विमयमागृह्णाति विना

भाग्यरमेन हि धनानि मयंति यांति ।

पतन्तु मां ददति नष्टघनाध्वस्य
पार्त्साहदादपि जनाः शिथिलीभवति ॥ ५ ॥

अपि च

दारिद्र्याद् द्वियमेति हीपरिगतः प्रव्रज्यते तेजसो
नित्येजाः परिभूयते परिभवाभिर्वेदमापद्यते ।

निर्विण्णः शुभमेति शोकविहितो युद्धया परित्यज्यते
निर्वुद्धिः शयमेत्यहो निघनता सर्वोपदामास्पदम् ॥ ६ ॥

विदू० । भो यस्य तमेव मर्धकल्पयति स्मृत्या भक्षं संतापितेन ।
घाद० । यस्य दारिद्र्यं हि पुण्यस्य

निकासाधिकायाः परपरिभवा धैर्यमपरं
सुगुप्ता मित्राणां स्वजनजनविदेव करणम् ।

यत्नं गंतुं बुद्धिमंयति च फलप्राप्तपरिभवाः
हृदिस्यः शोकाग्निर्न च दहति संतापयति च ॥ ७ ॥

तदयस्य कृता मया गृहदेवताभ्यो बलिः । गच्छ स्वमपि धनु-
ष्ये मातृभ्यो बलिमुपहर ।

विदू० । न गमिष्यामि ।

घाद० । किमयंम् ।

विदू० । यत्न एवं पूजयमाना धपि देवता न ते प्रसीदन्ति तस्को
गुणो देवेष्वर्चितेषु ।

घाद० । यस्य मा भयम् । गृहस्थस्य नित्योऽयं विधिः ।

तपसा ममला पाणिभः पूजिता बलिकर्मभिः ।

तुष्यन्ति शमिनां नित्यं देवताः किं विचारितः ॥ ८ ॥

तद्गच्छ मातृभ्यो बलिमुपहर ।

विदू० । भो न गमिष्यामि । अन्यः कोऽपि प्रयुज्यताम् । मम
पुनर्ब्रह्मणस्य सर्वमेव विपरीतं परिणमति आदर्शगता इय छाया
यानतो दक्षिणा दक्षिमतो वाना । अन्वप्य पनस्यां प्रदोषवेलाया-
मिदं राजमार्गं गणिका विद्याधेयाय राजरहनाः संवर्तते ।

An old woman's tale.

एषोऽस्मि पर्यटनेकदा गतो विदेहेषु । मिथिलामप्रविश्यैव
यदिः क्वचिन्मटिकायां विधामितुमेत्य कयापि वृद्धतापस्या
दत्तपाद्यः क्षणमलिदम्मावयास्थियि । तस्यास्तु महर्षे-
नादेव किमप्यावद्धधारमथु प्राचरंत । किमेतद्व्य कथय कारण-
मिति पृष्ट्य सकरुणमाचष्ट । जैवानृक ननु ध्यते पतिरस्या मिथि-
लायाः प्रहारवर्मा नामासीत् । तस्य छलु मगधराजो राज्ञंसः
परं मित्रमासीत् । तयोश्च बह्वमे बलशबलयोरिश्च धनुमतीप्रियं-
षदे सख्यमप्रतिममघत्ताम् । अथ प्रथमगर्भमिर्नदितां तां च
प्रियसर्षी धनुमती दिदृशुः प्रियंषदा सह भतां पुष्पपुरमगतम् ।
तस्मिन्नेव च समये मालधेन मगधराजस्य महज्जन्यमजनि । तत्र
लेशतोऽपि दुर्लक्षां गतिमगमन्मगधराजः । मिथिलेऽस्तु माडर्वद-
प्रवत्नप्राणितः स्वविषयं प्रतिनिवृत्तो ज्येष्ठस्य संहारवर्मणः
सुर्तर्विकटधर्मप्रभृतिभिर्व्याप्तं राज्यमाकर्ण्य स्वस्त्रीयात्सुहृत्पते-
दंहाययवमादित्पुरदधीपथमथगात्त लुब्धकलुप्तसर्वसांऽभूत् ।
तत्सुतेन च कर्नायसां हस्तवार्तेना सद्देकाकिनीं यनचरशरवर्ष-
मयपटायिता यनमगाहिवि । तत्र च मे शान्दूढनसावलीढनि-
पतितायाः पाणिघ्नः स बालकः कस्यापि कपिलाशपस्य
भोढमव्यलीयत । तच्छवाकार्पणश्च व्याघ्रस्यास्निगुरिष्यसन
धंत्रमुक्तः क्षणादलिक्षत् । मिहृशरकं स बालोऽपाहारि । सा
त्वह मोहसुता केनापि वृष्णिपालेनोपनीय स्वं कुटीरमायेद्व
रूपयोपक्रांतमणा स्वस्थाभ्य स्वमर्तुरंतिकमुपतिष्ठामुरसहाय-
तया यावद्रपाकुलीभवामि तापन्ममंय दुहिता सह धृता केनापि
तमेयोद्देशमागतम् । सा भृशं दरोद । ददितांतं च सा सार्धजते
स्यहस्तगतस्य राजपुत्रस्य किरातमर्तृहस्तगमनमात्मनश्च केनापि
यनचरेण मनाविरोपणं स्वस्थायाश्च पुनस्तेनाप्यर्तुं चित्तिताया

निवृत्तजातिसंसर्गवैहृष्यात्प्रत्याख्यामतादण्यं तद्रामेण चागुना
 विविक्ते विविक्ते स्वशिरःकर्तनोपममनेन पूना पदच्छया दृष्टेन
 तस्य दुरारमनो हननमात्मनश्चोपयमममित्यकथयत् । स तु पृष्टो
 मैथिलेन्द्रस्वयं कोऽपि संपकः कारणवितंडी तन्मागानुसारी जातः ।
 एतद् तेन भर्तुरंतिकमुपसृत्य पुत्रपुत्रांतिन धोत्रमस्य देव्याः
 म्रियंशदायाध्याद्हाय । स च राजा दिष्टोपाज्जेष्ठपुत्रैश्चिरं विष्टय
 पुनरसहिष्णुतयातिमात्रं चिरं प्रयुष्य बद्धः । देवी च बंधनं
 गमिता । बंध्या पुनरहमारिमप्रपि पार्श्वके इतर्जीवितमपारयती
 दानुं प्रमज्यां किलाप्रहीयम् । बुद्धिता तु मम दत्तजीविताहृष्टा
 विकटयर्ममहादेवी कल्पसुंदरी किलाशिभियत् । तां चेद्राजपुत्री
 निरुपद्रवावेयायधिष्येतामियता कालेन तवेमां यदोषरथामरप्रस्ये-
 ताम् । तयोश्च सतोर्न दायादा नरेन्द्रस्य प्रसन्नकारिणो भवेयुरिति
 प्रमन्युरभिरतोद् ।

Dashakumārācharita.

VII.

Krishna on the immortality of the soul.

संज्ञय उवाच ।

तं तथा हृषयापिहमधुपूर्णाबुल्लेशनम् ।
 विपीडितमिदं याचदगुवाच मधुसूदनः ॥ १ ॥

श्रीमगवानुवाच ।

बुल्लस्या चरमलमिदं विषमं समुपरिपतम् ।
 यानार्थं बुद्धमहद्वन्द्वंशर्षीतिंकरमजुंन ॥ २ ॥
 हृष्यं मा रम गमः पार्थ भूतास्वरूपपदते ।
 सुदं हरपरीर्षन्व त्यक्तोतिष्ठ परंतप ॥ ३ ॥

अर्जुन उवाच ।

कथं मीष्ममहं संख्ये श्रेष्ठं च मधुसूदन ।

इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजाहधिरिन्दुन ॥ ४ ॥

कार्पण्यदोषोपहतस्यमाधः पृच्छामि त्वां धर्मसमूहवेदाः ।

पच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं श्रद्धि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शशि मां त्वां
प्रपन्नम् ॥ ५ ॥

संजय उवाच ।

एयमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतप ।

न यात्स्य इति गोविन्दमुक्त्वा नृष्णां वसूय ह ॥ ६ ॥

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।

सेनयोर्मयोर्मध्ये विर्षादंतमिदं वचः ॥ ७ ॥

अशोष्यानन्यशोचसुखं प्रभावादांश्च मापसे ।

गतासुनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पंडिताः ॥ ८ ॥

देहिनोस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।

तथा देहांतप्रातिधीरस्त्रम न मुच्यते ॥ ९ ॥

य एनं येसि हंतारं यर्धनं मन्यते हतम् ।

उर्मां तां न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥ १० ॥

न जायते म्रियते वा कदाचिन्नायं मृत्वा मथिना वा न भूयः ।

अज्ञो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ ११ ॥

वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमप्ययम् ।

कथं स पुरुषः पापं कं घानयति इति कम् ॥ १२ ॥

वासांनि जीणानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।

तथा शरीरानि विहाय जीणोन्वन्यानि संयाति नवानि देही ॥ १३ ॥

नेनं उिदन्ति शस्त्राणि नेनं दहति पापकः ।

न धेनें ह्यदवस्थापो न शोभयति मान्द्रः ॥ १४ ॥

अष्टौ द्यौऽयमदाहोऽयमह्योऽशोष्य एष थ ।

नित्यः सर्वगतः स्यात्पृथ्वीऽयं सनातनः ॥ १५ ॥

अप्यक्षोऽयमचित्तोयमाधिकार्योऽयमुच्यते ।

तस्मादेवं विदित्वैतं नानुशोचितुमर्हसि ॥ १६ ॥

अथ धर्मं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।

तथापि त्वं महाबाहो नैनं शोचितुमर्हसि ॥ १७ ॥

जातस्य हि धृतो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।

तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ १८ ॥

स्यधर्ममपि चावेक्ष्य न विकल्पितुमर्हसि ।

धर्म्यादि युद्धाप्तेऽयोन्वत्साधियस्य न विद्यते ॥ १९ ॥

पृच्छत्या योपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।

सुधिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥ २० ॥

अथ धेरथमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ।

ततः स्यधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥ २१ ॥

यकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽप्ययाम् ।

संभावितस्य चाकीर्तिमरणादतिरिच्यते ॥ २२ ॥

मयाद्रणादुपरतं मंस्वन्ते रथां महारथाः ।

येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥ २३ ॥

यवाच्यवादांश्च बहुभ्यदिष्यन्ति तथाहिताः ।

निर्दत्ताश्च सामर्थ्यं ततो दुःसतरं तु किम् ॥ २४ ॥

इतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।

तस्मादुसिष्ठ कीर्तेषु युद्धाय हतनिश्चयः ॥ २५ ॥

सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ।

ततो युद्धाय युज्यस्व नयं पापमवाप्स्यसि ॥ २६ ॥

Bhagaradgeetā II.

The tale of Mahashvetā.

Part I.

एतत् प्रायेण भवतः धृतिविषयमापनितमेष यया विबुध-
सङ्घमन्तरसो नाम कन्यकाः संतीति । तासां घतुदेश कुलानि
गंधर्वाणां तु दक्षात्मजाहितयसभयं तदेव कुलद्वयं जातम् । तत्र
मुनेस्तनयधियत्रसेनादीनां पंचदशानां भ्रातृणामधिको गुणः पौ-
शश्चिप्ररथो नाम समुत्पन्नः । इतश्च नानिदरे तस्यास्माद्भारत-
पादुत्तरेणान्तरे किंपुरुषनाम्नि वयं धरेपर्यतो हेमकूटो नाम नि-
वासः । अरिष्टायास्तु पुत्रस्तुंयुग्मभृतानां सोदर्याणां वृष्णां ज्येष्ठो ।
हंसो नाम जगद्धिदितो गंधर्वस्तस्मिन्दितीये गंधर्वकुले गंधर्व-
राजेन चित्तरथेनैवाभिषिक्तो बाल एव राज्यपदमासादितवान् ।
अपरिमितगंधर्वबलपरिवारस्य तस्यापि स एव गिरिरधिवासः ।
यत् तत्सोममयूखसंभवमन्तरसां कुलं तस्मात् त्रिभुवननयना-
भिरामा भगवती द्वितीयैव गौरी गौरीति नाम्ना हिमकरके-
णावदातवर्णा कन्यका प्रसूता । तां च द्वितीयगंधर्वकुलाधिपति-
र्हंसो मंदाकिनीमिव क्षीरसागरः प्रणयिनोमकरोत् । सा तु भग-
वता मकरकेतनेनेव रतिः शरत्समयेनेव कमलिनी हंसेन संघो-
जिता सदृशसमागमोपजनितामतिमहतीं मुदमुपगतयती निसि-
लांत पुरस्वामिनी च तस्याभवत् ।

तथोद्य तादृशयोर्महात्मनोरहमीदृशी विगतलक्षणा शोकाय
केवलमनेकदुःखसहस्रभाजनमेकैषात्मजा समुत्पन्ना । तातस्त्वन-
पत्यतया सुतजन्मातिरिक्तेन महोरसवेन मम जन्माभिनंदितवान् ।
अवाप्ते च दशमेऽहनि कृतयथोचितसमाचारो महाभ्येतेति यथा-
र्थमेव नाम कृतवान् । सार्द्धं पितृभयने बालतया कलमधुरप्रला-
पिनी वीणेषु गंधर्वाणामंकादकं संचरत्यदिदितशोकायासमनोहरं
शंशयमतीतयती । क्रमेण च कृतं मे वसुपि वसंत इव मधुमासेन

मधुमास इव नवपल्लयेन नवपल्लव इव कुसुमेन कुसुम इव मधु-
करेण मधुकर इव मद्नेन नवयौवनेन पदम् ।

अथ सकलजीवलोकहृदयानंशकेषु मधुमासदिवसेष्वेकदाह-
मंथया सह मधुमासविस्तारितशोभामिदमच्छोदं सरः ज्ञानुम-
भ्यागमम् । अत्र च प्रत्येकप्रतिषेधकानि वैदमाभा क्षिग्धमनो-
हरत्तपोदेहादर्शनलोभाक्षिमहृदया सह सखीजनैः व्यथरन् । अथै-
कस्मिन्मध्य प्रदेशे हृदिति धनानिलेनोपनीतमनाप्रातपूर्वममानुप-
लोकोचितं कुसुमागधमभ्यजिग्रम् । कुनोपमित्युषारूढकुन्तुहला
घाहं मुकुलिनलोचना तेन कुसुमगंधेन मधुकरीयाहृष्यमाणा
कतिवित्पद्मिनि गत्या विलासमिय सत्स्वत्याः स्वयंवरपतिमिय
सर्वविद्यामां संकेतस्थानमिव सर्वधुतीनामात्मानुरूपेण खवयसाऽ
परेण देवतार्चनकुसुमान्युच्छिन्नवता सापसकुमारैणानुगतमति-
मनाहरं ज्ञानार्थमागतं मुनिकुमारकमपदपम् ।

तेन च कर्णापतंसांशुतां वसंतदर्शनानंदितायाः स्मितप्रभामिष
पनधियः शक्तिकातासस्त्रकानुकारिणीममृतपिदुनिस्वंदिनीम-
दृष्टपूर्वा कुसुममंजरीमद्राक्षम् । भस्याः परिभूतान्यकुसुमामोदो
नन्वयं परिमल इति मनता निधिरय तं तपोधनयुयामनीक्षमाणाऽ
हमचितयम् । अहो रूपतिशयनिष्पादनोपकरणकौशलस्या-
क्षीणता विधानुर्यतिभ्रभुयनाद्भुतरूपसंभारं भगवंतं कुसुमापुध-
मुखाद्य तदाकारातिरिक्तरूपराशिरयमपरो मुनिभायामयो मकर-
फेनुरत्पादितः । मन्ये च सकलजगत्प्रयनानंदकरं राशिविषं
विरचयता प्रज्ञापतिना प्रथममेतदाकारकरणकौशलाभ्यास
एव हतोऽन्वया किमिव हि सदृशयस्तुविरचनायाः कारणम् ।
इति विचिंतयंतमिय मामविचारितगुणदोषविशेषो रूपकपक्ष-
पाती नयर्थायनतुलमः कुसुमासयमद् इव मधुकरी परपशाम-
करोत् ।

भासीष्व मम मनसि । शांतामनि ह्रीशक्तमदनम्यतिकरेऽ-
स्थिजने मां निक्षिपता किमिदमनार्येणासदृशमारुष्यं मनसिजेन ।

स्वल्पं स्याद्युवसावशेषमलिर्न निर्मासिमप्यास्यि गोः
 श्वा ह्यग्न्या पारितोषमेते न तु तत्रस्य सुपाशांवे ।
 सिद्धो जंशुकर्मकमागतमपि त्यक्त्वा निहंति द्विं
 सयः शृङ्खलगतोपि वाञ्छति जनः सत्यानुरूपं फटम् ।
 लांगूलचालनमथश्चरणावपातं
 भूमौ निपत्य यद्दोदरदर्शनं च ।
 श्वा पिहदस्य कुरुते गजपुंगवस्तु
 धीरं विलोकयति चाट्टशतैथ भुंक्ते ॥ ३ ॥
 कुशुमस्तपकस्येव हे गती स्तो मनस्विनाम् ।
 मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य विदीयेत धनेऽथवा ॥ ४ ॥
 सायन्यपि बृहस्पतिप्रभृतयः समायिताः पंचश-
 स्नान्प्रत्येव विशेषवेत्तमरुधी गार्हृते वैरायते ।
 टांयि प्रमते दिनेश्वरनिशानायेश्वरी भागुरी
 धातः पर्यणि पश्य ज्ञानवपतिः शीर्षांशदोषीकृतः ॥ ५ ॥
 वहति भयनश्रेणीं शेषः कणाकलकभियतां
 कमटपतिना मध्येपुष्टं मदा न विधावते ।
 तमपि कुरुते कोटार्थानं पयोधिरनादरा-
 ददद महतां तिःमीमानश्चरिन्नविभूतयः ॥ ६ ॥
 वरं पक्षच्छेदः समदमपयन्मुक्तदृष्टिदा-
 प्रदार्शिकश्चन्द्रदुहलदहनोडात्सुमिः ।
 तुषाराष्ट्रेः गृहोऽहह पितरि तृर्शापयशं
 न चार्या मयातः पयसि पयसां वपुर्गवितः ॥ ७ ॥
 पदधेतनोपि पादं स्पृशुः प्रत्यथानि गवितुस्मिन्नकातः ।
 तन्नेत्रर्षी वृद्धः परकृतनिर्हात कथं महते ॥ ८ ॥
 सिद्धः निजगुर्वि त्रिपति मवसाद्यमवसासिनिगु गते
 प्रकृतिरिषे शाश्वतना न सादु वयन्तंजना हेतुः ॥ ९ ॥
 Bhartiribar II

A feigned quarrel between Chanakya and Chandragupta.

Part I.

राजा (स्वगतम्) । राज्यं हि माम् राजधर्मानुवृत्तिपरम्प
रूपतेर्महद्दुःखीनिस्थानम् । कुतः ।

परार्थानुष्ठाने रहयति नृपं स्वार्थपरता
परित्यक्तस्वार्थो निवृत्तमवधार्यः क्षितिपतिः ।

परार्थेद्येत्स्वार्थाद्भिमततरो हृतं परथात्
परायत्त- प्रीतेः कथमियं रसं वेत्ति पुरुषः ॥ १ ॥

अन्यच्च । कृतककलईं शरथा स्वतंत्रेण क्रियित्वाह्लांतरं पृथ-
हर्तव्यमित्थार्थादिशः । स च कथमपि मया पातकामियाभ्युपगतः ।
(मकाशम्) धार्यं वेद्मीनरे सुगांगमागंमादेशय ।

कंसुकी । इत् इतो देवः । (नाट्येन परित्यज्य) । भयं सुगांग-
गसाद् । इर्नरारोइत्तु देवः ।

राजा । (नाट्येनादृश दिशोऽप्यहोष्य) अहो शरत्तमप-
संभूतशोभानां दिशामतिरमणीयता । (समंताप्राट्येभादहोष्य)
भये कथमप्रवृत्तकामुदीमहोत्सव्यं कुसुमपुरम् । धार्यं वेद्मीनरे
मयास्मद्भवनादाघोषितः कुसुमपुरे कामुदीमहोत्सवः ।

कं० । अथ किम् ।

राजा । तस्मिन् न पृथीतमस्मद्भवनं पीठे ।

कं० । (कर्णा पिधाय) शांतं वापम् शांतं वापम् । पृथिव्याम-
स्त्वदित्युप्यं देवस्य शासनं कथं पीठेषु स्खलियति ।

राजा । तत्कथमप्रवृत्तकामुदीमहोत्सवमद्यापि कुसुमपुरम् ।

कं० । अप्येवंतत् ।

राजा । किमेतत् ।

कं० । देव इदम् ।

राजा । स्फुटं कथय ।

क० । प्रतिपिद्धः कौमुदीमहोत्सवः ।

राजा । (सक्रोधम्) आः केन ।

क० । देव नातःपरं विश्वापयितुं शक्यम् ।

राजा । न खलु आर्यचाणक्येनापहृतः प्रेक्षकाणामतिशयरमणी-
यश्चक्षुषो विषयः ।

क० । देव कोऽन्यो जीयितुकामो देवस्य शासनमतिपतत ।

राजा । शोणोत्तरे उपेष्टुमिच्छामि ।

प्रतीहारी । देव इदं सिंहासनम् ।

राजा (नाट्येनोपविश्य) आर्यं धेहीनरे आर्यचाणक्यं द्रष्टु
मिच्छामि ।

क० । यदानापयति देव । (इति चाणक्यमुपगम्य जानुभ्यां
भूमौ निपत्य) । जयन्वायः ।

चाण० । धेहीनरे किमागमनप्रयोजनम् ।

क० । सुगृहीतनामधेयो देवधेद्रुगुप्त आर्यं शिरस्ता प्रणम्य
विश्वपयति । अश्रुतक्रियांतराद्यमार्यं द्रष्टुमिच्छामीति ।

चाण० । वृषलो मां द्रष्टुमिच्छति । धेहीनरे न खलु वृषल-
धयणपर्यं गतोऽर्यं मसृजतः कौमुदीमहोत्सवप्रतिषेधः ।

क० । आर्यं अथ किम् ।

चाण० । (सक्रोधम्) आः केन कथितम् ।

क० । (समयम्) प्रतीहारीः । स्वयमेव गुणांगप्रासादगतं
देवेनावलोकितमप्रवृत्तकौमुदीमहोत्सवं पुरम् ।

चाण० । आः ज्ञानम् । ततो भयाङ्गितं प्रोत्साह्य कोरितो
वृषलः । किमन्यत् ।

क० । (मयं नाट्यं स्तूर्णामघोमुषाक्षिण्यति) ।

चाण० । अहो राजपरिजमम्य चाणक्योपरि प्रत्येकपशपाता ।
अथ वृषल ।

क० । (मयं नाटयन्) आर्यं गुणांगमनेन देवेनाहमार्यगर्-
मूर्धं प्रेरितः ।

खण० । (उरुपाय) शुगांगमार्गमादेशाय ।

कं० । इत इत कार्यः । (उर्मा परिक्रामतः) ।

कं० । एव शुगांगमासादः । शनैरारोहत्यायः ।

खण० (भाटपेनादृश्याबलोपय च) । अथे सिद्धासनमाध्यास्ते

वृषलः । साधु साधु ।

मदीर्यियुक्तमनेपेक्षितराजराज-

रथासितं च वृषलेन वृषेण राजाम् ।

सिद्धासनं सदशपार्थिवसंगतं च

प्रोति परां प्रगुणयति गुणा मर्मते ॥ २ ॥

(उपशुस्य) विजयतां वृषलः ।

राजा । (भास्वनादुत्थाय) । कार्यं चंद्रगुण प्रणमति । (शीत पादयोः पतति) ।

खण० (पाणो गृहीत्या) । उच्छिष्टोन्निष्ठ वरस ।

राजा० (उरुपाय) । तदुपविशत्यायः । (उर्मा यथोचितमुपविष्ट) ।

खण० । वृषल किमर्थं ययमाहूताः ।

राजा । कार्यस्य दर्शनेनात्मानमनुप्राहयितुम् ।

खण० । (सारिमतम्) । बलमनेन प्रधयेण । न निष्पया-
जनमधिकार्यतः प्रमुचिराहृत्यते ।

राजा । कार्यं शोमुदीमहोरातपप्रतिषेधस्य किं फलकार्यः
पश्यति ।

खण० । (रिमतं कृत्वा) । उपालम्बुं तर्हि ययमाहूताः ।

राजा । शांतं पापम् । शांतं पापम् । नदि नदि । विहापयितुम् ।

खण० । यथेवं तर्हि विहापनीयानामर्थस्य शिष्येण
स्वैरुदययो न निरोद्धव्याः ।-

राजा । एवमेतत् कः स्वदेहः । किं तु न कदाचिदार्थस्य निष्प-
योञ्जना प्रकृतिरित्यस्ति नः प्रभाषकाशः ।

चाण० । वृषल सम्यग्गृहीतवानसि न प्रयोजनमेव
चाणक्यः स्वमेवि चेष्टत इति ।

राजा । आर्यं अत एव शुश्रूषा मां मुञ्चत्यति ।

चाण० । वृषल श्रूयताम् । इह स्वस्यैर्यशास्त्रकारास्त्रिविधा
सिद्धिमुपवर्णयति राज्ञायत्तां सचिवायत्तामुभयायत्तां वंति । तत्र
सचिवायत्तसिद्धेस्तत्र किं प्रयोजनान्येषणं । यतो यपमेवात्र
नियुक्ता येन्स्यामः ।

(राजा मञ्जोरं मुखं पश्यत्यति) ।

(नेपथ्ये मञ्जोरंतेजनसमर्थौ शङ्का वंतालिका पटकः)

Mudrārākṣasa III.

XII.

A feigned quarrel between Chanakya and
Chandragupta.

Part II.

राजा । आर्यं धैर्येणरे आभ्यां वंतालिकाभ्यां सुवर्णसप्तसहस्रं
दापय ।

क० । यदाज्ञापयति देवः । (इति उत्थाय परिक्रामति) ।

चाण० । (मञ्जोरं) । धैर्येणरे तिष्ठ । न गंतव्यम् । वृषल
किमयमस्मान् महानर्थोऽगर्गः ।

राजा (मञ्जोरम्) । आर्येणैव सर्वत्र निदग्धेषामपारस्य मे
व्यथामिव राज्यं न राज्यमिव ।

चाण० । वृषल अस्म्यमभियुक्तानां राजामेते वंशाः संमर्थेति ।
तद्यदि न सहस्रं ततः श्रूयमभियुज्यन्व ।

राजा । एते स्वधर्ममभियुज्यामहे ।

चाण० । त्रिषु नः । यद्यमदि स्वधर्ममभियुज्यामहे ।

राजा । यद्येवं तर्हि कौमुदीमहोत्सयप्रतिषेधस्य तावत्प्र-
योजनं धोतुमिच्छामि ।

घाण० । वृषल कौमुदीमहोत्सयानुष्ठानस्य किं प्रयोजन-
मित्यहमपि धोतुमिच्छामि ।

राजा । प्रथमं तावन्ममाज्ञाप्यायातः ।

घाण० । वृषल ममापि तवामास्याघात एव कौमुदीमहोत्सय-
प्रतिषेधस्य प्रथमं प्रयोजनम् । अथ त्वमपरमपि प्रयोजनं धोतु-
मिच्छसि तदपि कथयामि ।

राजा । कथयताम् ।

घाण० । शोणोऽशरे मद्ब्रह्मनात्कायस्थमचलं श्चिद्दिव्य-
मटप्रभृतीनामितोपरगादपद्यम्य मलयकेतुमाभितानां हेत्यप्यर्थ-
दीयतामिति ।

प्रती० । यद्यर्थं भाषापयति (निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य) ।
भार्यं इदं पत्रकम् ।

घाण० । (गृहीत्वा) वृषल इत्यतामिदम् ।

राजा (स्तारमगतं वाचयति) । (प्रकाशम्) भार्यं एतदेव
तापत्रकम् अर्घतेपामपरगाहेतून्यिजानुमिच्छामि ।

(घाणपयस्नात्कथयति) ।

राजा । एतमेतेषु परिष्ठातापरगाहेषु सिद्धमेव कस्मात्प्र प्रति-
विहितमार्येण ।

घाण० । वृषल म वारितं प्रतिविधानुम् ।

राजा । किमर्काशलादुत्त प्रयोजनापेक्षया ।

घाण० । कथमर्काशलं भविष्यति । प्रयोजनापेक्षदैव ।

राजा । प्रयोजनमिदानीं धोतुमिच्छामि । [घाणपयस्तदपि
कथयति] ।

घाण० । तदेवमनुगृहीतास्मत्पक्षां राक्षसोपदेशप्रयणो महीपता
श्लेच्छपलेन परिधुतः विनृषयामर्षी पर्वतकपुषो मलयकेतुस्मा-

नमिषोक्तमुच्यतः सोऽयं व्यापामकालो नोत्सवकाल इति दुर्ग-
संस्कारे प्रारम्भे किं कर्मादीमहोत्सवेनेति प्रतिपिद्धः ।

राजा । मायं षट् प्रष्टव्यमत्र ।

घाण० । वृषल विद्युत्वं पृच्छ । ममापि षट् आख्येयमत्र ।

राजा । सोऽप्यस्य मयंम्यानर्षस्य हेतुमंलयकेतुः कस्मादप-
श्चामभूपेक्षितः ।

घाण० । वृषल अनृपेक्षणे द्वयी गतिः । निगृह्येन वा प्रतिग्रहं
राज्यार्थं प्रतिपाद्यत वा । निग्रहं तावन्वर्तकोस्मामिरेव व्यापा-
दित इति कृतप्रतायाः स्वहस्तो दत्तः स्यात् । प्रतिग्रहं राज्यार्थं
प्रतिपादनेपि पर्यतकथिनाशः केवलं कृतप्रतामात्रकालः स्यादिति
मलयकेतुरपक्रामहंपेक्षितः ।

राजा । अत्र तावदेवम् । राक्षसः पुनरिहैव वर्तमान आर्येणोपे-
क्षित इत्यत्र किमुत्तरमार्यस्य ।

घाण० । राक्षसोपि स्वामिनि स्थिरानुसंगित्वात्सुचिरमेकत्र-
वासत्वं शीलानां नैदानरुतानां प्रकृतौनामर्त्यतयिद्वास्यः प्रजा-
पुरुषकाराभ्यामुपेत इहेद्योतनैगरे वर्तमानः अन्तु महात्मतःकोप-
मुन्पादयेत् । दूरीकृतस्तु यात्रकोपमुन्पादयन्नपि कथमप्युपायेषु-
यितुं शक्य इत्ययमप्रम्य एव हृदयेदायः संकुचिकोच्य दूरीकृतः ।

राजा । आर्यं कस्मादिकम्य न गृहीत ।

घाण० । राक्षसः यस्त्वर्सा । विक्रम्य गृह्यमाणो युष्मद्भूतानि
बहूनि नाशयेत्स्यर्थं वा यिनश्येत् । एवं सन्दुमययापि दाप ।

राजा । न शक्नुमां ययमार्यस्य मतिमतिशयितुम् । सर्वथा
अमात्यराक्षस एवात्र प्रशस्यतरः ।

घाण० । (सकोधम्) न भवानिति वाक्यशेषः । सो वृषल तेन
किं कृतम् ।

राजा । ध्यताम् । तेन एतत् महात्मना

लघ्वायो पुरि वायदिच्छमुपितं कृत्या पद् नो गले
 व्याघातो जघघोपणादिषु बलादस्मद्रूतानां कृतः ।

अत्यर्थं विपुलः स्थनीतिविमर्षः संभोदमापादिता
 विभ्वास्थेष्यपि विभ्वसति मतयो न स्थेषु वगोषु नः ॥ १ ॥

घाण० । (विहस्य) । एतत्कृतं राक्षसेन । वृषल मया पुतर्गतं
 नंदमिथ मर्षतमुद्भूय मयानिव भूतले मलयकोत् राजाधिराजपदे
 नियोजित इति ।

राजा । अन्येनैवेदमनुष्ठितं किमप्रार्थस्य ।

घाण० । हे मत्सरिन् सकलरिपुकुलोत्सादार्थां प्रतिशामायद्य
 केनाभ्येनायलिता नवनवतिरातद्रूप्यकौटीभ्यपस्ते नंदाः पश्यतो
 राक्षसस्य पर्यायमूनाः पदाव एव हताः ।

राजा । अन्येनैवेदमनुष्ठितम् ।

घाण० । भाः केन ।

राजा । नंदकुलविद्येपिणा र्दयेन ।

घाण० । र्देषमयिह्यासः प्रमाणयेति ।

राजा । शिद्धांसोप्यविकन्धना मर्षेति ।

घाण० । (मकोपम्) वृशाल भृत्यमिथ मामारोहुमिच्छसि ।

शिखां मोक्तुं वद्धामपि पुनरयं धावति करः

(स्मृत्वा पादं ग्रहत्य)

प्रतिशामारोहुं पुनरपि बलत्वेप चरणः ।

प्रणाशाभ्रदानां प्रशममुपपातं स्वमधुना

परीतः कालेन ज्वलयति मम क्रोधदहनम् ॥ २ ॥

राजा (साधेगमारगतम्) । अथे कथं सत्यमेवार्थः कुपितः ।

घाण० । (हतककोपं संहस्य) । वृषल वृषल अलमुत्तरोत्तरेण ।
 पंचस्मत्तो गरीयाग्राक्षसोपमम्पते तदिदं शल्यं तस्मै दीयताम् ।
 (इति शल्यमुत्सृज्योत्थाय आकाशे लक्ष्यं वद्ध्वा स्तगतम्) । राक्षस
 राक्षस एव मधतः कौटिस्यस्य बुद्धिविभिर्गीपोर्बुद्धेः प्रकर्षः ।

धानक्यत्रयलितमनिर्मई सुधौन
 जेष्यामि मायैमिति संप्रति वः प्रयुक्तः ।
 भेदः किंत्वं मयता सकलः स एव
 संप्रत्यते शठ तयैव हि दूषणाय ॥ ३ ॥
 (इति निष्कांतः)

राजा । आर्यं वैद्वानरे अत्रःप्रमृत्यनादत्य धानक्यं चंद्रशुभ
 स्वयमेव राज्यं कारिष्यतीति गृहीतायोः श्रियतां प्रकृतयः ।

कं० । (आत्मगतम्) कर्ष्य निरुपपदेमेष धानक्यमिति नार्य-
 धानक्यमिति । इत्त संगृहीतोधिकारः । अथवा न अत्यत्र वस्तु-
 नि देयदोषः । कुतः

स दोषः सचिवस्यैव यदसत्कृष्टे नृपः ।
 याति यंतुः प्रमादेन गजो व्यालत्वपाध्यनाम् ॥ ४ ॥

राजा । आर्यं किं विचारयति ।

कं० । देय न किञ्चित् । दिष्ट्या देय एदानीं देयः संवृत्तः ।

राजा । (आत्मगतम्) पयमस्मानु गृह्यमाणेषु स्वकार्थसिद्धि-
 कामः सकामो भवत्यार्यः । (प्रकाशम्) शोणोत्तरे अनेन शुष्क-
 कलेहन शिरोषेदना मां बाधते । शयनगृहमादेशय ।

प्रती० । एतु एतु देवः ।

राजा (आत्मगतम्) ।

आर्यान्निषेध मम संघितर्गारयस्य

बुद्धिः प्रवेष्टुमिव सृष्टियरं प्रकृता ।

ये सत्यमेव हि गुरुमतिपाठयति

तेषां कर्ष्यं नु हृदयं न भिनत्ति लज्जा ॥ ५ ॥

Madarākshasa III.

The tale of Mahāsbretā.

Part II.

अथ तांपूलकरं कथादिनां मदीया तरलिका नाम मयैव सह
 गता आनुमासीत् । सा पद्माधिरादेयागत्य तथावस्थितां इने-
 मांमयादीत् । मत्तदारिके यां तां तापसकुमारकां दिव्याकारापरस्मा-
 भिरच्छोदसरस्तीरे दृष्ट्वा तयोरेको येन मर्तृदुहितुरियमपतंस्ती-
 ष्टता सुरतदुसुममंजरी स तस्माद् द्वितीयादात्मनो रसन्दर्शन-
 मतिनिभूतपद्मः सुरसुमितलतामंतानगहनांतरेणोपसृत्य मामा-
 गच्छतीं पृष्ट्वा मर्तृदारिकामुद्दिश्यामादीत् । बालिके केयं कन्द-
 का कस्य पापस्यं किमभिधाना ह्य या गच्छतीति । मयात्तमेया
 सद्यु भगवतः श्वेतमानोरंशुसंभूतायामप्सरसि गौर्या समुत्पन्ना
 देवस्य गंधर्वाधिपतेर्दम्नस्य दुहिता महाश्वेता नाम गंधर्वाधिवासं
 ह्यमकूटमवलपरमभिप्रस्थिता । इति कथिते च मया किमपि
 चितयन्मुदृतामिव नृष्णीं शिवत्या विगतनिमेषेण सध्रुवा विरम-
 भिर्यासमाणो मां स्नानयमर्थितामिव दर्शयन्पुनराह । पाटिके
 कन्याणिनि तथाविसेवादिन्यचपला बालभायेष्याहृतिरिवं तत्क-
 रोपि मे ध्वनेमेकमभ्यर्च्यमानेति । ततो मया सधिनयमुपपत्तिं
 तांजलिपुट्या स दक्षितादरमभिहितः । भगवन्कस्मादेवमगिषस्ते ।
 काहं महात्मनः । सकलत्रिभुवनपूजनीयास्त्वाहशाः पुण्यार्थिता नि-
 खिलकल्मशापहारिणीमस्मद्दिधेपु दृष्टिमपि न पातयति किं पुनरा-
 ह्याम् । तच्छिष्यमादिदयतां कर्तव्यमनुश्रुतानामयं जन इति । एषमु-
 च्य मया सद्येहया सर्वाभियोपकारिणीमिव प्राणप्रदामिव दृष्ट्या
 माममिनेद्य निःकटयतिनस्नमालपादपात्पश्यमादाय निष्पीडय तट-
 शिलातले तेन गंधगजमशुसुरभिपरिमलेन रसेनोत्तरीययत्कले-
 कदेशादिपाटय पट्टिकां स्वहस्तकमलकनिष्ठिकानद्यादिधरेणामि-
 लिख्येयं पत्रिका त्वया तस्य कन्यकार्यं प्रच्छन्नमेकाकिम्यं देयेत्व-

मिधायापितवान् । इत्युक्त्या च सा तांबूलमाजनादाहृत्य वा
दर्शयत् । अहं तु मुस्याः करतलादादाय बलकलपट्टिकां तस्यानि
मामभिलिखितामार्यामपश्यम् ।

दूरं मुक्तालतया विससितया विप्रलोभ्यमानो मे ।
हंस इव दर्शिताशो मानसजन्मा त्वया नीतः ॥

ततः सानंदाहं तरलिकं कथय कथं स न्यया दृष्टः किं किमभिलिखि
तासि तेन कियंतं कालमवस्थितासि तत्र कियदनुसरन्नस्मान्
सायागत इति पुनः पुनः पर्यपृच्छम् । अनर्थं च कथया तव
सह तस्मिन्नेव प्रासादे तथैव प्रतिपिडाशेषपरिजनप्रवेशा दिव
समत्ययाह्वयम् ।

अथास्तंगते भगवति रवीं सा छत्रग्राहिणी समागत्याकथय
यत् । भर्तृदारिके तयोर्मुनिकुमारयोरन्तरो द्वारि विष्टिति कथ
यति चाक्षमालामुपयाचितुमागतोऽस्मीति । अहं तु मुनिकुमार
नामप्रहणादेव स्थानस्थितापि गतेच द्वारदेशं समुपजाततदागम
नार्शका समाह्वयान्यतमं कंचुकिन गच्छ प्रवेदयतामित्यादिस्य
ग्राहिणयम् । अथ मुहूर्तादिव तं तस्यानु रूपं सखायमृषिकुमार
कपिजलनामानं जराधवलस्य कंचुकिनोनुमार्गणागच्छंतमपश्यम् ।
अतिकमुपगतस्य चास्य पर्याकुलमिव सविषादमिवाकारमल
क्षयम् । उत्थाय च कृतप्रमाणा सादरं स्वयमासनमुपाहरम् ।
उपविष्टस्य च बलादनिच्छतांऽपि प्रक्षाल्य चरणायपमृज्य घो
स्त्ररीयाशुकपल्लवेनाभ्यवधानायां भ्रूमांसेव तस्यातिकं समुपाधि
शम् । अथ मुहूर्तामिव स्थित्वा किपमि विचभुरिय स तस्यां
मत्समीपं पविष्टायां तरलिकायां चक्षुरपातयत् । अहं तु विदिता-
मिप्राया दृष्टं च भगवन्नभ्यतिरिक्तं यमस्मच्छरीराद्शंकितमभि-
धीयतामिन्वयोधम् ।

एवमुक्तस्तु मया कपिजलः प्रत्ययादीत् । राजपुत्रि किं प्रवीमि ।
शामेव मे नाभिधेयविषयप्रचतरति श्रयया । क कंदमूलकलाशी
शांतो यनयासनिरतां मुनिजनः क वायमशांतजनोचितो विप-

दोषभोग्याभिलाषकः लुपो मन्मथविधिघयिलाससंकटो रागप्राया
 प्रपंचः । सर्वमेवानुपपन्नमालोक्य किमारण्यं ईधेन । भयत्नेनैष
 पद्वपद्वासास्वदतामीश्वरो नयति जनम् । न जाने किमिदं घत्क-
 छानां सटशमुनाहो अटानां समुचितं किं तपसोऽनुरूपमाहोस्वि-
 द्भर्मकर्मोपदेशांगमिदम् । अपूर्णैयं पिडंयता । केवलमयद्यकथ-
 नीपमिदमपर उपायो न दृश्यतेऽन्या प्रतिभिया नोपलभ्यतेऽन्य-
 द्दरणं नालोक्यतेऽन्या गतिर्नास्ति । अकथ्यमाने च महानन-
 थोपनिपातो जायते । प्राणपरित्योगेनापि रक्षणीयः सुहृदस्य
 इति कथयामि । अस्ति भयत्याः समक्षमेव स मया तथा निधुर-
 मुपदर्शितकोपनाभिहितः । तथा चाभिधाय परित्यज्य तं तस्मा-
 द्दशादुपजातमन्दुदत्तएणुःसुमापचयोऽन्यं प्रदेशमगमम् । अप-
 यातायां भयत्यां मुहूर्तमिव स्थित्यकाकी किमयमिदानीमाचर-
 तीति संजातयित्कः प्रतिनिवृत्त्य पिटपांतरितधिप्रद्वस्तं प्रदेशं
 प्यलोकयम् । यावत्तत्र तं नाद्राक्षमासीच्च मे मनस्येयम् । किं नु
 मदनपरायभाविस्तृप्तस्तामेषानुसरन् गतो भवेत् । गतायां च
 तस्यां लम्बचेतनो लज्जया न शक्नोति मे दर्शनपथमुपगतुम् ।
 आहोस्वित्कुपितः परित्यज्य मां गतः । उतान्धेषमाणो मामेव
 प्रदेशमन्यामित । तमाभितः स्यादित्येष पिकल्पन् कंचित्काल-
 मतिष्ठम् । तेन नु जन्मनः प्रभृत्यनम्यस्तेन तस्य क्षणमप्यदर्शनेन
 दूयमानः पुनरचितयम् । स कदाचिर्देवस्पालनविहाराः किंचिद्
 निष्ठापि समाचरेत् । न हि किंचिन्न क्रियते हिया । तत्र युक्त-
 मेर्तमकाशिन कर्तुमित्ययधार्पान्धेष्टुमादरमकरणम् । अन्येषमा-
 षय यथा यथा भाष्यं मं तथा तथा सुहृद्वेदधानरेण मनसा
 तत्तदशोभनमाशोकमानस्तदलतागहनानि संद्वनवीथिपालतामै-
 द्दपान्तरःकूलानि च वीक्षमाणो निपुणमितस्ततो वृत्तदृष्टिः सुचिरं
 प्यचरम् । अर्धकरिर्महतागहने कृतापस्थानमुत्पृष्टसकलप्यापा-
 रतया श्लिषितमिवोत्कीर्णमिव स्तंभितमियोपरतमिव प्रसुभामिव

योगसमाधिस्थमित्य मदनमयमित्य परापत्तचित्तवृत्ति पराकोटि-
माधेरुद्धं मन्मथावेशस्यानभिज्ञैयपूर्वाकारं तमहमद्राक्षम् ।

अपगतनिमेषेण चक्षुषा तदवस्थं विरमुद्धीक्ष्य समुपजातवि-
पादो धेपमानेन हृदयेनावृतयम् । एवं नामायमतिदुर्विपहयेणो
मकरकेतुर्धेनानेन क्षणेनायर्मादृशमवस्थान्तरमप्रतीकारमुपनीतः ।
कथमेवमेकपदे अर्थार्थभेदेध्वेषिषो ज्ञानराशिः । अहो यत मह-
द्विचित्रं तथा नामायमार्शशयाद्गोत्रकृत्स्निलितवृत्तिर्मेन
छान्धेषां च मुनिकुमारकाणां स्पृहणीयचरित आसीत् । अद्यत्वितर
इय परिमूय ज्ञानमधिगणय्य तपःप्रभायमन्मूल्य गांभीर्यं मन्मथेन
जटाकृतः । सर्वथा दुर्लेभं यांघनमस्मालितमिन्धुपगृह्य स तस्मि-
न्नेव शिलातलकपाथे समुपविश्यामदेशायमकपालिस्तमनुष्मी-
लितलोयनमेव संधे पुंडरीक कथय किमिदामेव्यवृष्टम् । अय
प्रयत्नेन चक्षुरन्मीस्य मयस्या दृष्ट्या मुचिरं शिरोक्षय मामाय-
तनरं निःश्वस्य लज्जाविशीर्यमाणविरलाक्षरं संधे कपिजल विधि-
तवृत्तांतोऽपि किं मां वृष्टुर्मानि हृष्टेण शर्तव्यदत् । अहं तु
तदाकथ्ये तदवस्थैवाप्रतीकारविकारोऽये तथापि मुहदा मुह्य-
सन्मार्गप्रवृत्तो वायव्यलित सर्वात्मना निवारणीय इति मत्-
नायधायीप्रयम् ।

संधे पुंडरीक मूर्ध्निदितंमत्तन्मम । केवलमिदमेव वृष्टमि
बंदतदाब्धे मयता किमिदं गुरनिदपदिष्टमुत् धर्मशास्त्रेषु वडि-
तमुत् धर्माज्ञेनोपायोपशुतापरकतयना प्रकार इत् अयोगप्रत-
मार्गोपमुत् मनरहस्यमिदमुत् मांशज्जातिवृत्तिगहोऽविदग्धो
नियमप्रकारः । कथमेतद्युक्तं मयतो मनसोपि चिंतयितुं किं
पुनरुक्त्यानुष्मीक्षितुं वा । कथय विमयवृष्ट इयानेन मत्प्रयत्न
केनोपशान्तावदता नीयमानमायामं नायवृध्दत । अहो हि मद्
नेनायव्यते । का वा मृच्छाशा माधुजननिर्दिताव्यवधिषु वि-
धेषु मदनः । स चक्षु धर्मवृष्टया विरक्ततावन मिथानि वृष्टव
महति निम्बिराश्यामालितानि दृष्टागुरवृष्टलेषनि दृष्टार्थम-

धगूहने महारानमिति जलंतमंगारमभिरुपशति मूढो विपयोप-
 मंथेष्वनिष्ठानुबंधेषु यः परिणतिधिरसेषु सुखबुद्धिमारांपयति ।
 अधिगतविषयतत्त्वांऽपि कस्मात्स्वद्योत इव ज्योतिर्निर्धीर्यमिर्द् ज्ञान-
 मुद्रहासि यतो न निवारयसि प्रयत्नरज प्रसरत्कुपितानि द्योतांसी-
 योन्मार्गप्रस्थितानां द्विद्वारिण न नियमयसि वा धुमिते मनः । कोऽयम-
 नंगो नाम । धैर्यमवलंप्य निर्भरस्येतामयं दुराचारः । इत्ययं यदत् एव
 मे यद्यनमाक्षिप्य प्रतिपद्मांतरालप्रपृत्तवाप्यपेणिकं प्रमृज्य बधुः
 करतलेन वार्णां मामपलम्पावोचत् । सर्वे किं बधुनांकेन ।
 सर्वेषां सुस्थोस्वादी विपविषयेण विपमानामेतेषां कुसुमघा-
 पसायकानां पतितंऽसि न शोषरे । सुखमुपदिश्यते परस्य ।
 यस्य चंद्रिवाणि संति मनो या विद्यते यः पश्यति वा गृणोति
 वा धृतमयधारयति वा यो वा शुभमिदमशुभमिदमिति विष्वक्नु-
 मले स यत्पदेशमर्हति । मम तु सर्वमेवेदमिति दूरापेतम् । भव-
 एषी ज्ञानं धैर्यं प्रतिसंस्थानामेत्यस्तामितया कथा । कथमप्येवमे-
 पायन्निघृतादितर्प्यसवः । दूरातीतः यत्पदेशकालः । सम-
 तिक्तांती धैर्यावसर । गता प्रतिसंस्थानयेला । अतीतो ज्ञानाय-
 एमसमयः । केनपान्वेतास्मिन्समये भयतमपहायोपदेश्यमुग्धा-
 र्णप्रवृत्तिनिधारणं वा कार्णायं कस्यान्धस्य वा यद्यसि मया
 स्वातर्ष्य को वापरस्यन्ममो मे जगति यंधुः । किं करोमि दक्ष
 शक्नोमि निधारयितुमात्मानम् । इयमनेनेव क्षणेन भवता दृष्टा-
 पस्या । तद्गत इदानीमुपदेशकालः । यावत्प्राणिमि तावदस्य कर्त्वा-
 तौ दितहादशदिनकरकिरणातपतीप्रस्य मदनसंतापस्य प्रतिश्रिया
 प्रियमाणामिच्छामि । पच्यन्त इव मेगाभ्युत्कथ्यत इव हृदयं प्लु-
 प्यत इव दृष्टिर्ज्वलतीय दृष्टीरम् । अत्र परमासकालं तत्करोतु
 भवानित्यभिधाव सृष्णामभयम् ।

यद्यमुक्तोऽप्यहमेव प्राबोधयं पुनः । यदा सानुनयं शोषमद्दं श्री-
 निधीयमानोऽपि नाकरोत्कर्णे तदाहमखितयम् । अतिधूमिमयं
 गतो न क्षयते निजतैवित्प्रमितीदानो निरर्थकः । यत्पदेशाः ।

XIV.

The tale of Mahashveta

Part III.

गतायां च तस्यां रजनिकरमुदिनं दृष्ट्वा हृदयेशं संमात्रयितुं तरलिकया सहोदतिष्ठम् । उच्चलितायां तु मे दुर्निमित्तानिवेदकम् स्पन्दत दक्षिणं लोचनम् । उपजातशंकां चाधितयमिदमपरं किमप्युपशिमं दैवेनति । अथ नातिदूरोदितेन चंद्रमंडलेनाप्लाव्यमाने ज्योत्स्नया भुवनांतराले तथैव च तथा कंठस्थिताक्षमालया श्रवणशिखरचुंबिन्या च पारिजातमंजया पञ्चरागत्नरश्मिनिर्मितेनैव रक्तांशुकेन कृतशिरावमुटना केनचिदास्मीयनापि परिजनेनानुपलक्ष्यमाणा तस्मात्प्रासादशिखरादध्यातरम् ।

अथतीर्थं च प्रमदवनपक्षद्वारेण निर्गत्य तन्समीपमुदचलम् । तत्र च मार्गलताकुसुमरजोधूमरं चरणयुगले कलासतटाघट्टोदयस्तुतचंद्रकांतमणिप्रस्त्रयेण प्रह्लादयती यस्मिन्प्रदेशे स वास्ते तस्मिन्नेव चास्य सारसः पश्चिमे तटे पुण्ड्रन्येव रुवितथ्यति विप्रकपोद्यातिव्यक्तमुपालक्षयम् । दक्षिणोक्षणम्फुरणेन च प्रथमनेत्रमनस्याहितशंका तेन मुनिरामधर्षणदृश्येव किमप्यनिश्चयतः कथयंतव विषण्णेनांतरात्मना तरलिकं किमिदमिति समवभाषिदधाना वेषभानगात्रयष्टिस्नदभिमुखमतिचरितमगच्छम् ।

अतिनिर्दीपप्रभावाहुरादेव विभाव्यमानस्वरमुन्मुनार्तनार्दैविलपंतं कपिजलमध्रापम् । हा हनोऽस्मि हा इग्धोऽस्मि हा घोधि-
तोऽस्मि हा किमिदमापतितं किं धृतम् । उन्मन्नोऽस्मि । दुरा-
त्मग्मदनविशाच पाप निघृण किमिदमदृश्यमनुष्ठितम् । आ पापे
दुष्कारितकारिणि महाभ्वेतं दुर्धर्नीते किमेनेत तेऽपहतम् । आः
पाप दुष्कारितं चंद्रचंहाल कृतार्थोऽर्सादानीम् । अरण्यदाक्षिण्य
दक्षिणानिलहृत्क पूर्णास्ते मनोऽप्याः कर्तं कर्तव्यं वेदेदानीं यथे-

एम् । हा भगवन् श्वेतवेगो पुत्रवन्धल न वेत्ति मुपितमात्म-
 नम् । हा घर्म निष्परिग्रहोऽसि । हा तपो निराधयमसि । हा
 सरस्यति विधवाऽसि । हा सत्य मनाधमसि । हा सुरलोक
 शून्योऽसि । सद्ये प्रतिपालय माम् । अहमपि भवंतमनुयास्यामि ।
 न ज्ञानोमि मपत्ता विना ह्यणमप्यथस्यातुमेकाकी । कथमपरि-
 चित एषादृश्यं इवाद्य मामेकपद् उरस्युय प्रयासि । कुतरतयेव
 मतिनिष्ठुरता । कथय त्यदते क गच्छामि । शून्या मे दिशो
 जाताः । तदुनिष्ठ देदि मे विलपतः प्रतिघचनम् । क तन्ममोपरि
 सुहृत्मेम । ॥ सा स्मितपूर्वगभिभाषिता ।

एषविषयं विलापितं तं ध्रुवा दूरादेशे मुक्तैः कताराक्रंदा सरस्ती-
 एलतासक्तिपुत्र्यमानांशुकोशरीया यथाशक्ति स्वरितैरस्नातसमाधि-
 यमभूमिभागविन्दरतः पादप्रक्षेपः प्रस्खलन्ती पदे पदे केनाप्यु-
 शिष्युभीयमानेय तं प्रदेशं गत्या शशिमणिशिलातले विरचितं
 रायनमाधिनायनं कर्षिकलेन मदर्शनादमहाप्यामिस्यूर्ध्वदस्तेन
 दिगुर्जाभूतवाष्पोद्भवेनाक्रोशता कंठे परिष्यक्तं ताक्षणाधिगतजी-
 वितं तमहं पापकारिणी मद्भाग्या महाभागमद्राक्षम् ।

उद्भूतमूर्च्छाधारा च पातालतलमिद्रायतीर्णा तरा काहम-
 गर्म किमकरधं किं व्यलपमिति सर्वमेय नागास्तिथम् । असपद्य
 मे तस्मिन्क्षणे किमतिकठिनतयास्य मूढहृदयस्य किमनेकदुःख-
 सदस्रसहिष्णुतया हतशरीरस्य किं विद्विततया दीर्घशोकस्य किं
 भाजनतया जन्मांतरोपासस्य दुष्टतरस्य किं दुःखादागानिपुणतया
 दग्धदयस्य किमेकांतयामतया दुरात्मनो मन्मथदृढकस्य केन
 हेतुना मोहच्छंति स्म तद्वि न ह्यात्पती । केवलमतिविरादुष्प-
 चेतना दुःखमागिनी यद्वाधिव पतितमसहाशोकदृष्टमानमात्मान
 मयर्ना विसेषमाणमपश्यम् । अधरधाना चालंभावनीये तणस्य
 मरणमात्मनद्य जीवितगुण्याय हा हा किमिदमुपनतमिति
 सुचार्तनादा हा भेष हा तात हा सत्य इति प्याह सवि-
 तुमाख्या । हा नाय जीवितनिबंधनासदृश क मा ३

रणामकरुण विमुच्य यासि । पुरश्च तगलिकां त्यक्ते मया दनु
 मृतायस्था । युगसहस्रायमाणः कृच्छ्रेण नीतो दिवसः । प्रसीदहृ-
 दप्यालप दर्शय भक्त्यान्सलतामीपद्वि विलोकय पुरय मे मरो-
 यम् । आताऽस्मि मन्ताम्भ्यनुरन्ताम्भ्यतायाऽस्मि । बालास्म्यगति
 कारिस्मि दुःखिताम्भ्यनन्यशङ्णास्मि मदनपरिभूताऽस्मि किमिति
 न करोवि द्यां कथय किमपराङ् किं वा नानुष्ठितं मया कस्यां वा
 नाशायामादृतं कास्मिन्वा त्वदनुकूले नाभिरतं येन कुपितोऽसि ।
 दासीजनमकारणान्परित्यज्य मज्जन्न विभेवि कर्हीनाम् । कर्ही-
 कानुवागप्रतारणकुशलया किं वा मया धामया पापया । आ
 अहमचापि प्राणिमि । हा हर्षेनास्मि मंदमागिनी । घिहमां दुःकृत-
 कारिणां यस्याः कृते तवेयमीदृशी दशा वर्तते । नास्ति मत्सदृशी
 नृशंसहृदया याहमेवेषिधं भयेतमुत्सृज्य गृहं गतवती । किं मे
 गृहेण किमथया किं या नातेन किं यधुभिः किं परिजनेन । हा
 कमुपयामि शरणम् । अयि दैव निर्धूल दर्शय द्यां विभापयामि
 स्यां देहि द्यितदक्षिणाम् । भगवति भयितव्यते कुरु कृपां पादि
 यनितामनाधाम् । भगवत्यो यनदेवताः प्रसीदन प्रयच्छतास्य
 प्राणान् । धेव धनुधरे स्वकल्लोकानुग्रहजननि किमर्थं नानुकंपसे
 तात कलामेश शरणं गताऽस्मि ते दर्शय दयानुताम् । इत्येतानि
 व्याभ्यानि च व्याक्रोशंती क्रियता स्मरामि ग्रहगृहीतेषां विद्वेषो-
 म्भक्तय मृतापहतेय व्यल्पम् ।

ततश्च तथाभूते तस्मिन्प्रयस्यांतरे मरणकतिधया तत्तद्
 पिच्छय तरलिकामग्रवम् । अर्युच्छिष्ट निष्ठुरहृदयं कियदंशिमि ।
 काष्ठान्याहस्य विरक्षय चितामनुस्मरामि जीवितेभ्यरीमति । भर्ता-
 तं हृदिति घेद्रमंहृदयिनिर्गतां गमनात्यन्तार्थं महाप्राणः पुरुषो
 महापुरुषलक्षणोपितां दिव्याकृतिः पादराभ्यां बाहुभ्यां तमुपरतमु-
 ल्लिख्य दुंदुभिनादागंभीरेण स्वरेण वरसे महाभ्येतेन परिशयाभ्यास्व-
 या प्राणाः पुनरपि तथाभेन सह भयिष्यति रामागत इत्येवमाहतः

दितेषामिदं सईवानेन गगनतलमुदपतत् । अहं तु तेन व्यति-
 क्रमेण समया सविस्मया सकांतुका चोन्मुही किमिदमिति
 कर्पिजलमपृच्छम् । असां तु तसंसंममदत्तं योत्तरमुदतिष्ठत् ।
 दुःखमनंतकः कः मे पयस्यमपहृष्य गच्छसीत्याभिधावांन्मुपः सं-
 ज्ञातकोपो यच्चन्सायंगमुत्तरीयवलकलेन परिकरमुन्पतंत तमेया-
 नुसरत्तरिक्षमुदगात् । पदस्यत्या एव च मे सर्व एव ते तापगण-
 मप्यमविशन् ।

मम तु तेन द्विभावेनेव विषयतममरणेन कर्पिजलगमनेन
 द्विगुणीकृतशोकायाः सुतरामदीर्घत इदयम् । किंकर्तव्यतामूढा
 च तर्लिकामश्रयम् । अयि ज्ञानासि कथय किमेतदिति । सा तु
 तदवलोक्य स्त्रीस्वभावकातरतया तस्मिन्दाणे शोकाभिभाविना
 मयेनाभिभूता वेषमानांगयष्टिर्मम मरणशंकाया च यत्कर्त्वा विष-
 ण्णइदया सकरणमजादीन् । भर्तृदारिके न जानामि पापकारिणी
 किं नु महदिदमाधर्मममानुषाकृतिरेव पुण्यः । समाश्रयसिता
 चानेन गच्छता सानुकंप विज्ञेय भर्तृदारिका । प्राथेण चैर्धविधा
 दिभ्याः स्वप्नेष्वदित्ये शद्भिन्यो भर्षरवाकृतयः किमुत साक्षात् । न
 चान्यमपि विधारयती कारणमस्य मिथ्याभिधानं पदयामि ।
 अतो युक्तं विचार्यारानमस्मात्प्राणपरित्यागद्वयसामाश्रित्यै-
 तम् । अतिमहत्प्राणदमाश्रयस्थानमस्यामपस्थापाम् ।
 अयि च तमनुसरन् गत एव कर्पिजलस्तस्माच्च
 कुतोऽयं को वायं किमर्थं चावेनाप्यमपगतामु-
 दक्षिष्य भीतः कः या नीतः कस्माच्छासंभायनीयेनामुना
 पुनःसमागमाशाश्रयनेन भर्तृदारिका समाश्रयसितेति सर्वमिद-
 मुपलभ्य जीवितं वा मरणं वा समाचरिष्यसि । अदुर्लभं हि
 मरणमध्ववसितं पथादप्येतद्भविष्यति । न च जीवन्कर्पिजलो
 भर्तृदारिकामदृष्ट्वा स्थास्थौते । तेन तत्प्राणमनकालावधयो
 ऽपि तावद् भ्रियंतामर्मा प्राणाः । इत्यभिदधाना पादयोर्मि न्यप-
 तत् । अहं तु सकललोकदुर्लभतया जीविततुभ्यायाः क्षुद्रतया

निर्वाणमंगलपद् त्वरया विशंत्या
मुक्ता दयावति दयाऽपि किल त्वयाऽसौ ।
यन्मां न भामिनि निमालयासि प्रभात-
नीलारविदमदमंगिपदः कटाक्षिः ॥ ४ ॥
घृत्वा पदस्त्रलनभीतिघशाङ्करं मे
या रुद्रयत्यसि शिष्टाशकलं विवाहे ।
सा मां विहाय कथमद्य विलासिनि पा-
मारोहसीति हृदयं शतघा प्रयाति ॥ ५ ॥
निर्दूषणा गुणयती रसमायपूर्णा
सालंश्रुतिः ध्वजकोमलयर्णरात्रिः ।
सा मामकीनकवितेय मनोभिरामा
रामा कदापि हृदयाग्मम नापयाति ॥ ६ ॥
विना शशाम सकलापि सरोरुहाणा-
मिदोद्य विदमममां सुप्रमामयामीन् ।
भङ्ग्युद्गतः कलकलः किल कोकिलानां
प्राणमिये यदयधि न्यमितो गताऽसि ॥ ७ ॥
सोदासिनोपिलानितप्रतिमानकांठे
द्वया किर्यग्यापि दिनानि महद्रमोगात् ।
मंत्रोद्दिगतस्य नृपतेरिय राज्यलक्ष्मी
सांग्यप्युत्तम्य कालो मम निर्गताऽसि ॥ ८ ॥
केनापि मे विलम्बितेन समुद्रतम्य
कोरुस्य किं नु काभोग वशीयदाऽसूः ।
यथा विहाय मूर्ध्निव पतिप्रतापि
यातासि मुक्तिरमनीगदते विदूरम् ॥ ९ ॥
या नाथकीनमभुराभ्रमनकांनिशानि
सुमहले विफलता कथिषु ध्यतामीन् ।
सा कातगाक्षि विहये स्वधि यातवर्णा
यथापुना वदति येमयमिच्छिया ॥ १० ॥

मंस्मितेन सुपया परिषिष्य वा मां
 नेत्रोत्पलैर्यिकासितैरनिहं समञ्जे ।
 सा नित्यमंगलमयी गृहदेयता मे
 कामेभ्यरी हृदयतो दयिता न याति ॥ ११ ॥
 भूमौ स्थिता रमण नाथ मनोहरेति
 संबोधनैर्यमभितोषितयस्यासि याम् ।
 स्वर्गे गता कथमिष क्षिपसि त्वमेण-
 शायाक्षि तं धराणिघूर्द्धिषु मामीदानीम् ॥ १२ ॥
 हाषण्यमुज्ज्वलमपास्ततुलं च शलं
 शोकोत्तरं विनयमर्घमर्घं नयं च ।
 यतान् गुणानदारणानथ मां च हित्वा
 हा हंत सुंदरि कथं त्रिदियं गतासि ॥ १३ ॥
 कांक्षा सुधर्णवरदा परया च शुद्धया
 नित्यं स्वकाः खलु शिष्याः परिताः क्षिपंतीम् ।
 वेतोद्गरामपि कुशेरायलोचने त्वां
 जानामि कोपकलुषो दहनो दवाह ॥ १४ ॥
 कर्पूरपतिरिष सोचनतापहंत्री
 फुल्लामुज्ज्वलित कंदसुसंकहेतुः ।
 वेतममस्ताक्षिपद् कथितेय रम्या
 तस्या नरीभिस्मरीय हि सा विरेजे ॥ १५ ॥

Bh&minivilla III.

XVI

Characteristics of good servants.

एषमादिहस्तु मेघनादो व्यजिहपत् । देवि राजलोके तु का
 र्त्तव्या भूत्स्यगोशिवे सकल एषायं बंदुमूलकशारी निश्चयं कृत्वा
 शिष्यो बपास्माकं मभ्यादेकेतापि; देवपादशिखा न भतीर्षं गत-

वस्य संसारिणी प्रहा घर्मायानुपसर्ते । १३ ॥

कामार्थं कुर्याते यः स वै पंडित उच्यते ॥ ५ ॥

यथाशक्ति विकीर्यति यथाशक्ति च कुर्याते । १४ ॥

न किंचिदपमम्यंते नराः पंडितबुद्धयः ॥ ६ ॥

सिद्धं विजानाति विदं ज्ञानोते विज्ञाय चार्थं भजते न कामात् ।

नासंपृष्टो ध्ययुक्ते परार्थं तत्प्रज्ञानं प्रथमं पंडितस्य ॥ ७ ॥

नाप्राप्यमभिधांति नष्टं नेच्छंति शोचिषुम् ।

भार्यसु च न मुह्यंति नराः पंडितबुद्धयः ॥ ८ ॥

मिथित्व यः प्रक्रमते नांतर्वसति कर्मणः ।

बध्न्यकालो वदयात्मा स वै पंडित उच्यते ॥ ९ ॥

भार्यकर्मणि रज्यते भूतिकर्माणि कुर्वते ।

द्वितं च नाम्यसूयति पंडिता भरतर्षभ ॥ १० ॥

न हृष्यत्पात्मसंमाने तप्यते नापमानने ।

गांघो द्दृष्ट्वाक्षोभ्यो यः स पंडित उच्यते ॥ ११ ॥

तत्त्वज्ञः सर्वसूतानां योगज्ञः सर्वकर्मणाम् ।

उपासहो मनुष्याणां नरा पंडित उच्यते ॥ १२ ॥

सुहृत् प्रज्ञानुर्ग यस्य प्रहा वैध धृतानुगा ।

बसंमिश्रायार्थार्थः पंडिताण्यां लभेत सः ॥ १३ ॥

स्वमर्षे यः परित्यज्य परार्थमनुतिष्ठति ।

मिथ्याधरति मित्रार्थे यश्च मूढः स उच्यते ॥ १४ ॥

अमित्रं कुरुते मित्रं मित्रं द्वेषि दिनस्ति च ।

कर्म चारमते दुष्टं तमाहुर्मूढचेतसम् ॥ १५ ॥

अनादृतः प्रविशति अपृष्टो बहु भाषते ।

अविभ्वस्ते विभ्वसिति मूढचेता नरापमः ॥ १६ ॥

वदं सिपति दोषेण वर्तमानः स्वयं तथा ।

पश्य कुभ्यस्वनीशानः स च मूढतमो नरः ॥ १७ ॥

आत्मनो बलमहाय घर्मायपरिचरितम् ।

अहम्यमिच्छत्यहम्यांमूढबुद्धिरिच्छोच्यते ॥ १८ ॥

अथ महातमासाद्य विद्यामैश्वर्यमेव वा ।
 विघ्नरत्यसमुन्नतो यः स पंडित उच्यते ॥ १९ ॥
 एकः संपन्नमश्नाति यस्ते यासश्च शोभनम् ।
 योऽसंधिमन्य भृत्येभ्यः को नृशंसतरस्ततः ॥ २० ॥
 २१. एकः पापानि कुरुते फलं मुक्ते महाजनः ।
 ॥ २१ ॥ मोक्षारो विप्रमुच्यन्ते कर्ता दोषेण लिप्यते ॥ २१ ॥
 एकं हन्यान्न वा हन्यादिपुर्मुक्तो धनुष्मता ।
 बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टा हन्याद्राष्ट्रं सराजकम् ॥ २२ ॥
 एकं विपरसो हंति शस्त्रेणकश्च यद्यते ।
 सराष्ट्रं सप्रजं हंति राजानं मंत्रायिषुवः ॥ २३ ॥
 एकः क्षमाघतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते ।
 यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥ २४ ॥
 सोऽस्य दोषो न मतव्यः क्षमा हि परमं बलम् ।
 क्षमा गुणो ह्यशक्तानां शक्तानां सूपणं क्षमा ॥ २५ ॥
 क्षमा यशस्कृतिलोके क्षमया किं न साध्यते ।
 शांतिश्चरुगः करे यस्य किं करिष्यति दुर्जनः ॥ २६ ॥
 अहणे पतितो वाह्निः स्वयमेवोपशाम्यति ।
 अक्षमायान्परं दोषैरात्मानं चैव योजयेत् ॥ २७ ॥
 एको घर्मः परं श्रेयः क्षमका शांतिरुत्तमा ।
 विघ्नका परमा नृतिरहिंसका सुखावहा ॥ २८ ॥

Mahābhārata

XVIII.

Characteristics of wise and foolish persons.

Part II.

द्वे कर्मणी नरः कुर्यन्नास्मिलोके विरोचते ।
 अशुबन्पदं किंचिदसतोऽनर्चयंस्तथा ॥ १ ॥

- आधिमाँ कंटकौ तीक्ष्णौ शरीरपरिशीणिौ ।
बन्धाधनः कामवते यश्च कुप्यत्यनीभ्यरः ॥ २ ॥
ग्यायागतस्य द्रव्यस्य बाँद्धव्याँ ह्यवतिक्रमो ।
अपात्रे प्रतिपत्तिश्च पात्रे चाप्रतिपादनम् ॥ ३ ॥
आधिमाँ पुरुषव्याप्ती सूर्यमंडलभेदिनी ।
परिमाद्योगयुक्तश्च रणे चाभिमुखो हतः ॥ ४ ॥
हरणं च परस्यानां परदारामिमर्शनम् ।
सुहृदश्च परित्यागव्ययो दोषाः शयावहाः ॥ ५ ॥
त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।
कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत् भवं त्यजेत् ॥ ६ ॥
धर्मदानं राज्यं च पुत्रजन्म च भारत ।
शत्रोश्च मोक्षणं कृच्छ्रात्त्राणि चैवं च तत्समम् ॥ ७ ॥
स्वार्ति राज्ञा तु महाबलेन धर्षयन्त्याहुः पंडितस्तानि विद्यात् ।
वस्यर्षेः सह मंत्रं न कुर्याद्य दीर्घसूत्रे रमसैधारणैश्च ॥ ८ ॥
पंचांगयो मनुष्येण परिचर्याः प्रयत्नतः ।
पिता मातामितामा च गुरुश्च भरतर्षभ ॥ ९ ॥
पंचैव पूजयन्लोके यदाः प्राप्नोति केवलम् ।
देवान्पितृन् मनुष्यांश्च भिक्षुनतिथिपंचमान् ॥ १० ॥
पंचद्रियस्य मर्त्यस्य छिद्रं वेदकामिन्द्रियम् ।
ततोऽस्य अयति प्रहा एतैः पात्रादियोदकम् ॥ ११ ॥
पह दोषाः पुरुषेवेह हातव्या भूतिमिच्छता ।
निशा तीव्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥ १२ ॥
पट्टिमाण्डपौ जहाद्विभ्रां नायमिवाणैवे ।
अप्रयत्नारमाधार्यमनधीयानगृह्यजम् ॥ १३ ॥
अरक्षितारं राजानं भार्या चाप्रिययाहिनीम् ।
मामकामं च गोपालं धनहामं च नापितम् ॥ १४ ॥
पदे तु गुणाः पुंसा न हातव्याः कराचन ।
सत्यं दानमनालस्यमनसूया शमा धृतिः ॥ १५ ॥

अर्षोगमो नित्यमरोगिता च प्रियञ्च भार्या प्रियञ्चदिनी च ।
 पदयञ्च पुत्रोऽर्षकरी च विद्या पद् जीवद्योकस्य सुखानि यत्र ॥
 पट्टिमे पट्टसु जीयन्ति सनमो नांपदम्यते ।
 खोराः प्रमत्ते जीयन्ति व्याधिनेषु चिकित्सकाः ॥ १७ ॥
 प्रमदाः कामयानेषु यजमानेषु यात्रकाः ।
 राजा विषदमानेषु नित्यं मूर्खेषु पंडिताः ॥ १८ ॥
 पट्टेते हावमन्यन्ते नित्यं पुरोपकारिणम् ।
 आचार्ये शिक्षिताः शिष्याः कृतदाराश्च मातरम् ॥ १९ ॥
 नारीं विगतकामास्तु कृतार्याश्च प्रयोजकम् ।
 माधं निस्त्रीर्णकानारा आनुराञ्च विक्रितकम् ॥ २० ॥
 सत दोषाः सदा राज्ञा हातव्या ध्यसनोदयाः ।
 धापशो वैर्विनश्यन्ति कृतमूला अपीश्वराः ॥ २१ ॥
 श्रियोऽस्ता मृगया पानं वाक्पादप्यं च पंचमम् ।
 महृष्व दंडपादप्यमर्यदूषणमेव च ॥ २२ ॥
 अर्षे पृथनिमित्तानि नरस्य विनशिष्यतः ।
 ब्राह्मणान्प्रथमं द्वेषि ब्राह्मणश्च विरुध्यते ॥ २३ ॥
 ब्राह्मणस्यानि चादत्ते ब्राह्मणश्च जिघांसति ।
 रमते निंदया चैषां प्रशसां नाभिनन्दति ॥ २४ ॥
 नैतान्स्मरति कृत्स्नेषु याचितश्चाभ्यसूयति ।
 एतान्दोषाभरः प्राज्ञो बुध्येद् बुद्ध्या विसर्जयेत् ॥ २५ ॥
 अर्षे गुणाः पुरुषं दीपयति प्रज्ञा च कौस्थं च दमः श्रुतं च ।
 पराक्रमश्चापहुर्भाषिता च दानं यथाशक्ति कृतज्ञता च ॥ २६ ॥
 मपट्टारमिदं वेदम विस्थूषं पंचसाक्षिकम् ।
 क्षेत्रज्ञाधिष्ठितं विद्वान्यो वेद स परः कविः ॥ २७ ॥
 दश धर्म न जानातं घृतराष्ट्रं निबोध तान् ।
 मत्ता प्रमत्त उन्मत्तः भ्रातः क्रुद्धो मुमुक्षितः ॥ २८ ॥
 त्वरमाणश्च लुब्धश्च भीतः कारी च ते दश ।
 तस्मादेतेषु सर्वेषु न प्रसज्येत पंडितः ॥ २९ ॥

आनाति विभ्यासायितुं मनुष्यान् विनातदोषेषु दधाति दंडम् ।
 आनाति मायां च तथा शर्मां च तं तादृशं धीर्बुधते सममा ॥३०॥
 सुदुर्बलं नावजानाति कञ्चिद्युक्तो रिपुं सेवते युद्धिपूर्वम् ।
 न विप्रहं रोचयते बलस्यैः काले च यो विक्रमते स धीरः ॥३१॥
 शोष्यापरं न व्यथते कदाविदुद्योगमन्विच्छति चाप्रमत्तः ।
 दुःखं च काले सहते महात्मा धुरंधरस्तस्य जिताः सपत्नाः ॥३२॥
 सतर्पकं विप्रवासं गृहेभ्यः पापैः संधि पदाराधिमर्शम् ।
 दैमं स्तैर्न्यै वैशुनं मघपानं न सेवते यद्य सुखी सदैव ॥३३॥
 न वैरमुदीपयति प्रशांतं न दर्पमादाहति नास्तमेति ।
 न दुर्गतोऽस्मीति कतोत्यकार्यं तमार्यशीले परमादुरायाः ॥३४॥
 न स्वै सुखे र्थं कुरते प्रहर्षं नान्धस्य दुःखे भयति प्रहृष्टः ।
 इत्या च पथ्यात्कुदते न तापं स करयते सत्पुण्यार्यशीलः ॥३५॥
 क्षमार्थिवाहं कुदते न हीनैः समैः सख्यं स्वधरं कथां च ।
 गुणार्थिशिष्यश्च पुरो दधाति विपश्चितस्तस्य नयाः सुनीताः ॥३६॥
 जिघीर्षितं विप्रहृतं च यस्य मान्ये जनाः फलं जानति किञ्चित् ।
 मंत्रे गुप्ते संभ्यगनुष्ठिते च नास्योऽस्य व्यथते कश्चिर्द्वयः ॥३७॥
 या सख्यभूतप्रशमे निविष्टः सख्यो गृह्णमानकृष्णुद्धमायः ।
 मतीय न ज्ञायते ज्ञातिमध्ये महामभिर्जातय इव प्रसन्नः ॥३८॥
 य आत्मनाऽपत्रपते भृशं नरा स सर्वलोकस्य गुहर्भयस्युत ।
 सन्ततेजाः सुमनाः समाहितः स तेजसा सूर्य एवावनासते ॥३९॥

Mahābhārata

XIX.

King Harsha hearing of his father's illness—

अथ कदाविद् राज्यवर्धनं कथञ्चधरमाह्वयं दृष्ट्वा भृशं हरिणा-
 निव - हरिणेशः किञ्चोत्तमपरिवितवहानुपानं विरंतनरमाथिः
 मघानैश्च महासामंता कस्या साभिसासुसवपथं 'मादिषोद्'

दयामास्यंमं घकितहरिर्षाद्विक्षणे दृष्टिपातं
घपप्रच्छायां शशिनि शिचिर्नां बहमारेषु केचान् ।
उत्पस्यामि प्रठन्पु नदीर्षाधिषु घृषिलासा-
न्दतंक्श्मिन्घचिर्दाप न ते घंदि साहस्यमन्ति ॥ ६ ॥

त्यामाष्टिस्व प्रणयकुपितार्तां घानुरार्गः शिलायां-
मात्मानं ते घरणपतितं पाघदिच्छामि कर्तुम् ।
मघैरनायन्मुद्रुपघिनं दंशिरातुव्यने मे
शूरस्नामिघपि न सहने संगमं मो वृतांतः ॥ ७ ॥

मिथ्या मघः किमलपपुठान्देषदाग्द्रुमान्तां
ये तार्क्षीरघृतिगुरमयो दक्षिणेन प्रघृत्ताः ।
मालिग्यंते गुणघति मघा ते तुषाराद्रिघाताः
पूर्षं शृषं यदि िल भयेदंगमंमिन्घयेति ॥ ८ ॥

मम्बाग्मानं बहु दिगलदघ्नाग्मनेषादसंघे
तत्कस्याणि ग्यमपि नितरां मा ममः कानराथम् ।
कस्याग्मंते सुषमघननं दु लमेकांततो या
मीर्षार्घ्यच्छुग््युर्घि न दना घत्रंमिक्मंल ॥ ९ ॥

शार्वातो मे मुत्रगतायनादुग्धितं शा इमंवाणी
शंताग्मानाग्ममघ घनुरा शंघन मीलादिग्धा ।
पघादाया विादुगुणित न मघाग्मामिलाय
निर्दिद्याथ गीजलशाग्घ्याद्विवागु धपानु ॥ १० ॥

घनमग्ममा कुर्वाःलनमीमत्रानदान् । शंदिग्धा
मा कंशीनर्घं नुनमघन मर्यविध्यागिनी मू ।
खेदागदुः किमपि विरुदु ध्यगिनाने लघंमगा
दिदं घनमृग्घ्याविनरसा ममातीःमघनि ॥ ११ ॥

कःश्याग्मंते वयमंविशोदप्रतोको तानी न
शंदिदःशु विनयनपुगाग्घातदृष्टाग्घिपुक्ताः ।

साभिज्ञानमीहितपुद्गलस्तद्वेषेभिर्मैमापि ।

सातःपुद्गलस्यदिशिधिलं जीर्णितं पारवेद्याः ॥ १२ ॥

कश्चिन्नर्त्तास्य स्यपरितमिद्दं संपुष्टन्यं स्वया मे

सत्वादेशात्तच्छास्त्रं मयतां परितां कश्चयामि ।

निःशब्दोऽपि मदिदानीं जलं वायितश्चातवेभ्यः

। प्रायुक्तं हि प्रणवितुं सतामीप्सितार्थकिर्यय ॥ १३ ॥

। . . . . . पत्तवत्त्वा प्रियमनुचितप्रार्थनायातिमो मे

साहासांटा विधुर एति वा मय्यनुब्रोदावुत्स्या ।

इच्छान्देशात्तज्जलदं विधुरं प्रावृषा संभृतधी-

मो भूदेषं ह्यनमपि च ते विद्युता विप्रयोगः ॥ १४ ॥

Meghaduta II.

XXI.

A lover's tale

मकरन्दः । कश्चित्तमयलोकितया मदनोद्यानं गतो माधव्यं स्तुतिं
भवतु तत्रैव गच्छामि । (परित्राम्यायलोक्य च) दिश्वपार्थं वयस्यं
इत एवाभिर्वर्तते । (निरूप्य) अस्य तु

गमनमल्लसं शून्या दृष्टिः शरीरमसौष्टवं

श्वसितमधिकं किं स्येतस्यात्किमन्यदितोऽद्यथा । । (१)

समतिं भुषने कंक्षयाशा विकारी च यौवनं

ललितमधुरास्ने सं भावाः क्षिपन्ति च धीरताम् ॥ १ ॥

(ततः प्राविशति यथानिर्दिष्टो माधवः)

माधवः । (स्वगतम्)

तामिदुस्तुदरमुखां सुखिरं विभाव्य

श्वेतः कथं कथमपि व्यपयर्तते मे ।

हज्जां विजित्य विनयं विनियार्थं धियं-

सुभ्रमप्य भयराधियं कर्मकां च एव ॥ २ ॥

माधवः । तथा चाहमनुरुध्यमानस्तां सकुलमालामात्मनः
 दयतार्यं दत्तवान् । असौ पुनरभिनिविष्टया दृशा
 लोकनिविहस्तनया विषमविरचितकभागां तामेव बहु मन्व-
 महानयं प्रसाद इति प्रतिगृह्णातयती । अनंतरं च यानि
 प्रचलितस्य महतः पौरजनस्य संकुलेन विघटितायां
 मागतोऽस्मि ।

Mālatīmādhava

XXII.

An address to the Ganges.

समृद्धं सौभाग्यं सकलयसुधायाः किमपि तत्
 महर्षय लीलाजनितजगतः खंडपरशोः ।
 श्रुतीनां सर्वस्यं सुकृतमथ मूर्त सुमनसां
 सुधासौंदर्यं ते सलिलमाशियं नः शमयतु ॥ १ ॥
 दग्धिद्राणां दैन्यं दुरितमथ दुर्यासनहदां
 द्रुतं दूरीकुर्वन् सकृदुपगतो दृष्टिसरणाम् ।
 अपि द्रागाविद्याद्रुमदलनदीक्षागुरुरिह
 प्रवाहस्ते वारां श्रियमयमपारां दिशतु नः ॥ २ ॥
 स्मृतिं याना पुंसामकृतसुकृतानामपि च या
 हरत्यतस्तेद्रां तिमिरमिव चंद्रांशुमरणि ।
 इयं सा ते मूर्तिः सकलसुरससेव्यसलिला
 ममांतःसंतापं त्रिविधमथ तापं च हरताम् ॥ ३ ॥
 तयालंब्यादंब स्फुरदलघुगर्बेण सदसा
 मया सर्वेऽयनामरणिमथ नीताः सुरगणाः ।
 इदानीमौदास्यं यदि भजसि भार्गीरथि तदा
 निराधारो हा रोदिमि कथय केयामिह पुरः ॥ ४ ॥
 अपि प्राज्यं राज्यं तृणमिव परिश्वज्य सदसा
 विलोलद्वानीरं तव जननि तीरं श्रितयताम् ।

सुधानः स्यादायः मल्लिमिदमातृति पिबतां
 जनानामानेदः परिहसति निर्वाणपदणीम् ॥ ५ ॥
 स्मृत्ये स्वयः स्यांतं विरचयति दांतं सहृदपि
 प्रगीतं सत्यापं हृदिति भवतापं च हरति ।
 इदं तद्गोति धयणरमणीयं पशु पदं
 मम प्राणप्रांते पदनकमलांतर्धिलसतु ॥ ६ ॥
 महादानंस्वानेवदुधिधयिनानरवि च यत्
 न लभ्ये घोराभिः सुधिमलतपाराजिभिरपि ।
 मन्त्रिस्थं तद्विष्णोः पदमधिलसाधारणतया
 ददाता केनापि स्वमिह सुलनीया कथय नः ॥ ७ ॥
 नृणामाक्षामात्रादपि परिहरत्या मयभयं
 शिवायास्ते मूर्तेः कः इह बहुमानं कथयतु ।
 धर्मरञ्जनायाः परममनुगेधे गिरिभुजे
 विहाय भीरुः शिरसि नियतं धारयति याम् ॥ ८ ॥
 स्वयंती स्वयंती दशनितालशोभापहतये
 जटाजूटप्रथा पशति विनिषया पुग्मिदा ।
 अये निर्लोभानामपि मनासि लोभं जनयतां
 गुणानामेवार्थं तथ जननि शोषः परिणतः ॥ ९ ॥
 अटानंधान्पेगून्प्रहृतिषधिरानुक्तिषिकलान्
 महप्रस्तानस्नाखिलदुरितानस्नारसरणीन् ।
 निलिभैर्निमुक्तानपि च निरयोर्तर्निपतिनात्
 नरानंशं शतं स्वमिह परमं मेपज्जमासि ॥ १० ॥
 वृत्तमुट्टनस्वानथ हृदिति संतप्तमनसः
 समुद्धर्तुं सति त्रिभुवनतले तार्थनिवहाः ।
 भवि शायश्चित्तप्रसरणपथातीतधरिता-
 प्रणन्तिरुत्तुं स्वमिथ जननि स्वं विजयसे ॥ ११ ॥
 निधानं धर्माणां किमपि च विधानं नवमुदां
 प्रधानं तीर्थाणाममलपरिधानं त्रिजगतः ।

- समाधानं बुद्धेरथ गच्छति शोकात्प्रसन्नमिति
 भिद्यमानास्ततः कांश्चिद्वापु तापं तत्र वसुः ॥ १२ ॥
- समुत्पत्तेः पञ्चाशत्तन्वद्विषयान्तरात्
 त्रिषासः कर्षणंतिमट्टजज्ञान्द्रव्यतं ।
 यद्यथै ध्यामोसा ह्यन्यतिसन्निवृत्तान्तरिषो
 न कस्माद्दुर्करंस्तत्र जननि ज्ञानं जगतः ॥ १३ ॥
- नगेभ्यो यांतीनां कथय तटितीनां कथमया
 पुराणां संहर्तुः सुस्फुर्न कथंतिऽधिगच्छे ।
 कथा या धीमनुः पदं मलमश्रान्तं मलिलं-
 स्तुलालशां यस्यां तत्र जननि शंयन कथिभिः ॥ १४ ॥
- त्रिषसां निःशोकं निरयधिममाधि त्रिधिगच्छे
 सुभ्यं शोचं शोका इतिगथितं नृप्यतु इतः ।
 कृतं प्रायश्चित्तं तत्र तपोदानवर्जनः
 सवित्री कामानां यदि जगति जागति भवतो ॥ १५ ॥
- विलीनोऽयं वैश्वन्वतनगरकोलाहलमगं
 गता दृता दूरं क्वचिदाण परंताम्सुगयितुम् ।
 विमानानां मानो विदलयति धीर्धोर्ध्विषदां
 कथा ते कल्याणी यदवाधि महामंडलमगान् ॥ १६ ॥
- प्रपंते तीर्थानि त्वरितमिदं यभ्योऽदृतिधिर्घा
 कर कर्णे कुर्वत्यपि किल कणात्प्रभृतयः ।
 इमं तं मामंय त्वमियमनुकंपाद्रंद्दया
 पुनाना सधेयामघशमनदपै दलयसि ॥ १७ ॥
- विशालाम्यामाभ्यां किमिदं नयनाभ्यां खलु फलं
 न याभ्यामालाढा परमरमणीया तत्र तनुः ।
 जयं हि न्यङ्कारो जननि मनुजस्य भवणयो-
 यंयोर्नैतिर्यातस्तत्र लहरिलीलाकलकलः ॥ १८ ॥

विद्येतः तस्यैके नियतमिह लोकार्धपटकाः

परे पुनात्मानः वति य परलोकप्रणयिनः ।

सुखं शेते मातरनज खलु कृपातः पुनरयं

अगन्नायः शश्वदयि निहितलोकजयमरा ॥ १९ ॥

मयाया हि मायाधमपातितपापं हपरिपा-

परिक्रान्छदः नृद्ययितुमशक्य- रातु यथा ।

नमाप्येवं मेमा दुरितानयद्वेष्यं च अगतं

स्यमाद्योऽयं सयैरपि खलु यता दुष्परिहरः ॥ २० ॥

मपद्यते लोकाः कति न मयर्तामत्रमवती-

मुपाधिस्तत्रायं स्फुरति यश्मीयं विहरसि ।

शपे तुभ्यं मातरमेम त् पुनरात्मा सुस्थुनि

स्यमायादेव स्वयमितमनुरागं विधृतयान् ॥ २१ ॥

गरान्मूढास्तत्तज्जनपदसमासक्तमनसो

हसन्तः साहासं विष्वक्कुमुमद्यातमिवतः ।

पुनानाः संारभ्यः सततमालिना निग्यमलिनात्

सथायां नः सन् त्रिदशतीर्तनीतिरत्तवः ॥ २२ ॥

यर्जायेके देवान्काठिनतरसंवास्तदपरे

वितानध्यासक्ता यमनियमःकाः कतिपये ।

अहं तु स्वप्नामस्मरणकृतकामाश्लेषयमे

अगन्नालं जाने जननि तुणजालेन सहशाम् ॥ २३ ॥

विभूषितानगरिपूत्तमागा सद्यः कृतानिबजनातिर्भगा ।

मनोदरोत्तुंगचलत्तरंगा गगा ममांगान्यमलीकरोतु ॥ २४ ॥

इमां पीपूषलद्वीं अगन्नायेन निर्मिताम् ।

यः पठेत्तस्य सयज्ञ जायते अयसंपदः ॥ २५ ॥

Gangālahari.

XXIII.

God is not open to the charges of injustice
and cruelty.

नेश्वरो जगतः कारणमुपगच्छते । कृतः । धर्मस्यनेर्गृह्यप्रसंगात् ।
कांश्चिदस्यैतत्सुप्रभाजः करोति देयादीन् । काश्चिदस्यैतदुःप्रभाजः
करोति पश्वादीन् । कांश्चिन्मध्यमयोगभाजो मनुष्यादीनिनि । एवं
विषमां सृष्टिं निर्दिमानस्येश्वरस्य नृपस्यैतस्यैव रागद्वेषोपवशैः
श्रुतिस्मृत्यध्यायिनस्यश्चान्यादीन् प्रस्यमायविलोपः प्रसज्येत् । क-
था चलजनैरपि जुगुप्सिभं निर्गुणस्यमतिक्रम्यं दुःस्योगाविधाना-
त्सर्वप्रजोपसंहरणस्य प्रसज्येत् । तस्माद्विषम्यैर्नृपस्यप्रसंगाशेषैः
कारणमित्येवं प्राणं प्रमः । धर्मस्यनगृह्ये नेश्वरस्य प्रसज्येते ।
कस्मात् । सापेक्षन्यात् । यदि हि निरपक्षः केवल ईश्वरो विषमां
सृष्टिं निर्दिमाते स्यात् । मेतां तांसां धर्मस्य नगृह्यं च । न तु निर-
पक्षस्य निर्मातृत्वमस्ति । सापेक्षो हीश्वरो विषमां सृष्टिं निर्दि-
माते । किमपेक्षत इत चोद्धर्माधर्मापेक्षत इति यदामः । अतः
सृज्यमानप्राणिधर्माधर्मापेक्षा विषमा सृष्टिमिति नायमीश्वरस्या-
पराधः । ईश्वरस्तु पञ्चन्यवद् द्रष्टव्यः । यथा हि पञ्चन्यो मीहि-
ययादिस्वर्णं साधारण कारणं भवति त्रै हययादिवपस्ये तु तत्त-
द्वीजगतान्येवासाधारणानि सामर्थ्यानि कारणानि भवन्ति । एव-
मीश्वरो देवमनुष्यादिसृष्टौ साधारणं कारणं भवति । देवमनुष्यादि-
वैषम्ये तु तत्तद्वीजगतान्येवासाधारणानि कर्माणि कारणानि
भवन्ति । एवमीश्वरः सापेक्षश्चात्र धर्मस्यैर्गृह्याम्यां दृष्याति ।

Shānkarabhāṣya-

A poet's introduction to his poem.

धीध्यादि शुभोदयिषुदृष्टिः पश्यन्तीति प्रकृतिसमाप्तमिति ।
 नीलोत्पलदण्डमालदेवतीति । न चोऽस्तु भूयं प्रमाणागुर्वुः ॥ १ ॥
 सादृश्यपापेभ्योऽपि मया मया कर्मागुणं यथा न देवकीत्या ।
 यदस्य दृष्ट्या ह्य सुदृश्याय वाप्यार्थबीजाः प्रगुणीभवन्ति ॥ २ ॥
 मूर्ध्नि तर्हि यदि वा यथेदं नास्ति इतिः चापि कर्माभ्यस्तानाम् ।
 तन्मयं सुतेषु कृत्स्नमाप्येव्यापि नामाकारं यच्च विद्युः ॥ ३ ॥
 एतद्वदन्तं संतु विद्यामदानां विदुर्मर्त्यान्तानिधयः प्रबंधाः ।
 तयापि विद्यामदानां सुखाः अस्ती विद्यामदानं यथेतत्तोऽथ यथ ॥
 सुदृश्यामपानि कुलं कर्मानां सादृश्यविद्याधर्मवर्जितेषु ।
 कुर्यादमात्रेषु विद्यामदानां च तानु कृत्स्नायत्तुपयानः ॥ ५ ॥
 अनुभवितव्यवर्जितं विद्यापि न संज्ञताय यमने जटानाम् ।
 न संज्ञितव्यवर्जितं दालाया प्रगल्भते कर्मणि टीकिकायाः ॥ ६ ॥
 कथामु ये तद्व्यवस्थाः कर्मानां न मानुष्यवैति कथानेत्यु ।
 न येषिर्वर्णप्रणयाश्चरन्ति कस्तुर्विकारीयगुणानुतेषु ॥ ७ ॥
 न दुर्जेनानामिह बोऽपि संवस्नेयो क्यमायः हि गुणान्दृष्टिषु ।
 केषुच तेनामपि संदृष्टं कथिपांडुरा पुहू कदाचंदापि ॥ ८ ॥
 अस्तीति कोऽहेतवममर्णेन विदुम्यथेत कथपट्टिकामु ।
 परीक्षेतं काप्यनुवर्णमेतद्गोकारय कठामत्तण्यमंनु ॥ ९ ॥
 किं सादृश्याद्विपिलासदृश्याः कुर्याते भूयाः कथिमेतद्दृष्टं ।
 किं आनु गुणाफलभूषणानां सुवर्णवारेण यनेमत्तण्डः ॥ १० ॥
 पृथ्वीपतेः संज्ञितं न यस्य पार्थं कर्माभ्यस्तानाम् कुर्यात् इत्येति ।
 स्या कियतो न यमपुत्रस्यो जानाति मामपि न संज्ञितं इत्येति ।
 संज्ञितं संज्ञितं यदी यथाधीतिपात्रं इत्येति ।
 न सर्वं यथादिकथेः प्रमायो न

गिरां प्रवृत्तिमम नारस्मादि मान्या भोवर्षी नृपतेश्चरित्रः ।
 के पा न शुष्कां मृदमस्रिभुसंघर्षिर्ना मूर्धनि धारयति ॥ १३ ॥
 कर्णाभ्रं सृक्तिभं विमुच्यते शोभे प्रयत्नः सुमण्डलानाम् ।
 निरीक्षते केलियनं प्रविश्य क्रमेणैकः कंठकजाजमेय ॥ १४ ॥
 एषातु घालयन्नेन्द्रधनुममुद्रतानां गुणमंकिकानाम् ।
 मद्भारतीसूत्रनिर्दिशतानांभवायली कटयिभूषण य. ॥ १५ ॥

Vikramānkadevacharita ।

XXV.

The sunset.

अमितापसंपदमद्योणश्चिन्तिजेजस इसहमान इव ।
 पयासि प्राणिसुरपरांशुनिर्घर्षिघरेऽदुमर्तागणिमभ्यपतत् ॥ १ ॥
 विरलातपच्छविनाष्णदपुः पगिता विषाडु दधदभ्रशिरः ।
 अभवद्रतः परिणर्ते विधिलः परिभ्रदसूर्यनयने दिवसः ॥ २ ॥
 अपराहृशीतलतरेण शनैरनिलेन लोलितलतांगुलये ।
 निलयाय शास्त्रिन इव हृदने ददुःखुलाः स्मरकुलमि गिरः ॥ ३ ॥
 उपसंध्यमास्ते तनु सानुमतः शिखरेषु तत्क्षणमशीतरुचः ।
 करजालमस्तसमयेऽपि सतामुचितं घलूद्यतरमेव पदम् ॥ ४ ॥
 प्रतिकूलतामुपगते हि विर्धा विफलत्वमेति बहुसाधनता ।
 अवलंबनाय दिनमर्तेर्भूध्र पतिप्यत करसहस्रमपि ॥ ५ ॥
 गतवत्यराजत जपाकुमुमस्तवकसुर्ता दिनकरेऽवनतिम् ।
 यद्दलानुरागकुर्याद्विददलप्रतिबद्धमध्यमिष दिग्बलवम् ॥ ६ ॥
 हुतशातकुम्भनिभवंशुमतो वपुरर्धमग्रयपुपः पयासि ।
 रुच्ये विरिधिनिष्पन्नवृहजगदंबकैकतरसंढमिष ॥ ७ ॥
 अनुरागवेतमपि लोचनयोर्दधतं यपुः सुखमतापकरम् ।
 निरकाशयद्राघिमपेतवसुं विषदालयाद्परदिग्गणिका ॥ ८ ॥

मथ रुद्रमणानुगतकांतयपु म्लधि विलेभ्य शशिदाशराधे ।
 परियारितः परित ऋभ्रगणस्तिमिराघराक्षसकुलं विमिदं ॥ २३ ॥
 रजनीमयाप्य रुचमाप शशी सपदि व्यम्पयदसावपि ताम् ।
 मविलंबितकममहो महतामितरेतरोपकृतिमघरितम् ॥ २३ ॥
 शिवसं भूशोष्णरुचिपाददत्तां रुदनीमवानघरनाक्रिदतः ।
 मुदुरामृशान्मृगधरोऽप्रकरैरुदाशिश्वसन्कुमुदिनीपनिताम् ॥ २४ ॥

Shishopālaradhā

XXVI.

Miscellaneous verses.

राज्यं येन पटानलप्रभुणक म्भक्तं गुणराजया
 पापेभ्ये पारिभूय कामुकपरं धार यने प्रस्थितः ।
 स्वार्थानः शशिर्माश्रियापविषये प्रानो न ये विक्रियां
 पावाहुः न विर्भायतामर्जनिहा समामिधातो हरिः
 नाथे प्रयाति विकृति विरभो न यः क्वा
 य क्षीयंत यद्भुजतनितरा निगतः ।
 आहये निर्दंति मयिधाने कर्माने नृते
 नून मुमानेनरमाऽश्वरमातिशयी ॥ २ ॥
 लोकिजानां हि साधूनामर्थे वागनुयतेन ।
 कर्वाणो नुनरावाना वाचमणाऽनुधायीन ॥ ३ ॥
 पक्ष्याऽऽराऽऽनृत्तनरः कर्तृपूरा मपूरा
 मागो हानः कर्वाणो नुनरावाना वाचमणाऽनुधायीन ॥ ३ ॥
 हरी हरी हृदयमतिः पयदानम् नृ वागः
 केपी मया कथय कथिताकारिणी वानुहाव ॥ ४ ॥
 गुणराजा नृथा नृद्विपुत्रेणैवैविवभारः ।
 विष्णो नृवायन पुरं परं कृते विदरुत्तन ॥ ५ ॥

पातितोऽपिकराघातदस्पतत्येव कंदुकः ।

भायेण साधुवृत्तानामस्थाविभ्यो विपत्तयः ॥ ६ ॥

किं जन्मना च महता पिद्वपौद्येण ।

राफस्या हि याति निजया पुरुषः प्रतिष्ठाम् ।

कुंभा न कृपमपि शोषयितुं समर्थाः

कुम्भोद्भवेन मुनिनांशुधिर्य पीतः ॥ ७ ॥

असाधुः साधुर्या भवाते यत्रु आर्षेय पुण्यो

न संगार्हाजैन्यं न हि सुजनता कस्यचिदपि ।

प्ररुदे संसर्गे मणिभुजगयोजेन्मज्जिते

मणिनांदेदीयान् स्पृशति न हि सर्वो मणिगुणान् ॥ ८ ॥

एयस्यैकं धर्मं भुजगयमिता सप्त तुरगा

निरालेषो मार्गंश्च णरहितः सारधिरपि ।

एधिर्यात्यघातं प्रतिदिनमपात्स्य नभसः

क्रियासिद्धिः सर्वे भवति महतां नोपकरणे ॥ ९ ॥

विपत्तः धीकंठो जडतनुरमात्यः शशाधरो

धसेत कामतः कुशुममिषयः सैन्धवमषलाः ।

तयापि त्रिलोक्ये जयति मदनो देहरहितः

क्रियासिद्धिः सर्वे भवति महतां नोपकरणे ॥ १० ॥

ये जाते ध्यसने निराकुलधियः सेषानु नाभ्युभता

प्राते नैव पराहमुखाः प्रणयेनि प्राणप्रयोगराये ।

श्रीमंतः स्वगुणप्रकाशनविधायन्वस्तुतां संदिता-

स्ते भूमंडलमंडनकतिलकाः संतः किर्यतो जनाः ॥ ११ ॥

दुद्राः संति सहस्रशः स्वभरणव्यापारमाशोचताः

स्वार्थो यस्य परार्थ एव स पुमानेकः सतामप्रजाः ।

दुशूरोदरपूरणाय विपति श्रोतःपति धादयो

जीमूतस्तु निदाघसंभृतजगत्स्यतापदिच्छिन्नवे ॥ १२ ॥

किं कूर्मस्य भरष्पथा न वपुवि द्मां न क्षिपत्येव य-

त्किं वा नास्ति परिधर्मो दिनपंतपास्ते न पादिश्रयः ।

येनाकारि गृणान्पत्रमशनं कीदा कतिव्या मद
 नवर्षं समनं च कंठगणे पीते तयो मंत्रम् ।
 सोऽयं दम्यकरी मेषु पतितः पुष्पानि देहं वृत्ते-
 यंदेवेन समाटपप्रालिभिर्न तन्प्रोत्तिानुं कः क्षमः ॥ २८ ॥

शय्या शाडलमासनं शुविशिला सद्य दुमागामपः
 शीतं निशोरयारि तानमशनं कंदाः मदाया मृगाः ।
 इत्यप्रार्थितलभ्यसर्घयिमये दोषोपमेको यनं
 दुःप्रार्थयिनि यत्पदार्थघटनायंध्यंयुंथा मर्यायते ॥ २९ ॥

मयं मानदः किं न खलु तुरंगः सतमिरितः
 कृशानुः किं मर्याः प्रमरति दिशां नैव नियतम् ।
 कृतांतः किं साक्षान्मदिपयहनाऽमायिनि चिरं
 समालोक्याजौ त्यां विदधनि विकल्पान्प्रतिमदाः ॥ ३० ॥

यत्कीत्यां धवलीकृतं त्रिभुवनं मूयां जगन्मोहितं
 मकघेशः परितोपितः सुचरितेरानंदिता सञ्जनाः ।
 पूर्णांशा बहवः कृता वितरणयेन त्वया याचका-
 स्तस्मै सर्वगुणाभ्याय भवते दीर्घं युगशास्त्रहे ॥ ३१ ॥

अर्घ्यं दानववैरिणा गिरिजयाप्यर्घ्यं हरस्यादृतं
 देवेत्यं भुवनत्रये स्वरहाराभावे समुन्मालति ।
 गंगा सागरमंवरं शशिकला शेषश्च पृथ्वीतले
 सर्वज्ञत्वमर्धाश्वाः परमगमत्त्वां मां च मिक्षाटनम् ॥ ३२ ॥

महाराज धीमज्जगति यदासा ते धवलिते
 पयःपाराधारं परमपुरुषोऽयं मृगयते ।
 कपर्दी कैलासं सुरपतिरपि स्वं करिवर
 कलानाथ राहुः कमलभवनो हंसमधुना ॥ ३३ ॥

मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वातुलो जल्पको वा
 घृष्टः पार्श्वे वसति च सदा दूरतस्त्वग्रगल्भः ।
 क्षांत्या भीरुर्यदि न सद्गते प्रायशां नाभिजातः
 सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ ३४ ॥

भगवताशुपकारिणां परादिनव्यापारमुक्तागमनां
 रेखाशरव्यवहारमवधिदुषां द्रोहपुनानामपि ।
 व्यापारिः कथञ्चित्काले नित्यता विरहितमेवेष्टा न पा
 तवमाद्दुपतन्निपायनिषेधः स्वया मदा दीक्षिनी ॥ ३५ ॥
 पक्षार्थः सुपान्तलोकास्पालेष्टानममिधतः ।
 दानम.कादिशोपेन माहवतरोऽबुगानिष ॥ ३६ ॥
 मूपदीपो धननेष्ट प्रजाभ्यः सेहृष्यपि ।
 धनरथ्यगुणं शुभरुदयेन नय के.नाविन् ॥ ३७ ॥
 तिथ्येति कर्मणु महेतव्यवि परिषोऽया
 वेभाधनाशुभमथदि तमीश्वराणाम् ।
 किं यामविश्वद्वान्जनमसा विभंजा
 नं धामहृष्टीकरणो भूरि माक.रिष्यन् ॥ ३८ ॥
 पक्षं भूमिपति करति तद्विष राज्ये प्रमाणं वदा ।
 नं माहाशुपदंते मद एव मदाहारयन्त निधिचने ।
 निधिष्णव्य वद करति हृदये तस्य कथनप्रवृद्धा
 दशतंभ्याश्रुपतेः न राजवमथया प्राणानपि व्यापयेत् ॥ ३९ ॥
 धर्मार्थं क्षीणवृत्तस्य क्षीणस्यमपि दोःभते ।
 सुतः र्पिताधेनापस्य कृष्णपक्षे विधोःरिय ॥ ४० ॥
 कोऽर्थान्प्राप्य न गर्दिता दिवयिण कःक्याःपदोऽरुनं गता.
 र्त्नाभि कःन्य न अद्विमं भुयि मनः को नाम राक्षां मियः ।
 कः कालस्य न गोचगांतरगतः कोऽर्थी गतो गाःरथं
 को वा दुर्जनयाशुरासु वतित क्षेमेण पात. पुमान् ॥ ४१ ॥
 पौलस्य कथमस्यदारद्वरणे दोषं न विज्ञातयान्
 गमेणापि कथं न हेमदरिणस्यासंभयो लक्षितः ।
 मर्षाध्यापि सुधिष्ठिंण समता प्रातो न दोषः कथं
 मत्यालप्रविपात्तमूढमनसा प्रायो मतिः क्षीयते ॥ ४२ ॥
 शनैनापि सता जनेन विदुया बालांतरमेपिणा
 वस्तव्यं वस्तु वज्रपातयिषं भुद्रेऽपि पापे जने ।

चामेनात्र घटस्तमध्यगजनः सर्वान्मना सेवते
 न छायापि परंपकारकृतये मार्गस्थितस्यापि मे ॥ ५६ ॥
 परार्थे यः पीडामनुभवति मंगेऽपि मधुरो
 यदौघः सर्वेषामिह खलु विकारोऽप्यमिमतः ।
 न संप्राप्ता वृद्धिः यदि स भृशमक्षेत्रपतितः
 किमिक्षोर्दोषोऽसौ न पुनरगुणाया मरुभुवः ॥ ५७ ॥
 न तेजस्तेजस्वी प्रसूतमपोषो प्रमदते
 स तस्य स्यो भावः प्रकृतिनियतत्वाद्दृढतकः ।
 मयूर्ध्वविध्रांतं तपति यदि देवो दिनकरः
 किमाग्नयग्राया निवृत्त इव तेजासि वमति ॥ ५८ ॥
 आविर्भूतानुरागाः क्षणमुदयगिरिर्माञ्जुहानस्य भावोः
 पप्रच्छायः पुःस्नादुपयनतरथा दूरमादंश्व गत्या ।
 एते तस्मिन्निवृत्ताः पुनरितरककुशानपर्यस्तविधे
 प्रायो भृत्यास्त्यजंति प्रचलितविभव स्वाभितं सेयमानाः ॥ ५९ ॥
 अजानन्दाहात्म्यं पतनु शूलमोः दीपदहनं
 स मीनोप्यजानाद् यदिशयुनमश्नान् पिशितम् ।
 विजानतोप्येत यथामिह विपज्जालजटिला-
 न मुचामः कामानदह गदना मोहमहिमा ॥ ६० ॥
 परेषां चेतासि प्रतिद्वयममाराध्य बहुधा
 प्रमाद किं नेतुं विशासि हृदयद्वन्द्वकाललम् ।
 प्रसन्नं स्वर्णतः स्वस्मृदितचित्तमणिगुणे
 विमुक्तः सकल्पः किमविलगिन पुष्यति न ते ॥ ६१ ॥
 अर्माया प्राणाना तुलितविभिनीपययमां
 एत किं नाम्मार्माधिगलितविधेकैर्ष्यं वगितम् ।
 यदाह्वयनामत्रे दुश्चिन्मदने-सप्तमतगा
 एत धानशीर्हेनि ऋगुणकथापातकमापि ॥ ६२ ॥
 यत्रानह कविद्वि गृहे तत्र तिष्ठत्यर्थको
 यत्राप्येकस्मिन्नु बह्व्यस्तत्र नेकाऽपि धाने ।

शार्प वेमौ रजनिदिपमौ दोलयन्द्वापिषार्शौ
 बालः बाल्या भुयनपलकं बीडति प्रणिशारः ॥ ६३ ॥
 योगा मेषशितानमध्यादिनसर्सादाभिनीषचला
 व्यापुर्वायुयिषहिनास्रपटलीनीनां दुयङ्गुत्तम् ।
 शोला र्थायनलालता तनुभूतामिषाकलस्य द्रुतं
 योगे धैर्यलमाभिस्तादङ्गुलमे कृद्भि विद्दृष्यं पुषाः ॥ ६४ ॥
 नापे ते समयो षट्स्यमधुना निद्राति नाधो यश्चि
 शिष्यत्या द्रदपति कृष्यति मभूरिति हांसेषु येनां यचः ।
 श्वेतस्नानपटाय वाहि भयमं देवस्य विभ्वंशितु-
 निदींवारिकनिर्देवो कस्यपत्य निःसीमनाममदम् ॥ ६५ ॥
 उदन्वष्टन्ना भूः स च तदधिगपां योजनशतं
 सदा पांयः पूया गगनपरिमाणं कलवति ।
 इति प्रायोः भाषाः स्तुगदपधिमुद्रामुकुलिताः
 सतां यज्ञोन्मेषः पुनरयमसीमा विजयते ॥ ६६ ॥

तृतीयावलिः ।

THIRD SERIES

I

The hare and the lion.

अस्ति मन्दरनामि पर्वते दुर्दातो नाम सिंहः । स सर्वदा पशूनां
 वर्षं कुर्यान्नास्ते । ततः सर्वैः पशुभिर्मिलित्या स सिंहो विज्ञातः ।
 शृगैश्च विमर्षमकदा बहुपशुपातः क्रियते । यदि प्रसादी भवति
 तदा पयमेव मयदाद्वाराय प्रत्यहमेकैकं पशुमुपदौकयामः । ततः

सिद्धेनात्मम् । यद्येनदमिमत्तं मयतां तर्हि मयतु तम् ।
 केके पशुमुपकल्पितं मशयप्रान्ते । अथ कशाविद्
 वारः समायातः । सोऽप्यितयत् । यद्वा वेदवत्तं गमित्कानि ह
 कि मे सिद्धानुनयेन । तन्मदं मंद् गच्छामि । ततः सिद्धे
 शुष्वापीडितः कोषात्तमुथाय । कुतश्च्य विलया समागतोऽपि
 शशकंऽप्रवीन् देव नाहमपगार्थी । आगच्छन्पयि सिद्धंते
 वलाद्भूतः । तस्याग्र पुनरागमनाय शरय कृत्या म्यामिन निवे
 यितुमत्रागतोऽस्मि । सिद्धः सकोषमाह । मन्वरे गत्या दुर्गतर
 दर्शय क स दुरात्मा तिष्ठति । ततः शशम्न गृहीत्या गमोत्तु
 दर्शयितु गतः । तत्रागत्य स्वयमेव पश्यतु स्वामी इत्युत्त
 तस्मिन्कूपजले तस्य सिद्धस्यैव प्रतिविद्य दर्शनयान् । ततोऽहो
 मोधाष्मानां द्वात्तस्योपर्यात्मान निश्चिप्य पचन्व गतः । अतोऽहो
 ब्रवीमि ।

बुद्धिर्यस्य बल तस्य निवृद्धेन्तु कुतो बलम् ।

पश्य सिद्धो मदेन्मत्तः शशकेन निपानितः ॥ १ ॥

Hitopadesha II.

II

The crane and the crab

अस्ति कस्मिंश्चिन्प्रदेशे नानाजलधरमनाथ सरः । तत्र व
 कृताश्रयो एक एको वृद्धभावमुपागतो मत्स्यान्व्यापादयितुम-
 समर्थः । ततश्च शुल्भामाकठः सरस्तीर उपविष्टो मुक्ताफलसहस्र-
 रधुप्रवाहधरातलमभिषिचन्धरोद् । एकः कर्लीरको नानाजलधर-
 समेतः समेत्य तस्य दुःखेन दुःखितः सादरमिदमूच । माम किमप
 त्ययाहारधृतिर्नानुष्ठीयत । केवलमधुपूर्णनेत्राभ्यां सनिःप्रासेन
 स्वीयते । स आह । वत्स सत्यमुपलक्षित भवता । मया हि

मत्स्यादनं प्रति परमपरिग्रहतया सांभते प्रायोपवेशनं कृतं तेनाहं
 क्षमीयमानानपि मत्स्याय भक्षयामि । कुलीरकस्तत् धृत्या प्राह ।
 किं तद्विगम्यकारणम् । स प्राह । यत्र अहमभिमन्त्ररासे जातो
 वृद्धिं गतश्च । तन्मन्त्रेण कृतं यद् द्वादशवारविषयनाशुषिः संपद्यंत
 एता । कुलीरकः प्राह । कस्मात्तत् धृतम् । एकः प्राह । दैवह-
 मुगात् । यतः शनैश्चै राहिणीदाकटे मित्वा भामिभ्य शुक्रभ्य
 प्रयास्यति । तदेतत्तरः स्वस्वतांशं वर्जिते दीर्घं शोषे यास्यति ।
 अस्मिन् शुष्के धं सहाई वृद्धिं गतः तदेव नीहितधेने सर्वं
 सोषामाषाज्जातो यास्यति । तत्तेषां वियोगं द्रष्टुमहमसमर्थः ।
 तेनैतत्प्रायोपवेशनं कृतम् । सांप्रतं सर्वेषां स्वस्वजलाशयानां जल-
 चरा शुक्रजलाशयेषु स्वस्वजननीयिने । केचिच्च मकरगोधाशि-
 शुमारजलदक्षिणभ्रूतय स्वशमेष गच्छन्ति । अत्र पुन सरसि ये
 जलचरास्ते निर्दिष्टाः सन्ति । तेनाहं पिशंपाश्रोदिमं यद्वाजशेष-
 माशामप्यत्र नास्ति विध्यति । ततः स तदाकण्यन्धिषामपि जल-
 चराणां तत्रस्य चवनं निवेदयामास । अथ ते सर्वे भयत्रस्नमनसो
 मन्स्यकच्छपप्रभृतयस्नमभ्युपेत्य पप्रच्छ । माम अस्ति कश्चिदुपायो
 येनास्माकं रक्षा भवति । एकः प्राह । मत्स्यस्य जलाशयस्य
 नातिदूरे प्रसृतजलमनाथं सर पश्चिर्नोर्द्वैर्मादितं यच्चतुर्विंश-
 स्यापि वर्षाणामवृष्ट्या न शोषमेति । तद्यदि प्रम पूर्णं कश्चिदशो-
 हति तद्दं से तत्र नयामि । अथ तं तत्र विभ्यासमापद्यास्नान
 मातुल छासगिति द्रवाणा अहं पूर्वंमहं पूर्वमिति समतात्परि
 तस्युः । सोऽपि दुष्टाशयः क्रमेण तान्पृष्ठमारोप्य जलाशयस्य
 नातिदूरे शिलां समालाद्य तत्रामाशेषं स्वेच्छया भक्षयित्वा
 मूयोऽपि जलाशयं समालाद्य जलचराणां मिष्यायातोत्तदेशकर्म-
 भांसि रजयन्निव्यामिषादारवृक्षिमकरान् । अन्यस्मिन्दिने स कुली-
 रकेणोक्तः । राम मया सह ते प्रथमः स्नेहसंभाष संशालः । तर्हि
 मां परित्यज्यान्वाधयसि । तस्माद्य मे प्राणशान्तिं कुरु । तदा-

तरुण्यसीत् । किन्त्यनपत्यः । तस्मात्सोऽपत्योपादनार्थं तीर्थं निय-
 ममाख्याय सावित्री देवतामारोपयामास । अथ कस्मिंश्चित्काले
 गते तस्य उपेक्षा मोक्षार्थं गर्भमादधे । प्राते काले चैका कन्या
 सुपुत्रे । सा सावित्र्या प्रांनया दत्तेति पिता विशाद्य तस्याः सावि-
 त्रीत्येव नाम दत्तः । सा नृपारमजा विप्रहयती धीरिष्य वर्धमाना
 गच्छता कालेन यौवनस्था बभूव । तां कांचना प्रतिमामेव
 तेजसा ज्वलतीं दृष्ट्वा स्वर्षे जना देवकन्येयं प्राप्सन्ति मेनिरे ।
 तस्यास्तेजसा प्रतिपानिभ्यः न केऽपि ता परयामास । तां
 यौवनस्थामपि नृपनिभिर्याच्यमानां दृष्ट्वा पिता परमदुःखी-
 तोऽभवत् । सामाहयोपाद्य च । पुत्रि प्रदानकालस्तेऽयत् । न न
 कश्चित्पुत्रो ज्ञोति । तस्माद् गुणगम्भन सदृशं भर्तारं स्वयम-
 न्विच्छति । सा तर्धेति विनृवंचनमादाय सन्निर्घर्षता द्वेभ्यः स्वमा-
 ख्याय राजर्षीणां तपोवनानि जगाम सयोपि तीर्थान्वयाधमांश्चा-
 मिगम्य पितुर्धेयं निवृत्तः । तदा एव सभास्ये भगवता भारदेन
 सह कथावंगणोपाद्यः आसीत् । तां तथावातीं दृष्ट्वा नारदोऽ-
 भ्यर्षति पप्रच्छ । इत्येव मुना गताभूत्सुलभागता विमर्षं च
 न्यमिमां भर्तृ नाद्यापि प्रपच्छर्षति । अथपि शेषान् । इयं
 नल्यननेत्रं चार्षेण प्रापितापवागता यो भर्तानया नृत्तस्त भगवात्
 भोगुमर्षति । इत्युक्त्वा विस्तरंण सूदीति कन्यामादिदेव । एयमा-
 दिष्टा सा प्रत्युपाद्य । आसीच्छास्त्र्यु तुमन्वेतो नाम वृषिर्वापतिः
 स कालेनापो बभूव । तिनश्चक्षुषो बालपुत्रस्य तस्य राज्यं पूर्ण-
 धरिणा छिद्रेऽस्मिन् हनम् । ततोऽर्षी महारण्यं प्रस्थितस्नयोयनं
 च गत्या तपस्तेपे । तस्य राज्ञ पुत्रस्तपोवने संवृद्धः सत्यवाननु-
 रूपो मे भर्तेति मनसा वृत्त इति । नारदस्तु तद्वचः श्रुत्वा प्राह ।
 वत महत्पार्यं सावित्र्या कृते यदनया गुणधनपि सत्यवान्वृतः ।
 अभ्यर्षतिः प्राह । भगवन् किं तत्पार्यम् । नारदः प्रत्युपाद्य । अर्षी
 सर्वगुणोपेतः । किं तु गुणानाकार्यकः एवास्य द्योपस्तिष्ठति ।

स च प्रपत्नेनापि नातिघर्निर्तुं शक्यम् । दोषस्वयमेव यत्
मृति संवत्सरेणार्थं श्रीणाद्युर्मत्वा देहन्यासं वरिष्यतीति । न
इस्य घचः श्रुत्वाऽश्वपतिः सावित्रीमाह । गच्छ त्वमन्यं
घरय पतः सत्यवनि महानय दोष । सावित्री प्राह ।
निपतति सृत्कन्या प्रदीयते । सकृदाह ददानाति श्री
सकृत्सताम् ॥ अतो दोषोऽयुगल्पायर्था सगुणो निर्गुणो वा स
न्मया मर्ता वृत्तो नाहमधुना द्वितीयं वृणामाति । तत्
नाद् प्रोवाच । अश्वपते तव दुहितुः नियम्य वृद्धि । तस्मिन्
स्वयनेऽस्याः प्रदानमेव मे रोचते । एवमुक्त्वा नागश्रीर्दिव गतः
राजापि दुहितुः सर्वं वैशक्तिकं कागदिव्या यमन्तेनाश्रम कन्या
द्विजैश्च सार्धं पदभ्यामेव जगाम । गत्या च सावित्री मे कन्या
स्नुपार्थं गृहाणति यमन्तेनमुवाच । यमन्तेन प्राह । वयं राजा
च्युता वनधातमाश्रितास्तपस्विनो भुत्वा धर्मं चरामः । एवं
नामेवं तव सुता वनवासकृशं सदिश्यते । किं तु मयाभूयोऽश्व-
तितानुदध्यमानां यमन्तेनस्तत्प्रणयमर्गावकार । ततोऽर्चिलानाथ-
मवाप्तिनो द्विजानाद्युव नृपो ना यथाधिधि समुद्राह वायामास-
तु । अश्वपति कन्यां यथार्थं परिच्छेद् च इत्या परमया कुदा
युक्तः स्वमवन ययो । सन्यशानपि तां सर्वगुणान्विता माया
लब्धा मुमुदे । सापि मनोभोषितन भर्तां प्राप्य परं सतोऽमनु-
बभूव । गते पितरि सा सर्वांग्याभरणानि संन्यस्य वल्कलादि
काणाय वस्त्रं च जगृह गुरुभ्रान्त्यगतया च न कवल ननुगुणामनि
नुश्मिमाहत् । एवं तत्र तथा नियमना यदुनिधे कालं धर्तीति
यदा मय्ययता मतेष्यं स काल उपस्थित । भाषिनी सावित्री
नारदोक्तान् दिवसन गणदिव्या वनुधेऽहनि मय्ययता मतेष्य
मिति संविद्य प्रियाय इतमुद्दिश्य दिवागतं शिष्यामगम् ।
तस्या इताचारणनिधय धुत्वा यमन्तेनस्तमातां प्यायतेपितु-
मियेव । किं तु सावित्र्युवाच । नात न संतापः कार्यं । अहं प्र

पारयिष्यामि । व्यथसादृष्टते हीदे व्यथसायद्य कारणमिति । एव-
मुक्तः भद्रुस्त्नामनुजज्ञे । अथ भर्तृभरणदियसे प्राप्ते प्रातरस्याय
हुताशमं हुत्या सर्धान् द्विजान् वृक्षात् भृष्टे भद्रुरं वामिगाद्य
सर्वेषामर्षघष्यादिकः प्रत्यग्रहीत् । यनेतरं सुमत्संनस्तामाह ।
व्यथा सर्षाद्दिरे मते पान्तिमधुनाहातकालः सप्रागः । सावित्र्यौ-
कम् । अस्तं गत आदित्य भेनाध्यमिति मे सवस्यः । एषे संभा-
षमाणायं सर्षादियं सत्यथान्कंदेरे परशुमादाय काष्ठान्यादतु
घने प्रस्थितः । तं च सावित्र्यनुगतुक्तामा तेन निषिध्यमानापि
भ्रंयच्छाऽभूत् । ततः सत्यथानाह । यदि ते समनोत्साहस्तथ
विधं करिष्यामि । किं तु मम गुरूनामंत्रस्य नो घेन्मामपं दोषः
स्पृशत । एवमुक्ता सा भ्रधुं भद्रुर च गत्यायाद्य । आर्यपार्येण
वाम्यनुष्ठातनेन सह घन गंतुमिच्छामि । कुमुमित घने द्रष्टुं पं-
दि मे कान्तुदलमिति । ततोऽनुष्ठा लप्या भयोसह सा घनेप्रतस्थे ।
Mabābhārata.

IV.

The tale of Savitri.

Part II.

ती ईपती विचित्रानि घनानि पुण्यवद्वा नदीः पुषितांद्य नगी-
त्तमात् एष्या परां मुदशवापतुः । अथ सत्यथान्कलान्यादाय
काष्ठानि पाटयामात् । तच्छ्रमणास्य शिरसि घेदना जने । अतः
स त्रिपाममिगम्याह । अस्यस्यभिषात्मानं लक्षये । तत्स्यमि-
च्छामि न मे स्वानुं ज्ञातिरिति । पतिवाक्यपरायणा सा स्वो-
र्त्तगेऽस्य शिरः कृत्या भूतले निषताद् । अथ सा मुहूर्तादेव
रक्षयासत्सं वरुमंगलिमादृत्यरामनेजसे दयामाधदात् रक्षणे
पारादृष्टं भयाघर्हं पुरधं सत्ययतः पार्थीस्थिनमपरयम् । तं तपा-
विधमवलोक्य सावित्री प्राह । ईयते स्वाम् मि । एपुरे-

ननुमातुषाम् । कथं किं विकीर्णानि चेति मत्ं यदि । अत एव
ईतिमातुषः साधनतः साधनसाधनं कथं चेत्यत्र । एतन्मा
कायसाधनं च नदीतारसंयुक्तं च । एतन्मातुषाणां इति
मुनः प्रकरोति च । अर्थात्तस्मिन् कृत्वात्तौ तन्मातुषाणां
नामपञ्चोक्तं वचः प्राप्तः । निरर्थकं साधनं कृत्वा साधनार्थं
एते मर्त्यसाधनानि साधयन्ति ननु साधन । ननु इत्यर्थेऽपि
संवादः पश्यन्ते ।

माविश्रुवाच ।

यत्र मे मीयते मयो मयत्तं तत्र गच्छति ।

मयापि तत्र गताम्यस्य यत्र मत्तं ननु ।

प्राहृ मातुषाणां मयत्तं कृत्वा साधनार्थः ।

मित्रता च कृत्वात्तौ कथं कृत्वात्तौ ननु ॥

नानात्मधेनो हि यत्र मयति धर्मं च प्राप्तं च वाच्यं न ।

विमानतो धर्ममुदाहरति तन्मात्मना धर्ममाहृ प्रकृतम् ॥

यम उवाच ।

निवर्तं नृप्योऽस्मि तत्रानया मित्तं स्वगच्छत्येतन्नहं ननु ।

वरं कृत्वात्तौ विनास्य ज्ञातं ददाति न मयानतः दत्तं वरम् ॥

माविश्रुवाच ।

व्युतः साराज्याह्नयाममाधेना । धनपृच्छुः श्वशुरे ममाधमे ।

स लब्धश्चसुर्यलवान्मयेनृपस्य च प्रमादाज्ज्यस्यार्कसंनिभः ॥

यम उवाच ।

ददाति ते सर्वमनिदिने यत्र यथा त्वयोक्तं मायिता च तत्रथा ।

तत्राध्वनि ग्लानिमियोपलक्षणे निवर्तं गच्छस्य न ते धर्मो मयेत् ॥

माविश्रुवाच ।

कुतः धर्मो मर्त्यसमीपतो हि मे यतो हि भर्ता मम सा गतिर्भुवा ।

यतः पति नैष्यासि तत्र मे गतिः सुरेश भूयश्च वचो निषोध म ॥

सतां सङ्गसंगतर्माप्सितं परं ततः परं मिश्रमिति प्रचक्षते ।
न चाफले सत्पुरुषेण संगतं ततः सतां संनिघसेत्समागमे ॥

यम उवाच ।

मनोनुकूलं बुधबुद्धिबर्धनं स्वयेदमुक्तं वचनं हिताथयम् ।
विना पुनः सत्यपतोऽस्य जीवितं परं द्वितीयं परयस्य भाविनि ॥
साविश्रुवाच ।

इतं पुरा मे भ्यद्गुरस्य धीमतः स्वमेव राज्यं लभतां स पार्थिवः ।
न च स्वधर्मं प्रजहानु मे गुराद्वितीयमेतद्व्याभि ते परम् ॥

यम उवाच ।

स्वमेव राज्यं प्राप्तेपत्स्वतेऽद्विरास्य च स्वधर्मात्परिहास्यते नृपः ।
इतेन कामेन मया नृपात्मजे नियतं गच्छस्व न ते धर्मो भयेन् ॥

साविश्रुवाच ।

प्रजास्त्वयैता नियमेन संपता नियम्य सता नयसे निजामया ।
अतो यमकर्म तव देव विधुतं निबंधं वेमां गिरमीतिनां मया ॥
अद्रोहः स्वर्गभूतेषु कर्मणा मनसा गिरा ।
अनुग्रहश्च दानं च सतां धर्मं सनातनः ॥

यम उवाच ।

विपासितस्वेष भयेद्यथा पयस्तथा त्वया चाक्यमिद् समीरितम् ।
विना पुनः सत्यपतोऽस्य जीवितं परं सूर्याश्वेह शुभं परीष्टसि ॥
साविश्रुवाच ।

ममानपस्यः पृथिवीपतिः विता भवेत्पितुः पुत्रदत्तं तर्थात्सम् ।
कुलस्य संतानकर्तं च पद्मपंचूनीयमेतं वरपात्रे ते परम् ॥

यम उवाच ।

कुलस्य संतानकर्तं सुवर्धनं दत्तं मुनामां पितुरस्तु ते शुभे ।
इतेन कामेन वराधिपात्रमेतं नियतं कूरं द्वि पयस्यमागता ॥

सावित्र्युवाच ।

न दूरमेतन्मम भर्तृसन्निधौ मनां हि मे दूरतरं प्रधावति ।
 अथ प्रजज्ञेयं गिरं समुद्यतां मयाऽप्यमानां शृणु श्रूय एव च ॥
 विवस्वत्सुखं तनयः प्रजापवांस्रतो हि देवस्वत उच्यसे दुषे ।
 समेन धर्मेण च रंजिताः प्रजास्नतस्नयेद्देश्वर धर्मगात्रता ॥

आत्मन्यपि न विश्वासस्तावान्धमिति सन्तु यः ।
 तन्मात्सन्तु विशोषेण सर्वं प्रणयमिच्छानि ॥

यम उवाच ।

उदाहृतं ते चचनं यद्गते शुभे न नः क्व त्वदने मया धृतम् ।
 व्यनेन तुष्टोऽस्मि विनाम्य जीवितं वर चतुर्थं वरयस्व गच्छ च ॥

सावित्र्युवाच ।

ममात्मजे सत्यवतस्तथौरसं भवदुमाभ्यामिह यत् कुलाद्दहम्
 शतं सुतानां बलदीर्यशालिनामिम चतुर्थं वरयामि त वरम् ॥

यम उवाच ।

शतं सुतानां बलदीर्यशालिनां भविष्यति प्रीतिकरं तथाबले ।
 परिश्रमस्ते न भवेन्नपात्मजे निवर्तं दूरं हि पद्यस्वमागता ॥

म वित्र्युवाच ।

सतां सदा शाश्वतधर्मवृत्तिः सतो न मीदंति न च व्यथेति ।
 सतां मङ्गिर्नाकलः संगमोऽस्ति सङ्घा भय नानुवर्तेति सतः ॥

सायजुष्टमिदं वृत्तामिति विनाय शाश्वतम् ।
 मतेः परार्थं कुर्याणा नावेशनं प्रतिश्रयाम् ॥

यम उवाच ।

यथा यथा भावयि धर्ममिति मनोनुकूलं मुपद् सार्थयत् ।
 तथा तथा मे त्वयि भक्तिरुत्तमा वर वृत्तीध्यामिमि पतिवते ॥

सावित्रीदास ।

न कामये भर्तृविनाहता सुखं न कामये भर्तृविनाहता दिवम् ।
 न कामये भर्तृविनाहता भिक्षं न भर्तृहीना व्यवसामि जीयितुम् ॥
 परानितरां ज्ञानपुत्रता मय स्वर्ग्य दत्तो हिन्दे न मे पतिः ।
 परं वृणे जीयतु स्वयदास्यं सर्वेष तस्यं वक्ष्यं भविष्यति ॥

समस्तधर्मगुण्यः पादो मुक्ताया च सावित्रीमाह । हे कुलने-
 दिनि एष ते भर्ता मया मुक्तः । न स्वदा स्वर्ध चतुर्दशलासु-
 रदावयति । ह्युक्त्वाभीमं स्वर्गोर्ध पर्या । गते तस्मिन् सावित्री
 वायसस्यर्षतमभिमन्थावत्पाकदनि तावस्य लघ्वसंज्ञो भूत्वा
 मोक्षेपागतोऽह कामो रपाम पुत्र्यां गतभनयोत्तरेणे प्रसुतोऽहं
 घोरे तमो मतोऽज्ञं पुत्र्यं वापत्य विमयं ह्यह उत स्वयमिति नो
 सोत्कटं वप्रच्छ । सावित्री प्रयुदाय । अपुना रजनी व्यवगाहते
 स्वस्ते स्वर्गमात्मानि । संप्रति निष्कृती दिवाकरो नर्कवराद्य
 नृणाभिमाविष्ठाभरति । नद्यदि तेऽभिरोचते तत्र हमां क्षयामर्त्रयो-
 रित्या भ्यो गृहं काम्यःय इति । सत्यधानाह । दिवापि मयि
 निष्कान्ते मम गुरु सतप्येते । मर्धे तदोरच कायस्थेति न जाने ।
 माता वृद्धा पिताप्यंघस्तयोर्हं यष्टिः कित । मत्तः पित्रोः सकारी
 रामनमेष वरमिति सावित्रीमुक्त्वा स्वरायुक्तस्तया पतिप्रतया
 सदाधर्मं प्राधात् । एतस्मिन्नेत्र काले समतंनो लघ्वचक्षुः प्रान-
 द्रया दृष्ट्या सर्वं हृद्दी । पुत्रमनागत विलोक्य पितरो परमासति
 गत्याधमाश्रयोः स्वर्गसि यनानि च विचिन्त्यतो परं परिधर्म
 जगत्तु । सुतस्य वास्यष्टुत्तानि तानि तानि स्मृत्या शोककर्षितौ
 कथमप्याधमवासाभिर्ब्रह्मिभिः पदिसांभिवर्ता । तस्मिन्नेष दणे
 मर्षो सह सावित्र्याधर्मं प्रथिवेश । तद्युधो कुशलो हृष्ट्या सर्वे ते
 परमानन्दमवापुः । समतंनो लघ्वचक्षुः दृष्ट्या क्रम्यः सावित्री-
 मस्य कारणं त्वं चतु विजानासि यदि न हृद्स्यं तर्हि निवेद्यता-
 मित्यूचः । न्ना प्रत्युदाय । पूर्वं नारदमहर्षिणा कथितो मम भर्तृ-

मृत्युरद्यागत इति चिन्तयित्वा तेनैव सहाहं वनमगच्छम् । तत्र
 परिथमात्सुतमिमं यमो दक्षिणामाशा निनाय । अहं तु तनेगु
 सरती स्तुतिभिराराध्य प्रसादयम् । ततस्तुष्टेन तेन महो पंच इव
 दत्ताः । तेषामेकतमेन मे भृशुरो लघ्वचक्षुर्जातः स्वराज्यव्य-
 चिरात्प्राप्त्यर्थेव । इत्युक्तवान्धेशामपि वतुर्णो धराणां स्वर्ग
 कर्षयित्वा विरराम । तन्निशम्य क्रयय ऊचुः । साध्वि ध्वंसनर्णि-
 द्भुतं तमोमये इदे निमज्जमाने नरेन्द्रस्य कुले सुशीलव्रतपुण्यया
 कुलीनया स्वयाद्य समुद्भूतम् । इति नामभित्तं च सर्वे ते अप्सवो
 मुदिताः स्वमालयं जग्मुः । तस्यां राज्या व्यतीतायां शाल्येभ्यः
 प्रकृतय आगत्य चमरसेनमाहुः । राजन्धं प्रामानि यानानि वतुर्णो
 बलं च सिद्धमनाऽधुनय नगरं यास्यामो येन भवान्प्राप्येऽ-
 भिविच्येतेति । यमप्येताऽपि राजया साधिव्या मृतेन चानुगते
 नगरं प्रप्य सिद्धासनमारुहः । सत्यवानपि यौवराज्येऽभि-
 पित्तः । अथ गच्छता कालेन साधिवी पुत्रदानं मुपुच । तस्याः
 पितापि पुत्रदानं प्राप । एवमात्मा माता पिता भ्रूः भृशुरो मर्तुः
 कुलमेव सकलं साधिव्या कृच्छ्रात्समुद्भूतम् ।

Mahābhārata.

V

Know thyself

मूढ अहीहि धनागमकृष्णा कुल तनुपुङ्गे मनसि वितृष्णाम् ।
 बहुममे निजकर्मोपात्त विस्र तत्र विनादये विस्राम् ॥ १ ॥
 अर्थमनर्थे मायय नित्य नार्त्तित तत्र सुगठशः स्वल्पम् ।
 पुत्रादपि धनभाजा मोक्त स्वयंशया । यद्विता रीतिः ॥ २ ॥
 का तय कांता कस्मिं पूय समागेऽप्यमतीय विनिव्र ।
 कस्य र्थं या कुत भाशातस्तन्य वित्तय नदिपं ज्ञात ॥ ३ ॥

मा कुट घनजनधीयनार्थं हरति निमेषात्कालः सर्वम् ।
 मायामयमिदमपिदं द्वित्वा प्रत्यपदं प्रविशानु विदित्वा ॥ ४ ॥
 नलिर्दीदलगतजलमतितरलं तद्वर्षादितमतिशयघण्टम् ।
 विदित्वा यथापिष्णात्प्रथमं तं कं दोकटतं च त्रमस्तम् ॥ ५ ॥
 तस्यं चित्तय नमत विभे वरिदर चित्ता नञ्जरचिते ।
 शयमिदं गच्छमार्गार्गार्गं च भयति भयार्णवतरणे मौका ॥ ६ ॥
 वापदित्तोपार्जननाम. म्नायप्रिजपरिषारो रक्तः ।
 नदनु च जरया जंजरदं चार्ता कौडवि न वृष्टति रोदं ॥ ७ ॥
 कामं मांथं लोभं मोहं ग्यपस्यात्मान पश्य दि कौडम् ।
 आयमजःनपिहीना मृद्वास्त पश्यते नरक.निगुटाः ॥ ८ ॥
 सुरमंदिरतटमूलनिवास. शय्या भूतलमज्जिनं वायः ।
 सर्वपरिग्रहमोगरपातः कस्य सुख न करोति विरागः ॥ ९ ॥
 घालरतायःर्भा.टा.रु.का.र.ता.पर.ता.प.न.र.पी.र.कः ।
 वृद्धन्नायचित्तामग्र. परमं ब्रह्मणि कौडवि न लग्नः ॥ १० ॥
 शर्म। दिने पुत्रे र्धर्मा मा कुट यान विग्रहत्तथी ।
 मय समन्वितः सर्वत्र त्वं थांछन्पविरागदि विष्णुायम् ॥ ११ ॥
 यायदानने नायन्मरण नायजननीजटरे शयनम् ।
 इति संसारे स्फुटतरद्दोषः कथमिदं मानव तव संतोषः ॥ १२ ॥
 दिनयामिन्वी सार्यं प्रातः शिशिरवसंती पुनरायातः ।
 कालः कीदृति गच्छयायुस्तदपि न मुंचायाशावायुः ॥ १३ ॥
 शंगं गलितं पलितं मुंछं दत्तविद्विनं जात मुंछम् ।
 कश्चनकंपितदोःभितदंष्टं तदपि न मुंचायाशा विदम् ॥ १४ ॥
 रयवि मयि चान्मर्षको विष्णुः स्वर्धे कुप्यसि मय्यसद्विष्णुः ।
 सर्वं परदारमन्यात्मानं सर्वत्रोग्ज भेद्वानम् ॥ १५ ॥

Mohamudgara.

गीतमी । नूनं ते शक्रापताराम्यंतरे शचीतीर्थसलिलं संदमानायाः
अम्रपमंगुलीयकम् ।

राजा (सस्मितम्) इदं सत्प्रत्युत्पन्नमति क्रीणमिति यदुच्यते ।
शकुं० । अथ तावद्विधिना दर्शितं प्रभुत्वम् । अपरं ते कथयि-
ष्यामि ।

राजा । भोतव्यमिदानीं संवृत्तम् ।

Shakuntala V.

VII

Repudiation of Shakuntalā by Dusshyanta.

Part II

शकुंतला । मन्वेकद्विपसे नयमालिकामंडये नटिनीपत्रमाजतगत-
मुदकं तव हस्ते सभिहितमासीत् ।

राजा । दृणुमस्तायम् ।

शकुं० । तदार्णं स मे पुत्रकृतको दीर्घापांगो नाम मृगपोतक उप-
स्थितः । स्वयायं तावत्प्रथमं विषत्विष्यनुकुर्विनोर्षच्छदित उर्ध्वकन ।
न पुनस्तेऽपरिच्छयाऽस्ताभ्यासमुपगतः । थाध्यात्तन्निधेय मया-
गृहीतं सलिलेऽनेन कृतः प्रणयः । तदा स्वमित्थे प्रहसितोऽसि ।
सर्वैः सगंधेषु विभ्रतिति ह्राद्यप्यत्रारण्यकाविति ।

राजा । एवमादिभिरात्मकार्यनिर्घर्तिनीनामनृतमयवात्स्युमि-
राद्युच्यंते विषविणः ।

गीतमी । महाभाग माहंस्येयं मंत्रयियुम् । तपोवनसंपर्धितोऽ-
नभिहोऽयं जना कैतवस्य ।

राजा । तावत्तदृदे

क्रीणामशिदितपट्टापममानुषीणां

संदपते किमुत धाः प्रतिबोधकायः ।

प्रागंतदिक्षगमनारस्यमवस्यजात-

मन्यद्विज्ञः परभृताः कलु पोष्यति ॥ १ ॥

सतिसुधामनुमपंति । तथा ह्येव विक्रान्तवलयनखनानुष्ठीम्नु
 त्ततथाकचंद्रकशनं हरिषलोचनश्रुतिशयलमभिनशाद्वदनं
 धिशाति शिधिनः कलायमानपाहनो निःशकमदिः । मयुनु
 मातरमजानकेसः केशरिशिशुभिः महोपजानपरिचयः प्रहल
 रघारमापियनि कुरंगशावकः मिहीम्ननम् । एष मृषालकल
 शकिमिः शशिकरधयलं मद्रामारमामीलिनलोचनो बहु म
 ङिरदकलमैराट्टप्यमाणं मृगपतिः । इदमिह कापिबुल्लमगतवा
 लमुपनयनि मुनिशुमारंकम्प्यः स्नानेभाः कलानि । एते च न नि
 र्यति मदांघा अपि गंडुस्थलीमगत्रि मद्रजलपाननिध्यानि मधु
 रकुलानि जानदयाः कर्णनालः कोरेणः । किं बहुना । कलनूळ
 यलकालिनो निधेननास्तरघोपि मनियमा इवालक्यति अस्य म
 वतः । किं पुनः सचेतनाः प्राणिनः ।

Kādambari.

Σ

Siva disguised as an ascetic to test Pārvati's love.
 अयाजिनायादधरः प्रगल्भयाग्ज्वलाप्रिय ब्रह्ममयेन नेजसा ।
 विवेश कश्चिज्जटिलस्तपांघन शरीरयद्द प्रथमाधमो यथा ॥ १ ॥
 तमातिधेयी यद्मानपूर्वया सपर्यया प्रत्युदियाय पार्थिती ।
 मथंति साम्प्रेऽपि निविष्टुचंतसा वपुर्विशेष्वनिगारया क्रियाः ॥
 विधिप्रयुक्तां परिगृह्य सत्क्रियां परिश्रम नाम विनाय च क्षणम् ।
 उमां स पदवन्ननुजुनेव चक्षुषा प्रचक्रमे वपनुमनुज्झितक्रमः ॥ ३ ॥
 अपि क्रियार्थं सुलभ समिन्कुदां जलान्यपि आनाविधिश्चमाणे ते ।
 अपि स्वशाकस्या तपांसि प्रथतसे शरीरमाद्यं धलु धर्मसाधनम् ॥
 विरोगिष्ठतालकः कपाटलेन ते तुलां यदारोहति दतवाससा ॥ ५ ॥
 अपि प्रसन्नं हरिणेषु ते मनः करस्थदर्भमणयापहारिषु ।

य उत्पलाक्षि प्रचलैर्विलोच नैस्तयाक्षिसाहृदयमिय प्रयुञ्जते ॥ ६ ॥
 यदुच्यते पार्यति पापवृत्तये न रूपमित्यप्यभिघारि तद्रुचः ।
 तथा हि ते शीलमुदारदर्शने तपस्विनामप्युपदेशतां गतम् ॥ ७ ॥
 विफीर्णसप्तदिवलिप्रहसिमिस्तथा न गांगः सहिलैर्दिव्यद्युतः ।
 यथा स्वर्गैश्चरितैरनाविष्टैर्महाधरः पावित एव सान्ययः ॥ ८ ॥
 प्रयुक्तसत्कारविशेषमात्मना न मां परं संप्रतिपशुमर्हसि ।
 यता सतः सप्रतगात्रि संगतं मनीषिभिः सातपदीनमुच्यते ॥ ९ ॥
 अतोऽत्र किञ्चिद्ब्रूषती यदुसमां द्विजातिमायादुपपप्रचापलः ।
 अयं जनाः प्रष्टुमनास्तपोधनं न चेद्ब्रूहृदयं प्रतिपशतुमर्हसि ॥ १० ॥
 कुले प्रसूतिः प्रथमस्य वेधसद्विलोकसौंदर्यमियोदितुं यतुः ।
 अमृग्यमैश्वर्यसुखं नयं ययस्तपःफले स्वारिकमतः परं यद् ॥ ११ ॥
 विचारमार्गप्रहितेन घेतसा न हृदयेत तद्य हृदोदरि त्वयि ॥ १२ ॥
 अलम्यशोकाभिभवेयमाहृतिर्बिभानना सुमु कुतः पितुर्गुदे ।
 परामिमर्शो न तयास्ति कः करं प्रसारयेत्प्रभगरत्नसूचये ॥ १३ ॥
 किमित्यपास्याभरणानि ध्यापने पूतं त्वया पार्थकःशोभि वल्कलम् ।
 यद् प्रदोषे स्फुटद्वंद्वतारका विभाषरी यद्यदणाय कल्पते ॥ १४ ॥
 दिवं यदि प्रार्थयसे वृथा धमः पितुः प्रदेशास्तव देयभूमयः ।
 अयोपर्वतारमलं समाधिना न रत्नमन्यिष्यति मृग्यते हि तत् ॥ १५ ॥
 निवेदितं निःश्वसितेन श्लोषणा मनस्तु मे संशयमेव गाहते ।
 न हृदयेत प्रार्थयित्तप्य एव ते मविष्यति प्रार्थितदुर्लभाः कथम् ॥ १६ ॥
 अतो विष्टः कोऽपि तथेप्सितो युया विराय कर्णोत्पलसूच्यतां गते ।
 उपेतते यः सृष्टलंविनीर्जटाः कपोलदंशे कलमाप्रपिगलाः ॥ १७ ॥
 मुनिव्रतैस्त्वामितिमात्रकारिती दिवाकरात्पुण्ड्रिभूषणारुपदाम् ।
 शशांकलेषामिय पश्यतो दिवा सञ्जततः कस्य मनो न दृयते ॥ १८ ॥
 अर्धमि सांभाष्यमदेन संधितं तद्य त्रियं यद्यनुरायलोचिना ।
 कथेति हृदयं विरमस्य यमुपा न यत्रमात्मीयमराहपरम्परा ॥ १९ ॥
 विवाचिरे धाम्यासि गौरि विद्यते ममापि पूयोधमसंधितं तपः ।

The course of the cloud-messenger from
BrahmAvarta to KailAsa.

प्रह्लायते जनपदमय छायाया गाहमानः

क्षेत्रे क्षत्रप्रघनविशुनं कौरवं तद्भजेयाः ।

राजन्यानां शितशरदातर्यत्र गांढीवधन्वा

धारापानस्वमिव कमलान्यभ्यवर्षन्मुञ्चानि ॥ १ ॥

दित्या द्वालाममिमतरमां रेवतीलाचनांकां

बंधुमीत्या समराधिमुखो लांगली याः सिपेये ।

कृत्या तासामभिगममपां साम्य सारस्वतीना-

मंतःशुद्धस्वमासि भाषिता वर्णमात्रेण कृष्णः ॥ २ ॥

तस्माद्भृच्छानुकनमलं शैल्यराजावतीर्णा

जहोः कन्या सगरतनयस्यममोषानपानिम् ।

गौरीवपुत्रमुकुटिरचनां वा विहस्यथ केनः

शंभोः केशप्रदणमकरोद्विदुलश्रामिदस्ता ॥ ३ ॥

तस्याः पानुं सुरगज इय ध्यांश्चन पथार्धलेषी

स्यं च्छेच्छम्फटिकविशदं तर्कयोन्तियंगमः ।

गर्गस्या सपदि भयतः श्रानामि च्छायपासौ

क्यादक्यालोपगतयमुनागर्गमेयांभ्रगामा ॥ ४ ॥

धामीनानां गुरुभित्ताशाल नाभिमधमंगाणा

तस्या एव प्रमथमचले प्राप्य गीः तुर्याः ।

वद्वस्यभ्यधमीनयन तस्य शोभ निवण्ण

शोभां शुभ्रविकयतकृतांवातर्ककोपमवाम ॥ ५ ॥

तं वेदाया गतति ताल्लक्षकधर्मपट्टगमा

वाधेतेस्तदाभिनयमगीशालमाग द्यागिः ।

सहस्यनं शमयितमले वाग्धिगानदृश-

गवर्गानिप्रसमनरुष्टा. भयदां शुभमानाम् ॥ ६ ॥

ये संभोगोत्पत्तनरमसा स्यांगभंगाय तस्मि-
 न्मुक्ताध्यासं सपादि रमसा लंपेयमुर्ध्वतसू ।
 तान्कूर्पीयास्तुमुलकरकावृष्टिगताय कीर्णा-
 म्के वा न स्युः परिभवपद् निष्ककारंभवत्नाः ॥ ७ ॥

तत्र श्यक्तं सपादि घरणन्यासमधेदुमीलेः
 शम्भरितस्र्दरपाचितयाले भाकिनम्र पपीयाः ।
 यस्मिन्ट्रे करणयिगमादूर्ध्वमुद्गतपापाः
 संकल्पंते स्थिरगणपद्प्राप्तये धदधानाः ॥ ८ ॥

शब्दायंते मधुरभर्निलः कीचकाः पूर्यमाणाः
 संसक्ताभिस्त्रिपुरविजयो गीयते किन्तरीभिः ।
 निद्रादस्ते मुरज एष घेत्कंदरेषु घ्यानिः स्या-
 रंतीतार्यो ननु पद्भुतेस्त्रय भाषी सममः ॥ ९ ॥

मालेयाद्रेरुपदटमतिप्रम्य तांस्तान्विदोपा-
 न्दंसद्वारं भृगुपतियशोषार्म यत्कीचरंभ्रम् ।
 तेनोदीर्घी दिशमनुसरेस्तिर्यगाधामशोभी
 स्यामः पादो यलिनियमनाभ्युद्यतस्येष विष्णोः ॥ १० ॥

गत्या चोर्ध्वं दशमुप्रभुजोस्तुसितप्रस्थसंधेः
 कैलासस्य त्रिदशदन्तिताइपेणस्याभिधिः स्याः ।
 शृंगोच्छ्रायिः कुमुदविजर्दयो वित्तय स्थितः पं
 राशीभूतः प्रतिदिनमिय एवंकस्यादृहासः ॥ ११ ॥

दित्वा तस्मिन्मुद्गगयलयं शंभुना दत्तहस्ता
 कीडाशंले यदि घ विचरेत्पादवारंय गीरी ।
 भंगीभक्त्या विरचितवपुः स्तंभितांतजंलीघः
 सांपानत्वं कुट मणितटारोहणायाप्रयायी ॥ १२ ॥

इमांमंजप्रसवि सालिलं मानसस्याददानः
 कुर्वन्कामं क्षणमुखपट्टीतिर्मरावतस्य ।

धुन्वन्कल्पद्रुमकिसलयान्यंशुकामीय घाते-
नानाचेष्टैर्जलद ललितैर्निर्विंशस्तं नगेद्रम् ॥ १३ ॥

Meghaduta

XIII

Kapinjala' s account of himself after
Pundarika' s death.

धृतं गंधर्वराजपुत्रि । तथा कृतार्तप्रलापामपित्वा मरुमेकादि-
नीमुत्सृज्य घपस्यद्गद्वादावद्भपरिकरः क म प्रियसुहृदमपहृ य न-
ष्टसहित्यभिधाय पुरपं तमनुष्यन् जयेनोदपतम् । स तु मे प्रति-
बधनमद्वेष्य गार्घाणवर्त्मनि विस्मयोत्फुल्लनपर्वरालोक्यमानो ह-
मानिकैर्यरसरःकमुदीकारं तारकागणमतिक्रम्य चंद्राभिरामस-
कल्लोकं चंद्रलोकमगमत् । तत्र च मह दशाख्यायां समायासिदु-
कांतमये महति पर्यंके तपुंडरीकशरीरं स्थापयित्वा मामवारीय-
कविब्रह्मजानीहि मां चंद्रमसम् । अहं राक्षसद्वयगतो जगदनुग्रहाय स्व-
स्यापारमनुतिष्ठनेन ते प्रियघषस्येन वामापरोघाज्जीर्णितं सनु-
र्युज्जता निरपराधः संशतः । दुरात्मप्रिदुहृतक यथाहं त्वया कौ-
सितापित उपपन्नानुगोऽप्राप्तद्वयसहभासमागमसुखः प्रादोष-
योञ्जितस्त्वया त्वमपि कर्मभूमिभूतऽरिमन्मारते ययं जग्मनि जग्म-
न्येयंमत्र प्रातानुरागोऽप्राप्तसमागमसुखस्तीव्रतमां हृदयपदतम-
नुम्य जीवितमुत्सृज्यसीति । अहं तु तेनास्य सापहतमुज्ज-
गित्युदीपित एव निरागाः किमनेतागमदोषानुबंधन निर्विषेक-
बुद्धिना शनोऽस्मात्पुत्रकोपस्थामपि मनुस्य सुखदु ख एव मवि-
ष्यन्तीति प्रतिज्ञापमस्मै प्रादष्टम् । भयगतःमर्षं विधेऽमगात्प-
बुद्ध्या विमृशमहाभ्येतःप्यतिकरमथाधिगतवानरिम । वत्सा-
नु महाभ्येतः मग्मयुषसंभयाद्वारताः बुद्ध्याऽप्यजग्मनि गौरी-

सुपयास्यसीति । अहं तु तद्व्यनानंतरमेवाद्यस्थिते मोक्षे
 न्यपतम् । तस्माद्य तुर्गमीमूयोदनिष्ठम् । संज्ञा तु मे तुरेगन्वेदी
 नैवापयाता येनार्थं मयास्यैवार्थस्य कृते किञ्चरमियुनानुसारी
 मिमेतामानीतः । तदेव चंद्रमसोऽथतारखंड्रापीडः । योऽप्यसौ
 कनादेवानुरागसंस्काराद्भिलषस्त्वयाज्ञानत्या शापामिना निर्
 ग्धः सोऽपि मे धयस्यस्य पुढरीकस्यावतार इति ।

Kādambari.

XIV.

The omnipresent form of Vishnu-

श्रीभगवानुवाच ।

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।
 नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतानि च ॥ १ ॥
 पश्यादित्यान्वसूक्ष्मद्रानभिनी महतस्तथा ।
 बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥ २ ॥
 इहैकस्य जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।
 मम देहे गुहाकेस यच्चान्यद् द्रष्टुमिच्छसि ॥ ३ ॥
 न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ।
 दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ ४ ॥

संज्ञय उवाच

पथमुक्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरो हरिः ।
 दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥ ५ ॥
 अनेकवक्त्रनयनमनेकाङ्कतदर्शनम् ।
 अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकाद्यतायुधम् ॥ ६ ॥
 दिव्यमास्यांघ्रधरं दिव्यगंधानुलेपनम् ।
 सर्वाश्चर्यमयं देयमर्तं विभ्यतोमुखम् ॥ ७ ॥

दिवि श्रुपेत्तद्व्यस्य मदेतुगापदुचिता ।
 यद्वि भाः सत्तनी त्वा यथाज्ञासत्तस्य मदात्मनः ॥ ८ ॥
 तत्रैवार्थं जगत्कृत्वा प्रथिमल मंत्रक.या ।
 सत्तपदेधेधेधस्य शरीरे पांड्यस्तदा ॥ ९ ॥
 ततः स दिवमपाविष्टो हृष्टोमा धनञ्जयः ।
 प्रणम्य शिरसा देवं हर्तांशुश्चिरमापत ॥ १० ॥

अनुने उवाच ।

पर्यामि देवास्तत्र देव देहं सर्वोत्तमा मूनविशेषसंपात् ।
 इहाणामीदं समागतमस्यमूर्ध्याद्यसर्ध्यानुत्तमाद्य दिव्यान् ॥ ११ ॥
 कनेषवात्पुदयवचनेषं पर्यामि त्वां सर्वतोऽमन्तरुणम् ।
 मान्तं न मर्ष्यं न पुनस्तथादि पर्यामि विभ्येभ्यश्च विभ्यरूप ॥ १२ ॥
 चिरीटिनं मदिमं कमिणं च तेजोगादि सर्वतो दीपिमन्तम् ।
 पर्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्तादीनामलार्कःपानिमप्रमेयम् ॥ १३ ॥
 स्वमहत्ं परं देदितव्यं स्वमस्य विभ्यस्य परं निधानम् ।
 स्वमध्ययः शाश्वतधर्मगांता सनातनसखं पुष्टयो मतो मे ॥ १४ ॥
 अनादिमध्यांतमनंतर्षार्यमनेतपाहुं वाशिमुर्वनेतम् ।
 पर्यामि त्वां दीप्तहृतादावक्षत्रं चयंतजसा विभ्यामिदं तपंतम् ॥ १५ ॥
 पाषाणुचिष्योरिदमंतरं दिव्यान्तं स्वर्धकेन दिशस्य सर्वाः ।
 वृष्टाऽङ्कुरं रूपमुग्रं तवैर्दं श्लोकत्रयं प्रव्यधितं महात्मन् ॥ १६ ॥
 अर्मा हि त्वां सुरसंपा विशंति केचिद्गीताः प्राञ्जलयो गूर्णति ।
 स्वन्नोत्पुत्रजा महार्णिसिद्धसंवाः स्तुयंति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः
 रुद्रादित्या यस्यो ये च साध्या विभ्येऽग्निवैः मष्टस्योष्पपाथ ।
 गंधर्वयक्षामुरसिद्धसंपा र्थाक्षंत त्वां विस्मितार्धेय सर्वे ॥ १८ ॥
 रूपं महत्ते बहुवचनेत्रं महाबाहो बहुधाहृत्पारम् ।
 बहुरं बहुदेष्टाकःगलं वृष्टा लोकाः प्रव्यधितास्तथाऽहम् ॥ १९ ॥
 नमःस्तुतां दीप्तमनेवार्थं व्याप्ताननं दीपविशारत्नेत्रम् ।
 एषा हि त्वां प्रव्यधितांतपामा धृतिं न विद्यामिशर्मं च विष्णोः ॥२०॥

दंष्ट्राकरालानि च नै मुञ्चानि हृष्ट्य काष्ठानलसंनिभाणि ।
 दिशो न जाने न लभे च शर्म प्रसीद् देवेश जगप्रियास ॥ २१ ॥
 भमी च त्यां घृतराष्ट्रस्य पुत्राः सर्वे सङ्घायनिनालसंघे ।
 मीप्सो द्रोणः सूनपुत्रस्तथासां सहास्मर्द्वावैरपि योधमुख्यैः ॥ २२ ॥
 यक्षत्राणि ते त्यरमाणा विशन्ति दंष्ट्राकरालानि मयानहानि ।
 केचिद्विलम्बा दशनान्तरेषु संदृश्यन्ते चूर्णितदन्तमार्ङ्गः ॥ २३ ॥
 यथा नदीनां बहुयोन्मुवेगाः समुद्रमेयाभिमुञ्चा द्रवन्ति ।
 तथा तवामी नरलोकवीरा विशन्ति यक्षत्राण्यभिविज्यलान्तिपरां
 यथा प्रदीपं ज्वलनं पर्वता विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ।
 तथैव नाशाय विशन्ति लोकास्तथापि यक्षत्राणि समृद्धवेगाः ॥ २४ ॥
 डेलिह्यसे प्रसमानः समन्ताह्लोकान्ममग्रान्यदनैर्ज्वलद्भिः ।
 तेजोभिराभूर्य जगत्समग्रं भासस्तयोप्राः प्रतपन्ति दिष्णो ॥ २५ ॥
 भाष्याहि मे को भवानुप्ररूपो नमोस्तु ते देवपर प्रसीद् ।
 विहातुमिच्छामि भयंतमाद्यं न हि प्रजानामि तत्र प्रवृत्तिम् ॥ २६ ॥
 Bhagavadgītā XI

XV.

Rāma abandoning Sitā.

रामः । कथं प्रिययचना मे यक्षसि प्रमुनेष । (निर्वर्ण्य सङ्घेऽप्य)
 एवं गेहे लक्ष्मीरियममृतवर्तिनैवक्यां-

रसायस्याः स्पर्शो यपुपि बहुलध्वनरसः ।

भयं कण्ठे बाहुः शिशिरममृतां मांकिरसरः

किमस्या न प्रेषो यदि परमसद्यस्तु विरहा ॥ १ ॥

प्रतीहारी । (प्रविश्य) देव उपस्थितः ।

रामः । धये का ।

प्रतीहारी । भासप्रपरिचारको देवस्य दुर्मुखाः ।

रामः । (स्वगतम्) द्रुष्टान्तधारी दुर्मुखः । स मया पौर-
जानपदानुपपन्नविभुं मनुष्यः । (मयादात्) भागच्छतु ।
(मनीहारी निष्क्रान्ता)

दुर्मुखः । (अक्षिरथ) (स्वगतम्) हा कथं सीतादेव्या ईदृश-
मखिलनीयं जनापवादं देवस्य कथयिष्यामि । अथवा नियोगा
वस्तीरिद्यो मन्दमान्दस्य ।

(सीता उत्सपमायते हा भार्यपुत्र)

रामः । अथे ईदृशं स्फुरणकदापिनी चित्तदर्शनाद्विरहभा-
वना देव्याः स्वप्नोद्देगं करोति ।

दुर्मुखः । (उपशुभ्य) जयतु जयतु देवः ।

रामः । मृद्धि वदुपलम्पम् ।

दुर्मुखः । उपशुभ्यति देवं पौरजानपदा विस्मारिता ययं
मदारजद्वारायस्य रामदेवेनेति ।

रामः । अर्थपाद् एषः । दोषे तु मे कंचित् कथय येन स
मतिविधीयते ।

दुर्मुखः । (साधम्) शृणोतु देवः (कर्णे एयमेवम्)

रामः । अहह तत्रभवेगो वाच्यः । (इति मूर्च्छति) ।

दुर्मुखः । आश्वनिषु देवः ।

रामः । (आश्वस्य)

हा हा चिक्र परशुदयासदुर्गं यद्

चैदेद्याः प्रसमितमद्भुतैरुपायैः ।

एतच्छतपुत्रपि ईयद्भुविपाका-

दालर्के विपामय सर्वतः प्रशुभम् ॥ ३ ॥

तत्किमत्र मन्मथः करोमि । (विमृश्य सकदणम्)

अथवा किमभ्यत्

सतां केनापि कार्येण लोकस्वाराधनं धनम् ।

यत्पुरितं हि तातेन मां च प्राणांश्च मुञ्चता ॥ ४ ॥

संप्रत्येष मगवतां वशिष्ठेन संदिष्टम् । अथि च ।
 यत्साविर्वर्दीपितं मूनिगलैर्लोकश्रेष्ठैः साधु शुद्धं धरित्रम् ।
 मत्संयंघात्कदनला किचर्त्ताः स्याच्चेदस्मिन्हंत धिक्
 मामघन्यम् ॥ ५ ॥

हा देवि देवयजनसंभवे हा स्वयन्मानुप्रदपथिर्षाष्टतवमुन्धरे ।
 हा जनकवर्धनान्दिनि हा पायकपशिष्टारुधर्ताप्रदास्तर्ताःलशा-
 लिनी हा रार्मिकर्जाधिते हा महात्पयशामप्रिदससि हा तात-
 प्रिये हा स्तोत्रदिदवादिनि कथंमयंविधावास्तथायभीदशा-
 परिनाम ।

एषा जगन्ति पुण्यानि स्वय्यपुण्या जनोक्तयः ।
 नापदन्तस्त्रया लोकास्त्रयमनाथा विपस्वसे ॥ ६ ॥

(दुर्मुखं प्रति) दुर्मुख । गृहि कृद्मजमेव ते नूतनो राजा रामः
 समाश्रयति । (कर्णे एषमेवम्)

दुर्मु० । कथमिदंन.म.ज्ञापरिशुद्धया गर्भारिस्फुरितपथिब्रह्म-
 कुलभंत.नाथा देव्या दुर्जनवचनादेयमनाथमध्यपरितं देयन ।

रामः । ज्ञातम् । कथं दुर्जेताः परंरज्ञानपदाः ।
 एषाकुर्वंशोऽमिमतः प्रज्ञानां ज्ञातं च देवाद्रथनीपवीतम् ।
 यथाऽमुने कर्म दिशुदिकाले प्रत्यनु वन्तइ एतिदूरवृत्तम् ॥७॥
 तद्रथ्य ।

दुर्मु० । हा देवि । (इति निष्कर्ता) ।
 रामः । हा कृद्मतिर्षामत्नहर्मां मृत्तंशोऽस्मि संवृत्ताः ।

शैशवात्प्रभृति बोधितां प्रियां सोऽहदादृपगाधवाक्याम् ।
 उग्रता परिदहामि मृत्यये संनिहो गृहदापुत्रिदामिच ॥ ८ ॥
 त्रिःकामिप्यस्तैनीयः वागधी देवी दूतवातिः ।

(साःगावाः शिरः स्वतमुग्रमप्य कः)
 कर्त्तुं कर्मसांहा मवि मुग्ध विर्मुग्ध
 धिःकलि कंश्मप्रात्या पुर्विवाह

(शत्याय) इमं शिवसंनमः संस्तुतिर्जायतेऽहम् । अथ सर्वदक्षिणं
वर्द्धिप्रदोऽहम् कामध्व । इत्यमप्युना जर्जोरण्यं जगत् । अतारः
सतारः । अस्माकं दातारम् । अदारणाऽस्मि । किं करोमि । का
गतिः । इत्युक्तार्थम् ।

अथवा ।

दुःखसंपदकारणं वामे धैतव्यमपि तम् ।
दमोपघातिभिः प्रार्थयंत्यर्वास्तदितं त्वरितः ॥ १० ॥

दा शंख अरंशति । दा अगधंती वसिष्ठविभ्यामिधौ । दा अगव-
त्पापह । दा देवि भूतधार्मि । दा तात अतकः दा तात । दा मातरः ।
दा शिवस्य महााज्ज सुर्माव । दा सौम्य इन्द्रमन् । दा परमो-
पघातिन् शंकाधिपते विर्भाषण । दा सखि त्रिजटे । दूषिताः स्य
परिमृताः स्य रामहतं व म । अथवा वो नामहमेतपामाह्वाने ।

ने हि मयं महात्मानः कृतार्थं न दुरात्मना ।

मया गृहीतनामानः अपूरयत स्य पापना ॥ ११ ॥

योगम्

विर्धमाहुगति निपत्य लब्धनिद्रा-
मुमुष्य शिवगृहिणीं गृहस्य शोभाम् ।
आतंकास्तु रितक टोरगर्भगुर्भौ
अथवा ह्रषं अस्मिन्निव निर्धुनः शिपामि ॥ १२ ॥

सीतायाः पार्श्वे शिरसि कृत्वा) देवि देवि अयमपधिपस्ते
मस्य शिरसि पादपंकजस्पर्शः । (इति शैविति) ।

(नेषध्वे) अमहृष्यम् । अमहृष्यम् ।

वामः । दायतां भोः किमेतत् ।

(पुनर्नेषध्वे)

शरीणाः सुमहत्पत्नो यमुनातीरघासिनाम् ।
स्यवत्रासितः स्तोमहमातारे त्वामुपश्रियतः ॥ १३ ॥

वामः । याः कथमयापि राक्षसत्रासः । तद्यथास्य दुरात्मनः
नीलतीपुत्रस्य समुन्मूलनाय शत्रुर्ध्नं प्रेषयामि । (कतिचित्पदानि

गत्वा पुनः प्रतिनिवृत्त्य) हा देवि कर्ममार्गिणा मन्त्रिण्यमि । सत्-
पति वसुंधरो श्लाघ्या बुद्धितामनोराग्य जगदीशम् ।

जगत्तानां वसुणो य वसुधन्वने गोत्रमंगलम् ।

या देवयज्ञने पुण्ये पुण्यशीत्यामतीव्रतः ॥ १४ ॥

(इति निष्कांतः)

सीता । हा सौम्य माः वसुत्र कुशामि । (महामोक्षाय) हा पिह
हा पिह । पुत्र्यत्राणरणकविप्रश्लाघ्याहमायं वसुधन्वमात्रं दामिधर्मवैदे-
पलोक्य) हा पिह । हा पिह । कर्ममार्गाकिनो मां प्रमुक्तानुरोक्त्या
मार्यपुत्रो गतः । तन् किमिदानीमनन् । मयन् वंशिय्यामि सी-
तं मेक्षमाणा माग्मनः प्रमयिष्यामि । वंशिय परिश्रमः ।

(मयिदय) दुर्मुषः । दोषे कुमारदमनो विहापयति । सत्रो-
रयः । भारोदनु देवाते ।

सीता । इयमहमारोहामि । (उत्थाय परिश्रम्य) वरिस्तुक्तो-
मे गर्भगाढः । तच्छ्रुतं गच्छामः ।

दुर्मु ० । इत इतो देवो ।

सीता । नमो नमस्तपोधनानां नमो रघुकुवदेवतानां नमो नन-
मार्यपुत्रघरणकमटानां नमो नमः सच्छलगुहजतानां ।

Uttararâmâchârîta L

XVI

Description of Alakâ

विद्युत्वंतं छलिनघनिताः सैद्रघापे मन्त्रिणाः

संगीताय प्रहनमुरजाः क्षिप्रगंभीर्योपम् ।

धंतस्तोयं मणिमयमुयस्तुंगमसौलहाप्राः

प्रासादास्थां तुल्यितुमलं यत्र वसौर्विरोधैः ॥ १ ॥

हस्ते लीलाकमलमलके बालकुदानुविद्धं

मीता लोघ्रमलयरजसा पांडुवामानने धीः ।

प्रापादो नयकुरयके वाह कर्णे शिरीषं
 सीमंते च त्वदुपगमर्जं यत्र नीपं यधूनाम् ॥ २ ॥
 पत्रोन्मत्तमरमुसताः पादपा नित्यपुष्पा
 हृषभेर्णीरचितगशना नित्यपद्मा मलिन्याः ।
 केकोत्कंठा भवनशिखिनो नित्यभास्यत्कलापा
 नित्यज्योत्स्नाः प्रतिद्वततमोवृत्तिरम्याः प्रदोषाः ॥ ३ ॥
 धानंदौत्स्यं नयनसलिलं यत्र गान्धर्वनिमित्त-
 नाप्यम्यस्मात्प्रणयकल हृदिप्रयोगोपपत्ति-
 विचेशानां न च खलु ययो र्घापनादन्यदस्ति ॥ ४ ॥
 यस्यां यक्षाः सितमणिमयान्येत्य इन्व्यस्थलानि
 ज्योतिदलापाकुसुमरचितान्युत्तमर्त्वीसहायाः ।
 भासेयंते मधु रतिकलं कस्यपृष्ठप्रसूतं
 त्वद्रंभोरध्वनिपु शनकः पुष्करेष्वाहतेषु ॥ ५ ॥
 मैदाकिन्वाः सालिलशिखिः संप्यमाना मरुङ्गि-
 मैशागणामनुतटरहां लायवा धारितोष्णाः ।
 अन्येषुः कनकसिकतामुष्टिः निक्षेपगूढः
 संकीर्णंते मणिभ्रमरमापिता यत्र कस्याः ॥ ६ ॥
 भास्यर्त्तभवननिधयः प्रत्यहं रत्नकंड-
 द्वापद्भिर्धनपातयशः किर्पर्यंत्र तार्धम् ।
 वदालापा वहिरुपयने वामिनो निर्विशति ॥ ७ ॥
 वासशिखं मधु नयनयोर्विघ्नमोदेशदक्षं
 पुष्पोद्भेदं वाह किसलयैर्हृषणानां विरग्यात् ।
 काशारागं धारणकमलम्यासयोर्व्यं न वश्या-
 मेकः सूते रत्नसमबलामंडनं कस्यपृष्ठः ॥ ८ ॥
 Meghaduta II

Surpankhā personating Mantharā.

शूर्पणखा । मायेदितमंघराशरीरं शूर्पणखाऽहम् । कमिष्टवि-
 श्वाभिन्नगद्गनेन सुगमहितम् । अहो एष परशुगामविजयो कृषि-
 यशुमांशु रामः (निर्दोषः) अहो गमप्रणामाग्यलक्ष्मीपरिग्रहेन
 दौघनामाऽदन्तर्माऽहस्यशरीरनिर्माणम् । इदानीं विरकलक्ष्य-
 प्यदुःखाद्भृशितगंसाऽर्साव्यभ्यादि जनस्य चारिप्रर्षयंमुगुरिं
 पुनरपि हृदयं परिस्फुरति ।

रामः (प्रणिपत्य) अयि मंघरे कुशलमंघायाः ।

शूर्पणखा । सुखं कुशलं च । कस्मत्ताप्रसूतमन्तनी मय्यमा ते माता
 परिष्वदाप्रापयति । पुत्रक पुत्रा प्रणिभ्रान्तौ हौं यतौ महापुत्रेन
 क्षापयामि । अत्र मे विभ्रनिहासको मय्यन्येन तावस्य कार्यदेषः ।

लक्ष्मणः (गृहीत्या घानयति)

अस्त्वैकेन वंशेन परसमरतो मोक्षाधिरज्यधियः

(स्वगतं ।) कथमेतदायं तिष्ठति कनिष्ठस्यायस्य भरतस्य राज्य-
 प्रार्थनम् ।

(प्रकाशं)

यात्यन्येन विहाय कालहरणं रामो वनं दंडकाम् ।

(स्वगतं ।) हा अयं किं कृतं न्यवार्यगमनवरणेन ।

(प्रकाशं ।)

तस्यां वीरधरञ्जनुर्दश समान्निष्ठत्वसां तं पुनः

सीतालक्ष्मणमात्रकालपरिजनादन्यो न वानुब्रजेत् ॥ १ ॥

(स्वगतं ।) हा पापे मातृवधो ।

सदा मग्नशत्रुमलक्ष्मणायंमुनिः कृतम् ।

सर्वेति व्याहृतिं हिन्या किं कृतं पापया त्वया ॥ २ ॥

रामः । अहो प्रसादमकरुणः ।

तत्रैव गमनादेशो यत्र पर्युत्तुकं मनः ।
 न वै च विरहो जातः स च घटो ममानुगः ॥ ३ ॥
 छत्रमणः । दिष्टपानुमोदितोऽहमार्थेण ।
 रामः । आर्ये मयरे एव प्रस्थितोऽस्मि ।

Mahāvīracharita IV.

XVIII.

Advice to a king grieved at the death of
 his beloved queen.

अथ ते सपत्न्या दीक्षितः प्रणिधानानुदराधमस्थितः ।
 अभिर्यगजष्टं विजड्वियानिति शिष्येण किलान्यबोधयत् ॥ १ ॥
 न भवंतमुपस्थितः स्वयं प्रष्टुं तथापि त्वं तापकारणम् ।
 मयि तस्य सुवृत्तं यत्ते तदुत्सृज्यतां सरस्वती ।
 शृणु विधुतसत्यसार्तां हृदि घनामुपधातुमर्हसि ॥ २ ॥
 पुदपस्य पदेष्वङ्गमनः समतीते च भयश्च भावि च ।
 स हि निष्प्रतिघ्नं यधुपा धितयं ज्ञानमयेन पश्यति ॥ ४ ॥
 अतः किल दुश्चरं तपस्वृणुविदेः परिशकितः पुरा ।
 प्रणिधाय समाधिभेदिनीं हरिस्मै हरिणीं सुरांगनाम् ॥ ५ ॥
 स तपः प्रतिबंधमन्युना प्रमुखाविष्टतयाऽविधमाम् ।
 भगवन्पत्न्यामयं जनः प्रतिकृत्वा चरितं शमन्त मे ।
 इति चोपमतां शितिरपूरं हतवानागुरुरप्यदर्शनात् ॥ ७ ॥
 कथयैशिकयंशान्तमया तव भूया महिषी विगाय सा ।
 उपलब्धवती दिव्यशुतं विदशा सापानिचूषिकारणम् ॥ ८ ॥
 त्वत्ते तस्यावचितया विपदुत्पत्तिमतामुपस्थिता ।
 वगुधेपमवेक्ष्यतां त्वया वगुधत्या दिग्गुणा बलविजा ॥ ९ ॥

Surpankhā personating Mantharā.

शूर्पणखा । आचक्षते मंथराशरीरा शूर्पणखाऽहम् । वसिष्ठवि-
श्वामिप्रगल्भेन मुग्धमाहितम् । अहो एष परशुरामविजयी क्षत्रि-
यकुमारो रामः (निर्वर्ण्य) अहो तमप्रस्तामायलक्ष्मीपरिग्रहेन
लेहनात्सादनमौम्यरुस्यशरीरनिर्माणम् । इदानीं विरहालयेषु-
ष्यदुःखप्रसूतिनिर्मासात्सांख्यस्यापि जनस्य चारित्र्यैर्यशुपूर्तिं
पुनरपि हृदयं परिस्फुरति ।

रामः (प्रणिपत्य) अयि मंथरे कुशलमंवायाः ।

शूर्प० । सुखं कुशलं च । यत्नलनाप्रस्तुतस्तनी मध्यमा ते माता
परिष्यज्याशापयति । पुत्रक पुत्र प्रतिघातो ह्यै परी महापत्रेन
शापयामि । अत्र मे विद्वन्निहारको मयात्यंश तातस्य कार्यहेतुः ।

लक्ष्मणः (गृहीन्वा वाचयति)

अस्त्येकेन वरेण चत्समरतो मोक्षाधिरान्यश्रियः

(स्वगतं ।) कथमेतदार्ये तिष्ठति कनिष्ठस्यार्यस्य भरतस्य राज्य-
प्रार्थनम् ।

(प्रकारं)

यात्वन्येन विहाय कालहरणं रामो घनं दंडकाम् ।

(स्वगतं ।) हा अंश किं कृतं त्वयायंमनवरणेन ।

(प्रकारं ।)

तस्यां वीरघटश्चतुर्दश समास्तिष्ठत्यर्सा तं पुनः
सीतालक्ष्मणमात्रकात्परिजनादन्यो न चातुत्रेव ॥ १ ॥

(स्वगतं ।) हा पापे मातृवधो ।

सदा मग्नाशुभ्रलक्ष्मणार्यमुनिः कृताम् ।

अवेति ध्याहामि द्वित्या किं कृतं पापया त्वया ॥ २ ॥

रामः । अहो प्रसादप्रकर्षः ।

उदये मद्याह्नयमुज्ज्वला श्रुतमाधिष्ठतमात्मयत्तया ।
 मनसस्तदुपरिच्यते ज्वरे पुनरङ्गीयतया प्रकाश्यताम् ॥ १० ॥
 यदता कुत एव सा पुनर्भवता नानुमृतापि लभ्यते ।
 परलोकजुषां स्वकर्मभिर्गतयो मिश्रवया हि देहिनाम् ॥ ११ ॥
 अपशोकमनाः कुट्टुविनीमनुगृह्णाप्य निघापदत्तिभिः ।
 स्वजनाथु किलानिसंततं ददति प्रेनामिति प्रचक्षते ॥ १२ ॥
 मरणं प्रकृतिः शरीरिणां चिकृतिर्जीवितमुच्यते पुर्धा ।
 क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन्यदि जंतुर्ननु लाभयानसौ ॥ १३ ॥
 अवगच्छति मूढचेतनः प्रियनाशं हृदि शक्यमर्षिणम् ।
 स्थिरधीस्तु तदंशं मन्यते कुशलद्वारतया समुद्भूतम् ॥ १४ ॥
 स्वशरीरशरीरिणावपि धृतसंयोगविपर्ययैः यदा ।
 थिरहः किमियानुतापयेद्दद वाह्यविपर्ययिपाथितम् ॥ १५ ॥
 न पृथग्जनवन्दुचो घशं वशिनामुत्तमं गंतुमर्हसि ।
 दृमसानुमतां किमेतरं यदि धार्यां द्विनयेऽपि ते चलाः ॥ १६ ॥
 स तर्षति धिनेतुच्छदारमतेः प्रतिगृह्य वचो विससर्ज मुनिम् ।
 तदलम्बपदं हृदि शोकघने प्रतियातमिवांतिकमस्य गुरोः ॥ १७ ॥

Raghuvamsha VIII

XIX.

An account of Kādambari.

महाभ्येनाऽप्रपीत् । महाभाग यत्तन्मया कथितममृतसंभवम-
 स्वरसां कुट्ट वस्मान्मदिरेति नाम्ना मदिरायतेक्षणा कल्पचापूत् ।
 तस्याध्यासां सकलमर्षिकुलमुकुटकुहमलपीठप्रतिष्ठितवरजो
 देवधिरस्यः पाणिमप्रहीत् । अपरिमितगुणगणाहृष्टव्यध्यान्व-
 वनितादुसंभेनाघञ्जताशेषांतपुरेण हेमपट्टलांशनेन उत्रयामर-
 विन्देन महादेवीशब्देन परं प्रीता प्रसादमकरोत् । अग्योऽग्यप्रैम-

The duties of a king.

राजपुत्राणां गणानामपि गणाधुमः मनेऽपुनः ।
 मम इव गणा मम्य मि द्विष्य गणमा गणा ॥ १ ॥
 मन्त्रं प्रजासंस्कारं शत्रिणेन गणानिधि ।
 सर्वस्यास्य वयात्प्रायं कार्यं परिपालनम् ॥ २ ॥
 भराजके द्वि लोकंऽभिमान् सर्वतोऽपिदुने मयात् ।
 स्वार्थमस्य सर्वस्य राजानमगृह्णन्नुतः ॥ ३ ॥
 इन्द्रानिजवमाकर्ण मन्त्रस्य वरुणस्य च ।
 चन्द्रसिद्धंदासोऽथैव मात्रा निर्हृत्य शाश्वतीः ॥ ४ ॥
 परमाद्वयं गुरेद्राणां मात्राभ्यो निर्मितो नृपः ।
 तस्मादभिमन्यतेऽपि सर्वभूतानि तेजसा ॥ ५ ॥
 तपसाऽपिपश्येऽपि यथुनि च मनांनि च ।
 न चैतं भुवि शक्नोति काश्चिद्व्यनिरीक्षितम् ॥ ६ ॥
 सोऽग्निर्भवति पापुध सोऽकंः सोमः स धर्मराट् ।
 स कुबेरः स वरुणः स मर्द्वः प्रमायतः ॥ ७ ॥
 बालोऽपि नायमंतप्यो मनुष्य इति स्मिपः ।
 महती देवता श्रया मरुत्पणेतिष्ठति ॥ ८ ॥
 एकमेव दहन्याग्निर्नरं दुरुवमर्षिणम् ।
 कुले दहति राजाग्निः सपशुद्रवसंघपम् ॥ ९ ॥
 कार्यं सोऽयेस्य शक्तिः च देशकालौ च सद्यतः ।
 कुरुते धर्मसिद्धयै विभ्वरूपं पुनः पुनः ॥ १० ॥
 यस्य प्रसादे पद्मा धीर्षिज्जपथ पराक्रमे ।
 मृत्युश्च घसति श्रोत्रे सर्वतेजोमयो द्वि सः ॥ ११ ॥
 तं यस्तु द्वेषि संमोहान् स विनश्यत्यसंशयम् ।
 तस्य ह्याशु विनाशाय राजा प्रकुरुते मनः ॥ १२ ॥

तस्माद्धर्म समिष्टेषु न व्यवस्येन्नराधिरः ।

अनिष्टं चाप्यनिष्टेषु न धर्मं न विद्यालयेन ॥ १३ ॥

तन्पार्थे सर्वभूतानां गीतानां धर्मसारमजम् ।

प्रधानंमोक्षं ददमस्तु जलुर्गमोभ्वरः ॥ १४ ॥

तस्य तर्थाणि भूतानि स्थापयानि चराणि च ।

मयाज्ञेयाय कल्पंते स्वधर्माश्च चलन्ति च ॥ १५ ॥

तं देवकालीं शक्तिं च विद्यां चावेक्ष्य तत्पतः ।

पपादतः सेप्रणयेन्नरेष्वन्यायवर्तिषु ॥ १६ ॥

स राजा पुरुषो दंडः स नेता ज्ञासिता च सः ।

अनुजांमाधमाणां च धर्मस्य प्रतिभूः स्मृतः ॥ १७ ॥

दंडः शक्तिः प्रजाः सर्वा दंड एवाभिरक्षति ।

दंडः सुमेषु जागर्ति दंडं धर्मं विदुर्बुधाः ॥ १८ ॥

समीक्ष्य स धृतः सम्यक् सर्वा रंजयति प्रजाः ।

अगर्माक्ष्य प्रणीतस्तु विनाशयति सर्वतः ॥ १९ ॥

यदि न प्रणयेद्राजा दंडं दंडेष्यतंद्रितः ।

शूले मन्थानेषपद्दन् दुर्बलान् पलवन्नराः ॥ २० ॥

अघास्ताकाः पुरोदाशं द्वाऽवल्लिष्टास्त्रीयस्तथा ।

स्याम्यं च न द्वात्कार्द्विमधित्प्रयर्तेतापरोत्तरम् ॥ २१ ॥

सर्वा दंडजितो लोकां दुर्लभां हि शुचिर्नरः ।

दंडस्य हि भयानसर्वे जगद्भोगाय कल्पंते ॥ २२ ॥

देवदानधगंधर्षा रक्षांसि पतंगोरमाः ।

तेऽपि भोगाय कल्पंते दंडेनैव निर्पादिताः ॥ २३ ॥

दुष्प्रेषुः सर्वघर्णाश्च भिद्येरन् सर्वसेतवः ।

सर्वलोकप्रकोपस्य मयेदंडस्य विद्यमात् ॥ २४ ॥

यत्र ह्यामो लोदिताशो दंडश्चरति वापहा ।

प्रजास्तत्र न मुह्यन्ति नेता चेत्साधु पश्यति ॥ २५ ॥

तस्याद्दुः संप्रणतारं राजानं सत्ययादिनम् ।

१३

समीक्ष्यकारिणं प्राज्ञं धर्मकामार्थकोविदम् ॥ २६ ॥
 तं राजा प्रणयन् सम्यक् त्रिधर्मेणामियर्धते ।
 कामाग्मा विषमः क्षुद्रो दंडेर्नय निहन्यते ॥ २७ ॥
 दंडो हि सुमहत्तेजो दुर्धरश्चाहृतात्मभिः ।
 धर्माद्विचलित हति नृपमेव सर्वाधयम् ॥ २८ ॥

Manu. VII.

XXI

The rainy season.

एषाकुलंश्चातकपक्षिणां कुलंः प्रयाचितास्तोयमरायलंविनः ।
 प्रयांति मंदं नयदारिवर्षिणो यलाहकाः धोत्रमनोहरम्यनाः ॥ १ ॥
 यलाहकाश्चाशनिशब्दभूषणाः सुरेद्रचापं दधतस्तद्धिद्रुणम् ।
 सुतीक्ष्णधारापतनोप्रसायकास्तुदंति चेतो धानिभिः प्रवासिनाम्
 प्रभिद्भैदूर्यानिर्मन्तृणां कुंरः समाचिता प्रोथितकंदलीदलेः ।
 विमाति शुक्रतरत्नभूषिता घरांगनेव क्षितिरेद्रिगापकैः ॥ ३ ॥
 विपाटयन्त्यः पारितस्तटद्रुमान् प्रवृद्धयेगः सलिलैरानर्मलैः ।
 स्त्रियः प्रकामा इव जातविभ्रमाः प्रयांति नद्यस्वरितं पयोनिधिम्
 एणोर्द्रमरुद्रतके।मलांकुरेक्षितानि नीलैर्हरिणीमुस्रक्षरैः ।
 यनानि रम्याणि हरति मानसं विमुषितान्युद्रतपल्लवद्रुमैः ॥ ५ ॥
 विपांडुरं कीटरजस्तृणान्वितं भुजंगशङ्खकगति प्रसर्पितम् ।
 ससाध्यमेर्मेककुलंघिलोकितं प्रयाति निम्नाभिमुखं नवोदकम् ॥ ६ ॥
 प्रफुल्लपात्रां नलिनैः समुत्सुकां विहाय भृंगाः धृतिहारिनिस्वनाः
 पतान् मृदाः शिबिनां प्रनृत्यतां कलापवक्रेषु नयोत्पलाशया ॥ ७ ॥
 धनद्विपानां नयनेत्यदस्यनेर्गदान्वितानां ध्वनतां मुद्गमुद्गुः ।
 कपोलदेशा विमलान्पलप्रभाः सभृंगयूर्यमदवारिभिः धिताः ॥ ८ ॥
 सतोयनघ्रांषुदक्षुधितोत्पलाः समाचिताः प्रस्रवणैः समंततः ।
 प्रवृत्तनृत्यैः शिबिभिः समाकुलाः समुत्सुकत्यं जनयति म्घराः

प्राप्ति । भवतु । अन्यतो विवेष्यामि । (अन्यतो विलोक्य) अ-
यमपरो बहुप्रहारनिहतकायोऽकृतत्रणप्रतीकार एव योयममह-
श्मं शून्यासनं तुरंगममुपालम्ब्य रोदिति । नूनमेवामप्रैव स्वामी
व्यापादितः । तत्र त्वेतेऽपि जानन्ति । भवतु । अन्यतो गन्वा
प्रक्ष्यामि । (सर्वतो विलोक्य) कथं सर्वं एवावस्थानुत्सवं
व्यसनमनुमयन् भागधेयविमुक्ततया पर्याकुलो जनः । तत् कथं
प्रक्ष्यामि कं वा उपालप्स्ये । भवतु स्वयमेवात्र विवेष्यामि ।
(परिक्रम्य) । देवमिदानीमुपालप्स्ये । अहो देयम् । एकादशा-
नामशोहिर्षानां नाथो ज्येष्ठो भ्रातृशानस्य मर्ता गांगेयत्रयद्र-
द्रोणांगराजशस्यकृपकृतवर्माश्वथामप्रमुखस्य राजचक्रस्य सक-
लपृथिवीमंडलकनाथो महाराजदुर्योधनोऽप्यन्विष्यते । न जने
कस्मिन्नूद्देशे स वर्तत इति । (विचिंत्य निःश्वस्य च) अथवा
किमत्र देवमुपालभे । तस्य खल्विदं निर्मलितविदुरवचनश-
जस्य परिभूतापितामहद्विषोपदेशाङ्कस्य शकुनिहतकप्रोत्साह-
नादिविरुद्धमूलस्य जतुगृहद्यूताविपशाखिनः संभूतविरकालत-
यद्भैरालवालस्य पांचालिकाकेशप्रहणकसुमस्य फलं परिष्-
मति । (अन्यतो विलोक्य) । यथा अत्रैव लूनकेतुयंतो रथो
दृश्यते तद्दृष्टं तर्क्याम्यवश्यमेतेन महाराजदुर्योधनस्य विधामो-
द्देशेन भवितव्यम् । (उपसृत्य दृष्ट्वा च) जयतु जयतु महा-
राजः ।

सूतः । (विलोक्य) आयुष्मन् समरात् सुंदरकः प्रातः ।

दुर्यो० । (विलोक्य) अयं सुंदरक कद्विवत्कुशलमंगराजस्य ।

सुंद० । देव कुशलं शरीरमात्रेण ।

दुर्यो० । (ससंभ्रमम्) सुंदरक किं किरीटिनाऽस्य निहता
धीरेयका इतः सारधिर्मज्ञो वा रथः ।

सुंद० । न रथो भग्नः । अस्य मनोरथोऽपि ।

दुर्यो० । (सरोपम्) किमेवमस्पृष्टाधिनैराकुलमपि मे मनः
पर्याकुलपति । तद्दोषतो विस्पष्टं कथ्यते ।

कासकटेऽनुपतमानस्य स्वामिनोऽगराजस्य निपतिता शरभ
 तिर्मीमसेन बाष्पाकुला दृष्टिः कुमारवृषसेने । उमयपलप्रवृत्त
 शुकारामपितेन शरषपप्रज्वलितेन गांधीविना तुरगेषु सा
 षपि रयवरे घनुष्यपि ज्याषामपि नरेन्द्रांछने सितातप
 प्यापातिताः समं शिखीमुष्वाः । ततश्चः यिष्यो लूनगुणकंद
 परिभ्रमणध्यापारमाप्रप्रतिपिदशरसंपातो मंडलानि विरचि
 प्रवृत्तः कुमारः । अथ सुनर्यधिधंसनामपेःडीपितेन स्वामि
 अंगराजेनागणितमीमसेनाभियोगेन पर्यस्तो धनंजयस्योपरि
 शिखीमुष्वासारः । कुमारवृषसेनोऽपि परिजनोपनीतमन्यं रयमा
 पुनरपि प्रवृत्तो धनंजयाभियोगे । मणितं च कुमारेण । रे रे ता
 धिश्चेषमुष्वर मध्यमपांडव मम शरास्तव शरीरमुद्धित्वा म्य
 स्मिन् न निपतंतीत्युक्त्वा शरसहस्रैः पांडवशरीरं प्रच्छा
 सिहनांश्च न गार्जेतुं प्रवृत्तः ।

दुयो० । (सविस्मयम्) । अशो बालस्य पराक्रमां मुग्धस्यमा
 धर्म्यापि । ततस्ततः ।

सुद० । ततश्च तस्य शरसहस्रपातमवधूय किरीटिना सृष्टि
 रघोत्संगात् कणत्कनककिंकिणीजालसंशारविराधिर्णा विविध
 स्तप्रमात्मासुरमीपणमणीवदर्शना शक्तिः सोपहासं विमुक्ता
 धनंजयेन कुमाराभिमुखम् । ततः प्रज्वलेतीं शक्तिः प्रेक्ष्य विगडि
 तमंगराजस्य दग्नाग्मशरं घनुहंद्यार्हारसुलभ उन्माहो नयनार्
 बाष्पमलिलं वदनाद्भितं हसितं च धनंजयेन मिदनादो विना
 दिना वृषोदरेण दुष्करं दुष्करमित्यार्कदितं कुदधलेन । ततश्च
 कुमारवृषसेनेन कर्माकृष्टनिशितधुरयेण सुविरे निघार्य अर्पये
 मार्गारपीय मगवना विगमलोधनेन त्रिधा कृता शक्तिः । एतन्नि
 र्यनरे कृतकलकलमुष्वांज वीरलोकमाधुषादेनांतरितः सम
 न्यूरयः मिद्वारषगणाधिमुक्तकुसुमप्रकरेण प्रच्छादितं सम
 गमम् ।

An address to the Supreme Being.

तस्मिन्प्रथमे देवाः पालस्त्योपप्लुता हरिम् ।
 अभिजग्मुर्निदाघातं दद्यात्पागृह्णमिवाप्यगाः ॥ १ ॥
 तं च प्राप्नुमदन्वते युयुधे चादेपूरुषः ।
 अव्याक्षेपो भविष्यत्याः कार्यसिद्धिं लक्षणम् ॥ २ ॥
 भोगिभोगासनासीनं ददृशुस्तं दिवोकसः ।
 तत्कणामंडलोदनिर्मणिद्योतिनविप्रहम् ॥ ३ ॥
 श्रियः पद्मनिपण्णायाः क्षामांतरितमेच्छते ।
 अंके निक्षिप्तघरणमास्तीर्णिकरपह्लुधं ॥ ४ ॥
 प्रवदपुढरीकाक्षं बालातपनिमांशुकम् ।
 दिवसं शारदामिथ प्रारंभमुद्यदशनम् ॥ ५ ॥
 प्रमानुलितधीवत्सं लक्ष्मीविभ्रमदर्पणम् ।
 कौस्तुभाप्यमपां सारं विघ्नार्णं बृहत्तोरसा ॥ ६ ॥
 मुक्तशोषविरोधेन कुलिशमणलक्ष्मणा ।
 उपस्थितं प्रांजलिना विनीतेन गच्छमना ॥ ७ ॥
 योगनिद्रांतपिपदः पार्वनरचलोकनः ।
 भृग्वादीननुगृह्णते सौम्रशायनिकानृषीन् ॥ ८ ॥
 प्राणिपत्य सुरास्तस्मे शमयिष्ये सुरद्वयाम् ।
 अर्थेन तुष्टुः स्तुत्यमवाश्मनसगोचरम् ॥ ९ ॥
 नमो विभ्यस्तुजे पूर्य विभ्यं तदनु विभ्रते ।
 अथ विभ्यस्य संवर्धे तुभ्यं त्रेधास्थितात्तने ॥ १० ॥
 रसांतराप्येकरसं यथा दिव्यं पयोऽन्नते ।
 देशे देशे गुणेष्वेवमपस्यास्त्वमविक्रियः ॥ ११ ॥
 अनेयो मिनलोकस्त्यमनर्धो प्रार्थनावहः ।
 अजितो जिप्पुरत्यंतमव्यक्तो व्यक्तकारणम् ॥ १२ ॥
 हृदयस्थमनासन्नमकामं त्वां तपस्विनम् ।

इति प्रसादयामानुग्ने सुराम्नामघोक्षजम् ।

मृतार्थव्याहृतिः सा हि न मृनिः परमेष्ठिनः ॥ २७ ॥

Raghuvamsha X.

XXIV.

An old minister's advice to a young prince.

अथ सोऽप्याचक्षे । देव मयापि परिभ्रमता विष्यादप्या
 कोऽपि कुमारः क्षुधा नृपा च क्रिय्यन्नक्लेशार्हः क्वचित्कृपाभ्यासेऽ
 एषपदेशीयो दृष्टः । स च प्रासंगद्रमगदत् । महामाग क्रियस्य
 मे क्रियतामार्यं साहाय्यकम् । अस्य मे प्राणापहारिणो पिपासां
 प्रतिफनुमुदकमुदंचशिद कूपे कोऽपि निष्कलो ममैककारणमृतः
 पतितः तमलमन्मि नाहमुद्धनुमात् । अयाहमभ्येत्य प्रतत्या
 कयापि घृद्धमुत्तार्य तं च बालं यंशनालीमुखोधृताभिरङ्गिः
 फलैश्च पंचर्यः शरक्षेपोच्छ्रितस्य लकुचबूधस्य शिखरत्पाशाव-
 पातितैः प्रत्यानीतप्राणशुक्तिमापाद्य तरुतलनिषण्णस्तं जरंतम-
 प्रथम् । तात क एष बालः को वा भवान्कथं चेयमापदापद्यति ।
 सोऽश्रुगद्गदमगदत् । श्रूयतां महामाग । विदर्भो नाम जनपदः ।
 तस्मिन्मोजयंशभूपणमवतार इव धर्मस्यातिसत्त्वः सत्यवादी
 पदान्या विनीतो विनेता प्रजानां राजितभृत्यः कोर्तिमानुद्गरो
 गुणैर्मूर्तिभ्यामुत्थानशीलः शास्त्रप्रणामकः शक्यमव्यकलसारीमी
 संभाषयिता दुधाभ्रमाषयिता सेवकानुद्गाययिता बंधुप्रपन्माय-
 पिता शत्रुनसंबद्धप्रलापेष्वदत्तकर्णः कदाचिदप्यटुष्णो गुणेष्वति-
 नदीष्णः कलामु नेदिष्टो धर्मार्थसंदिनातु स्वल्पेऽपि मुकृते सुतर्यं
 प्रत्युपकर्ता प्रत्येवक्षिना कोऽप्याहनयोर्थत्वेन परीक्षिता सर्वोभ्य-
 क्षाणामुन्साहयिता कृतकर्मणामनुरुपदेशमानिः सद्यः प्रति-
 कर्ता देवमानुषोणामापदां पाद्गुण्योपयोगतिपुणो मनुमार्गेण
 प्रणेता धातुवर्णस्य पुण्यकृदोकः पुण्यधर्मा नामासीत् । स

■
■ ■ ■ ■ ■

यद्योचत वीक्ष्य मानिनी.परितः स्नेहयमेन चक्षुषा ।
 अपि पागधिपस्य दुर्वचं वचनं तद्विदधीत विस्मयम् ॥ २ ॥
 विपमोऽपि विगाह्यते नयः कृतनीर्यः पयसामिवाशयः ।
 स तु तत्र विशेषदुर्लभः सदुपन्यस्यति कृत्यवत्तमं यः ॥ ३ ॥
 परिणाममुद्ये गरीयसि ध्ययकेऽस्मिन्वचसि क्षतीजसाम् ।
 क्षातेधीषेवतीव भेषजे धद्दुरर्वायसि दृश्यते गुणः ॥ ४ ॥
 इयमिष्टगुणाय रोचता रुचिरार्था भवतेऽपि मारती ।
 ननु यन्नृविशेषनिःस्पृहा गुणगृह्या वचने विपाश्चितः ॥ ५ ॥
 घतसृष्यति ते विनेकिनी नृप विद्यासु निरुद्धिमागतां ।
 कथंमरणं मतिर्विषयं कार्णां पंकमिथावसीदती ॥ ६ ॥
 विधुर्द किमतःपटं परैरवगीतां गमितं दशामिमाम् ।
 धयर्मादति यत्सुरैरपि स्थयि संभावितवृत्तिं पादपम् ॥ ७ ॥
 द्विपतामुदयः सुमपला गुरुरस्यंतरतः सुमर्षणः ।
 न महानपि भूतिमिच्छता फलसंपत्प्रयणः परिक्षयः ॥ ८ ॥
 अचिरेण परस्य भूयसी विपरीतां विगणय्य चारमनः ।
 शययुक्तिमुपेशते हृती कुरुते ताप्रतिकारमन्यया ॥ ९ ॥
 धनुपालयतामुदेष्यती प्रभुशक्तिं द्विपतामनीहया ।
 शपयान्विचिराग्महीभुजां जननिर्थादभवादिष धियः ॥ १० ॥
 शययुक्तममि स्वभाषजं दधनं धाम शिष्यं सगृह्यते ।
 प्रणम्यनपावमुन्वितं पतिपद्यंद्रमिय प्रजा नृपम् ॥ ११ ॥
 प्रमथः भक्तु कोपद्दयोः कृतपंचांगविनिर्णयो मयः ।
 स विधेयपदेषु दक्षतां नियति लोक इषामुरुष्यते ॥ १२ ॥
 धमिमानयतो मनस्थिनः प्रियमुद्यैः पदमाददक्षतः ।
 विनिपातनिघ्नंनशमं मनमालंबनमारमर्षादपम् ॥ १३ ॥
 विपदाऽमिमपेभ्यविभ्रमं नृदययापदुपेतमापतिः ।
 नियता श्च्युता निगावतेऽगरीयात्र पदे नृपधियः ॥ १४ ॥
 नदष्टे प्रतिपदामुद्यतेऽपलंष्य ध्यवनापपेभ्यताम् ।
 निदृशेति पणवमध्रया न विगोदंन समं सगृह्यते ॥ १५ ॥

(शिष्योपनीत आसन उपविश्य नाटयेनात्मगतम्) । इयं प्रकाशतां गतायमर्थः पारंते यथा किञ्च नन्दकुलमिनाशाजनि-
 रोयो राक्षसः पितृषधामर्षितेन सकलनन्दराजपरिपणतयोऽसाहि-
 तेन पर्यंतकपुत्रेण मलयकेतुना सह संघाय तदुपगृहीतेन च महता
 म्नेच्छराजयलेन परिकृतां घृणलमभियोक्तुमुद्यत इति । (विनित्य)
 अथवा येन मया सर्वलोकप्रकाशं नन्दवंशवधं प्रतिज्ञाय निस्त्रीणां
 दुस्तरा प्रतिशासतिस्सोहमिदानीं प्रकाशामवंतमर्थेनमर्थे न
 स्वार्थः किं प्रशमयितुम् । सोऽहमिदानीमवसितप्रतिशामारोऽपि
 घृणलोपशया शस्त्रं धारयामि । येन मया भुयो हृदयगीगा इव नव
 नैदाः समुत्पाताः सरसि कमलिर्नावि च मैत्र्यं लक्ष्मीः स्त्रियपदा
 कृता । अथवा अगृहीते राक्षसे किमुन्सातं नन्दवंशस्य किं वा
 स्वर्णमुत्पादितं चंद्रगुमलक्ष्म्याः । अहो राक्षसस्य नन्दवंशे निर-
 तिशयो भक्तिगुणः । स अल्लु कस्मिंश्चिदपि जीवति नन्दान्वयाव-
 यधे घृणलस्य सावित्र्यं ग्राहायितुं न शक्यते । (प्रत्यक्षवदाकाशे
 लक्ष्यं वद्वा) । साधु अमात्य राक्षस साधु । साधु आश्रिय साधु ।
 साधु मंत्रिधृहस्पते साधु । कुतः

देव्यर्थादनपेतमीश्वरमयं लोकोर्धतः सेवते

ते गच्छन्त्वनु ये विपत्तिषु पुनस्ते तत्प्रतिष्ठाशया

मर्तुर्यं प्रलयेवि पूर्वमुकृतासंगेन निःसंगया

मफत्या कार्यधुरं यदंति यद्वस्ते दुर्लभास्त्वाहृताः ॥२॥

अत एवास्माकं त्यस्तंमेहे यत्नः कथमस्त्री घृणलस्य सावित्र्य-
 प्रदणेन सानुग्रहः स्यादिति । तन्मयाप्यारिमन्यस्तुनि न दापनेन
 स्थाप्यते । यथाशक्ति क्रियते तद्ग्रहणं प्रति यत्नः । कथमिष
 अत्र तापदृष्टवर्षतकपारान्यतरदिनाशेनापि धाणक्यस्यापहृतं
 मधनीति विपकम्यया राक्षसेनास्माकमर्थतोपकारि मित्रं धाति-
 तस्नपन्वी पर्यंतक इति संघारितो जगति जनापवाद्ः । लोकप्रत्य-
 यार्थमर्थयार्थस्यामिन्त्यकये विता ते धाणक्येव धातित इति रहसि

अनिलोद्धितकार्यस्य घाग्गालं घागिमनो गृया ।
 निमित्तादपराङ्मोर्धानुःकश्येय वल्लितम् ॥ २ ॥
 मंत्रो योष्य इवार्धाः सर्वांगः संगृहीरपि ।
 धिरं न सहने स्यान्तु परेभ्यो भेदशक्या ॥ ३ ॥
 आत्मोदयः परलानिर्द्धयं नीतिगिती यती ।
 तदूरीकृत्य कृतिभिर्वाचस्पत्यं प्रतीयते ॥ ४ ॥
 वृत्तियोगः परेणापि मदिम्ना न महाग्मनाम् ।
 पूर्णश्चंद्रोदयाकांक्षां दृष्टांतोऽथ महार्णवः ॥ ५ ॥
 संपदा सुस्थिरं मन्यो भवति स्वल्पयापि यः ।
 कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्धयति तस्य ताम् ॥ ६ ॥
 समूलघातमग्रतः पराग्राधंति मानिनः ।
 प्रध्वंसितांधनमसस्तत्रोदाहरणं रविः ॥ ७ ॥
 विपक्षमखलीकृत्य प्रतिष्ठा खलु दुळभा ।
 मनीत्या पंकतां घूलिमुदकं नाचनिष्ठने ॥ ८ ॥
 धियते यावदेकोऽपि रिपुस्तावत्कुतः सुखम् ।
 पुरः क्लिन्नाति सामं द्वि संहिकेयोऽसुरदुहाम् ॥ ९ ॥
 सत्वा गरीयान्शत्रुश्च कृषिमस्तौ द्वि कार्यतः ।
 स्याताममित्रो मित्रे च सहजप्राकृताथपि ॥ १० ॥
 उपकर्त्रारिणा संधिर्न मित्रेणापकारिणा ।
 उपकारापकारौ द्वि लक्ष्यं लक्षणमेतयोः ॥ ११ ॥
 स्वया विप्रकृतश्चो रुक्मिणीं हरता हरे ।
 बद्धमूलस्य मूलं द्वि महद्वैरतरोः स्त्रियः ॥ १२ ॥
 आलप्यालमिदं बभ्रोर्यत्स दारानपाहरत् ।
 कथापि खलु पापानामलमश्रेयसे यतः ॥ १३ ॥
 विधाय वैरं सामपे नरोऽरौ य उदासते ।
 प्रक्षिप्योदधिं कक्षे शरते तेऽभिमारुतम् ॥ १४ ॥
 मा जीयन्वः परावशाद्बुध्दग्धोऽपि जीवति ॥
 तस्याजननिरेयास्तु जननीकेशकारिणः ॥ १५ ॥

अर्थात्तुराणां न शुभं न मयः कामात्तुराणां न मयं न उज्ज्वा ।
 विद्यात्तुराणां न शुभं न निद्रा शुधात्तुराणां न मयिर्न वेला ॥ २ ॥
 कनकभूषणसंभ्रदणोभितो यदि मणिप्रभुनि मणिर्घायते ।
 न स विरीते न चापि न शोभने भवति योजयितुं चर्चनीयता ३
 निःस्थो षष्टि शर्म शर्ता दशशाने लक्षं सहस्राधिरां
 लक्षेदाः अतिपातनां अतिपतिच्छेदातां वांछति ।
 यत्रेदाः पुनरिद्रतां सुरपतिप्रदं पदं वांछति
 प्रता शयपदं शिषो हरिपद्माशायधि को गतः ॥ ४ ॥
 यथा घनुर्मिः कनकं परीक्ष्यते निघर्षणच्छेदननावनाहनेः ।
 तथा घनुर्मिः पुरुषः परीक्ष्यते भ्रूनेन शीलेन कुलेन कर्मणा ॥ ५ ॥
 यांति न्यायप्रवृत्तस्य निर्यचोऽपि सहायताम् ।
 अप्यघानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुचति ॥ ६ ॥
 स हि गगनविहारी कल्मषध्वंसकारी
 दशशानकरघारी ज्योतिषां मध्यकारी ।
 विधुरपि विधियोगाद् प्रभयं राहुणासां
 लिखितमपि लालटे प्रोज्जितुं कः समर्थः ॥ ७ ॥
 महमेव शुभः सुदारणानामिति ह्यालाहल मास्म तात दृष्यः ।
 ननु संति मयादृशानि भूयो भुवनेऽस्मिन्प्रचनानि दुर्जनानाम् ॥ ८ ॥
 गुणालयोप्यसन्मंश्री नृपतिर्नाधिगम्यते ।
 प्रसन्नस्वादुसालिला दुष्टप्राहो यथा हृद्दः ॥ ९ ॥
 उदयति यदि मानुः पश्चिमे दिग्दिग्भागे
 विकसति यदि पद्म पर्वतानां शिखारं ।
 प्रचलति यदि मेरुः शीतर्ता याति वाहि-
 नं चलति खलु वाक्यं सज्जनानां कदाचित् ॥ १० ॥
 उपेक्षितः क्षीणबलोऽपि शत्रुः प्रमाददोषात्पुरुषसंदांघेः ।
 साध्याऽपि भूत्वा प्रथमं ततोऽसावसाध्यतां व्याधिरिव प्रयाति ॥
 गुणवदगुणवद्वा कुर्यता कार्यमार्दा
 परिणतिरवधार्या यत्नतः पंडितेन ।

पट्टिस्तस्य जलायते जलनिधिः कुल्यायते तन्मणा-
 न्मेहः स्थलादीलायते मृगशनिः सद्यः कुरंगायते ।
 व्यालौ माल्यगुणायते विपरसः पीयूषयशायते
 यस्यांगेऽश्लिललोकवह्नुमतर्म शीलं; समुन्मीलति ॥ २१ ॥
 धन्यस्मालुग्धपदो नीचः प्रायेण दुःसहा भवति ।
 रथिरपि न दहति तादृग्याद्दहति बालुकानिकरः ॥२२॥
 कविर्होणावाचं क्वचिदपि च ह्यदिति रुदितं
 क्वचिद्विद्वद्गोष्ठी क्वचिदपि सुरामत्तकलहः ।
 क्वचिद्रामा रम्या क्वचिदपि जराजर्जरतनु-
 र्न जाने संसारः किममृतमयः किं विषमयः ॥ २३ ॥
 कौशेयं कृमिर्जं सुयर्णमुपलाद् दूर्वापि गौरामनः
 पंक्रात्तामरसं शशांक उदधेरिदीवरं गोनयात् ।
 काष्ठादाग्निरहेः फणादापि मणिगोपित्ततो रोचना
 प्राकाश्यं स्वगुणोदयेन गुणिनो गच्छन्ति किं जन्मना ॥
 योद्धारो मत्सरप्रस्ताः प्रभवः स्मयदूषिताः ।
 अथोधोपहृताश्चान्ये जीर्णमंगे सुभाषितम् ॥ २५ ॥
 एषानि नोन्मूलयति प्रमंजनो मृदूनि नीचैः प्रणतानि सर्वतः ।
 स्वभावं एवोन्नतचेतसामयं महान्महत्स्वैव करोति विक्रमम् ॥२६॥
 गुणायते दोषाः सुजनचक्षुः दुर्जनमुखे
 गुणा दोषायते किमिति जगतां विस्मयपदम् ।
 यथा जामूतोयं लयणजलधेर्वारि मधुरं
 फर्णा पीत्वा क्षीरं यमति गरलं दुःसहतरम् ॥ २७ ॥
 दलति हृदयं गाढोद्वेगं द्विधा न तु मिथते
 बहति विकलः कायां मोहे न मुचति चेतनाम् ।
 ज्वलयति तनूमंतर्दाहः करोति न भस्मसान्
 प्रहरति विधिर्मर्मच्छेदी न कृतनि जीषितम् ॥ २८ ॥
 यस्मिन्कुले यः पुरुषः प्रधानः स सर्वयत्नः परिरक्षणीयः ।
 तस्मिन् विनये स्वकुलं विनये न नाभिर्मंगे हारका यर्हति ॥ २९ ॥

जनं विद्वानेकः सकलमभिसंधाय कथं-

स्तदस्यः स्वानयान्घटयति च मीनं च मज्जेन ॥ ३२ ॥

किं क्वापि प्रत्ययानन्दविटपिनो निर्देशा भर्मीकृताः

किंस्विद्वैद्यगजेन पैकजपने निष्कंरमुन्मूलितम् ।

किं वा हंत कृतांतकेसरिमयात्यक्तो मदः कुंजर-

येनास्मिन् विरसे करीरकुसुमे वा भृंग विध्राम्यसि ॥ ३३ ॥

इद्वानेके माथःसततमुपकारिण्युमर्हति

कृतज्ञाः कुर्वतां जगति नियसंत्येय सुधियः ।

कियंतस्ने संतः सुकृतपरिपाकप्रणयितो

यिना स्वार्थं येषां भयति परकृत्यव्यसनिता ॥ ३४ ॥

आशा नाम नदी मनोरथजला कृष्णातरंगाकुला

रागप्रादयती वितर्कविहगा धैर्यद्रुमभ्रंसिनी ।

मोहाद्यतमुदुस्तरा प्रकटितप्रोभुंगचिंतातटी

तस्याः पारगता विशुद्धमनसो नंदति योगीश्वराः ॥ ३५ ॥

प्रथमवयसि पीतं तोयमल्पं स्मरंतः

शिरसि निहितमारा नालिकेरा नराणाम् ।

उदकममृतकल्पं दधुरार्जाघितांतं

न हि कृतमुपकारं साधवो विस्मरन्ति ॥ ३६ ॥

मज्जंतोऽपि विपत्पयोधिगहने निःशंकधैर्यावृताः

कुर्वत्येव परोपकारमनिशं संतो यथाशक्ति वै ।

राहोरप्रकरालयभ्रकुहरप्राप्ताभिमृतोप्यलं

चंद्रः किं न जनं करोति सुधिनं प्रासावशेषैः करैः ॥ ३७ ॥

अतिमलिने कर्तव्ये भवति खलानामतीथ निपुणा धीः ।

तिमिरे हि कौशिकानां रूपं प्रतिपद्यते दृष्टिः ॥ ३८ ॥

गुणिनामपि निजरूपप्रतिपत्तिः परत एव संभवति ।

स्यमहिमदर्शनमक्ष्णोर्मुकुरतले जायते यस्मात् ॥ ३९ ॥

दीनानां कल्पपूषः स्वगुणफलनतः सज्जनानां कुट्टुर्षी
कादरोः शिशितानां सुचरितनिकषः शीलघेलासमुद्रः ।

सत्कातो नायमंता पुरुषगुणनिधिर्देशिषोऽरसायो
दोषः शशाप्यः स जीयत्यभिश्च गुणतया घोऽद्भुसंतीष धान्यो ॥४५॥

बाह्वस्त्रमुर्ध्वः श्वसन्तुरंगात्कीटिस्वमिदीयितो विमोहः ।

गति धिषाऽशिक्षि सद्दोदरेभ्यो जाने न कस्माद्गुणघद्विरोधः ॥४६॥

गंधाढ्यां नवमहिका मधुकरम्यकन्या गतो पृथिकां

तां दृष्टानु गतः स संश्नघर्न पश्चात्सरोजं गतः ।

एकस्तत्र निशाकरेण सहसा रोदिरयसौ मंदर्षीः

सेतोऽप्य विना परामयपदं प्राप्नोति सद्यो जनः ॥ ४९ ॥

स पुमानर्धवज्जन्मा यस्य माम्नि पुरः स्थिते ।

कान्यामंगुलिमभ्येति संख्यायामुचतांगुलिः ॥ ५० ॥

मञ्जते विदेशमधिकेन जितस्तदनुप्रदेशमथवा कुशलः ।

सुखमिदुःखज्जलकपोलमतः प्रतिमाच्छलेन सुदशामपिशत् ॥५१॥

इरासहायः कार्योतं शोदीयानपि गच्छति ।

संभूयांभोधिमभ्येति महानघा नगापगा ॥ ५२ ॥

मये सायस्येष्वाद्भिनिविशते सेवकजनं

रुहः प्रत्यासन्नाद्गयति हृदये चिद्य निहितम् ।

रुताऽप्याहृदानां पद्मसुजनद्वेपजननं

गोतः सोऽच्छायाणां पतनमनुकूले कलयति ॥ ५३ ॥

मेतर्ध्वं नृपतेस्ततः सधिघतो राशस्ततो बहभा-

पन्थेभ्यश्च वसति येऽस्य भयने लघ्यप्रसादा विटाः ।

एन्वाहुन्मुषदर्शनापलपनैः वीढार्धमायस्यतः

तेषां ह्यापयकारिणी कृतधियः स्थानेऽभ्यवृति विदुः ॥ ५४ ॥

दोषाकरोपि कुटिलोपि कलंकितोपि

मित्रापत्तानसमये विदितोऽप्यपि ।

चंद्रस्तथापि हरघट्टमतामुपति

नैवाश्रितेषु महतां गुणदोषशंका ॥ ५५ ॥

लावण्यौकसि संप्रतापगारिमण्यध्रेसरे स्यागिनी

सृष्टघटवत्सुखमेधो दुःसंधानश्च दुर्जनो भवति ।

सुजनस्तु कनकघटवद् दुर्भेद्यश्चाशुसंघेयः ॥ ५७ ॥

पादन्यासं क्षितिधरगुरोर्भूर्ध्वं कृत्वा सुमेरोः

कांतं येन क्षपिततमसां मध्यमे घाम विष्णोः ।

सोऽयं चंद्रः पतति गगनादल्पशैपैर्मयूखै-

रत्यारूढिर्भवति महतामप्यपभ्रंशनिष्ठा ॥ ५८ ॥

गांगमंघु सितमंघु यामुनं कञ्जलाममुमद्यत्र मज्जंतः ।

राजहंस तद्य सैव शुभ्रता चीयते न च नचापचीयते ॥ ५९ ॥

श्रुमुदशबलः फुल्लभोजैः सरोभिर्लंकृतं

मरकतमणिश्यामां शष्पैर्विहाय घनस्थलीम् ।

स्मरति करभो यद् वृक्षाणां चरन्मद्यन्वनां

परिचपरतिः सा दुर्गारा न सा गुणवैरिता ॥ ६० ॥

आपुष्पप्रसवान्मनोहरतया विध्वास्यं विश्वं जंमं

हंदो दाडिम तावेदेव सहस्रे घृष्टि स्वकीयामिह ।

यायन्नेति परोपभोगसहतामिषा ततस्तां तथा

हात्वा ते हृदयं द्विधा वलति यत्तेनातिथंघो भवात् ॥ ६१ ॥

अगुरुदिति घदतु लोको गौरघमत्रैय पुनरहं मन्ये ।

दाशितगुणय घृत्तिर्यस्य जने जनितवाहेऽपि ॥ ६२ ॥

मानुः सष्टःपुक्ततुरंग पथ रात्रिद्विधं गंधवहः प्रयाति ।

शेषः सदैवाहितमूमिमारः पष्टांशघृत्तरपि घर्म दया ॥ ६३ ॥

हस्त इय भूतिमलिने यथा यथा लंघयेति रोलः सुजनम्

दर्पणमिष सं गुरते तथा तथा त्रिमलच्छायम् ॥ ६४ ॥

स्वपति गजानन्यामर्षद्वयः कल्पभोऽपि सन्
 मयति सुतरां वेगोदधं भुजंगशिशोर्विषम् ।

भुवमधिपतिर्वालायस्थोऽप्यलं परिरक्षितुं
 न शक्तु वयसा ज्ञावैषायं स्वकार्यसदो भरः ॥ ६५ ॥

गृह्णति तापदशेषगुणाकरं पूयपरत्नमलंकरणं भुवः ।
 रक्षति तापक्षयमंगि करोति संदहद कष्टमपेक्षितता विधेः ॥ ६६ ॥

घण्टपति स्वमयं चंद्रमा अर्धलोकः

चिमिति निजकलंकः नागमरीस्थं प्रमादि ।

मयनि विदितमेतन्प्रापशः सप्तनानां

परहितनिरतामामादरो नारमकार्ये ॥ ६७ ॥

केनादिष्टं कमलकुमुदोष्मालने पुण्यवर्ती

विभं तोर्यः स्वपयितुमर्ता केन या वारिषाह ।

विभ्यानंदोपययत्तरो दुर्जनानां दुरापः

शारयो लोके जयति महतामुग्जलोऽयं निसर्गः ॥ ६८ ॥

संश्रुतमिति इत्येतन्नानुमिति

नैवाभिनेतु मर्त्या गुणसंगतः ॥ ५५ ॥

आयत्तौक्येन श्रुतानुमतिमप्येतयोः स्वात्मिनी

येन स्वस्वामीवराणामुक्तं शिवादिने वेदना ॥

इदं किं घटितः किमेतं विदितः पूग किमुपादिने
निकामनमहो मुग्ध किमर्था मृदाः कुलदमाभूतः ॥ ५६ ॥

मृष्टघटयामुणमेयो दुःसंघानद्य दूतेना भवति ॥

मुत्तनम्तु कनकघटयद् दूर्भेज्यान्नुपयिवः ॥ ५७ ॥

पाण्ड्यायं श्रुतिधामुगेर्मूर्धं कृत्वा मुग्धैः

कानं येन क्षयिनतममा मध्यमे धाम विष्णोः ।

सोऽयं धृष्टः पतति गगनात्स्वदशैपैर्मूर्धा-

रथाकृद्धिर्भवति महनामप्यग्रेशमिष्टा ॥ ५८ ॥

गांगमंषु सितमंषु धामुने कञ्जलाममुमयत्र मञ्जतः ।

राजदंस तव सय सुञ्जता धीयते न य न धारधीयते ॥ ५९ ॥

कुमुदशयलः फुल्लामोर्जिः सरोभिरलंघनां

मरकतमलिस्थामां शणैर्विदाय वनस्थन्दीम् ।

स्मरति करमो यद् वृक्षाणां चरन्मदघन्यनां

परिचपरतिः सा दुर्धा न सा गुणवेरिना ॥ ६० ॥

आपुष्पमसवान्मनाहरनया विम्बास्य विम्बे जने

हंदो दाडिम तापदेव सहमे घृष्टि स्यकीयामिद ।

य. धमेति परोपमांगसहतामेया मतस्तां तथा

हारावा ते हृदये द्विधा वसति वृत्तनातिवंचो भवान् ॥ ६१ ॥

अमुद्धरति वदन् लोको गौरधर्मत्रय पुनरहं मन्ये ।

दाशितगुणय वृत्तिर्यस्य जने जतितदाहेऽपि ॥ ६२ ॥

मानुः सरुचुक्ततुरंग एव रात्रिदिवं गेषवद्वा प्रयाति ।

शेषः सर्वेषादिनभूमिमारु पश्यांशपृत्तरपि धर्मं एषः ॥ ६३ ॥

हस्त इय भूतिमलिनो यथा यथा लंघयति चलः सुजेनम् ।

दर्पणमिय तं कुरुते तथा तथा निर्मलच्छायम् ॥ ६४ ॥

मन्वति गजानन्द्यामोघद्विषः बालमोऽपि सन्
 सवति सुतरां वेगोद्धमं भुजेगतिशोर्षिषम् ।

मुषमधिपतिर्दोलायस्थोऽप्यलं परिरक्षितु
 न सत्यु वयसा जायैषायं न्यकार्यसहो भरः ॥ ६५ ॥

एवमि तापदशोषगुणाकरं पूरपरन्मलंकरणं भुवः ।
 दीन ताशणमनि करोति श्रेददद कष्टमपंडितता विधेः ॥ ६६ ॥

धयलयति समग्रं चंद्रमा जीवलोके

विमिति निजकलेकं नात्मसंस्थं प्रमाँति ।

मपनि विदितमेतन्प्रायदाः सञ्जनानां

परहितनिरतानामाश्रो नात्मकार्यं ॥ ६७ ॥

केनादिष्टं कमलकुमुदोन्मिलने पुण्यवर्ता

विभ्यं तोषः स्नपयित्मरसा केन वा पारिषाद् ।

विभ्यानंदोपचयधत्तो दुर्जनानां दुरापः

शशापो लोके जयति महतामुज्ज्वलोऽयं निसर्गः ॥ ६८ ॥

संद्रस्नगावि ह्यवत्तमनागुर्दिनि

नेवाधिनेषु महर्गा गुणदोषाः ॥ ५१ ॥

न्यायपयोक्तमि संप्रनापनरिमण्यप्रसरे स्थागिनी

देव स्वरपत्नीमरत्नप्रमुता मिथादिने वेद्यमा ।

ईदुः कि घटिनः क्रिमेय विहितः पूग किमुत्पादिते

चित्तात्नमहो सुर्धय किमर्मा मूराः कुलदमाभूतः ॥ ५६ ॥

मृद्वटपन्मुखभेद्यो दुःसंधानश्च दुर्जनो भवति ।

सुजनस्तु कर्नकपटयद् दुर्भेद्यध्यानुर्धवेवः ॥ ५७ ॥

पादन्यासं श्रितिधरगुरोर्भूः कृत्या मुमेरोः

क्रांतं येन क्षपितनमसा मध्यमं धाम विष्णोः ।

सोऽयं संद्रः पतति गगनादस्वशैपेर्मयस्व-

रत्याकृद्धिर्भवति महतामप्यपग्रंशमिष्टा ॥ ५८ ॥

गांगमंयु सितमंयु यामुनं कञ्जलाममुमयत्र मञ्जतः ।

राजहंस तथ सैव शुभ्रता र्चायेत न च न चापधीपते ॥ ५९ ॥

कुमुदशयलः फुल्लामांजः सरोमिरलंकृतां

मरकतमणिश्यामां शोणैर्विहाय धनस्थलीम् ।

स्मरति करभो यद् कृष्णाणां चरन्मरुघन्वनां

परिचपरतिः सा दुर्वागा न सा गुणवैरिना ॥ ६० ॥

आपुष्पमसवान्मनोहरतया शिथ्वास्ये विभ्वं जने

हंहो दाडिम तावदेव सहसे घृष्टि स्वकीयामिह ।

याधनेति परोपमोमसहतमिषा मतस्तां तथा

शात्वा ते हृदये द्विधा वलति यत्तनातिव्ययो भवान् ॥ ६१ ॥

अगुदरिति यद्दत्त लोको गौरवमत्रैव पुनरहं मन्ये ।

दर्शितगुणय कृत्तियेस्य जने जनितशब्देऽपि ॥ ६२ ॥

भानुः संरुष्टकतुरंग एव रात्रिदिवं गोघवहः प्रयाति ।

शेषः सर्वेषाहितमूमिमारः पष्टांशघृत्तरपि धर्मं यथा ॥ ६३ ॥

इस्त इव भूतिमलिनो यथा यथा लंघयेति खलः सुजेनम् ।

दर्पणमिष तं कुरते तथा तथा निर्मलच्छायम् ॥ ६४ ॥

एतदपि कदाचिदात्मनि चित्तियं चान्मोदति ननु
 एतन्न ननुतर्का हेतोरर्थं भूक्तं तद्विद्विषयम् ।
 एतदपि चित्तियं चित्तियं चित्तियं चित्तियं
 न ननु एतदात्मानं चित्तियं चित्तियं ॥ ६५ ॥
 एतन्न ननुतर्का हेतोरर्थं चित्तियं चित्तियं
 एतन्न ननुतर्का हेतोरर्थं चित्तियं चित्तियं ॥ ६६ ॥
 एतन्न ननुतर्का हेतोरर्थं चित्तियं चित्तियं
 एतन्न ननुतर्का हेतोरर्थं चित्तियं चित्तियं ॥ ६७ ॥
 एतन्न ननुतर्का हेतोरर्थं चित्तियं चित्तियं ॥ ६८ ॥

शेडग्नागवि ह्यपाहगगागुर्नि

नैगाधिनपु महता गुणवोरशीरा ॥ ५५ ॥

न्यायप्यौकसि नैधनापगमिमन्यमेधरे त्यागिनां

व्ये स्थवानीनरप्रयगुजे मिगादिने वेधया ।

ईदुः कि घटितः किमेव विदितः पूग किमुग्यादिनं

चित्तरत्नमहां सुधय किमर्मा गृशः कुलदमाभूतः ॥ ५६ ॥

गृधटयन्तुधमेधो दुःसंधानद्य दुर्जेना भयनि ।

सुजनन्तु कनकघटयद् दुर्भेद्यद्यानुर्भवेवः ॥ ५७ ॥

पादन्वासं धितिधं गुरोर्भूभि कृप्या मुमेरोः

क्रानं येन क्षयिततमसा मध्यमे धाम विष्णोः ।

सोऽयं चंद्रः पतति गगनादल्पशैपैर्मर्ष्य-

रत्याकृदिर्भवति महतामध्यपद्यंशमिष्टा ॥ ५८ ॥

गागमंशु मितमेषु धामुनं कञ्जलामनुमयत्र मञ्जवः ।

राजहंस तय संय शुभ्रता चापते न च नद्यापधीयते ॥ ५९ ॥

कुमुदशयलः फुल्लामांघ्रिः सरोभिरलंकृतं

मरकतमणिद्वामां शप्यैर्विहाय वनस्यलीम् ।

स्नरति करभो यद् वृक्षाणां चरन्मरुधन्वतां

परिचपरतिः सा दुर्धारा न सा गुणवरीना ॥ ६० ॥

आपुण्यप्रसवान्मनोहरतया विध्यास्यं विध्वं जने

हंहे दाडिम तावेदव सहसे धृष्टि स्थकीयामिद्व ।

याचन्नेति परोपमोगसहतामेवा ततस्मां तथा

शारवा ते हृदयं द्विधा दलति यत्तनातिबंधो भवान् ॥ ६१ ॥

अशुद्धरिति यदनु लोको गार्धमर्त्रय पुनरहं मन्ये ।

दर्शितगुणय घृत्तिर्यस्य जने जनितशब्देऽपि ॥ ६२ ॥

मानुः सरुद्युक्ततुरंग एव रात्रिदिवं गंधवहः प्रयाति ।

शेषः सर्वथाहितमूमिमारः पष्टांशपुंस्वरपि धर्म एवः ॥ ६३ ॥

हस्त इय मृतिमलिनो यथा यथा लंपयेति खलः सुजंतम् ।

दर्पणमिय तं कुरते तथा तथा निर्मलच्छायम् ॥ ६४ ॥

तस्यैव राजास्यैवार्थोऽपिः अत्रभोऽपि तन्म
 मयं न तुमरां देवोदथं भुङ्क्तेऽपिः
 दुष्मन्दिपिर्वासायःशंभोऽपिः अत्रिः
 न तस्यैव वदतां ज्ञानोऽपिः अत्रिः ॥ ६५ ॥
 अत्रिः न तस्यैव वदतां ज्ञानोऽपिः अत्रिः
 अत्रिः न तस्यैव वदतां ज्ञानोऽपिः अत्रिः ॥ ६६ ॥

अत्रिः न तस्यैव वदतां ज्ञानोऽपिः
 अत्रिः न तस्यैव वदतां ज्ञानोऽपिः
 अत्रिः न तस्यैव वदतां ज्ञानोऽपिः ॥ ६७ ॥
 अत्रिः न तस्यैव वदतां ज्ञानोऽपिः
 अत्रिः न तस्यैव वदतां ज्ञानोऽपिः
 अत्रिः न तस्यैव वदतां ज्ञानोऽपिः ॥ ६८ ॥

शंभुमन्यादि ह्यथात्मनामुपैति

नेयाश्रितेषु महतां गुणदोषदीप्ता ॥ ५५ ॥

न्यापयवीकति संप्रनापगतिमन्यप्रेशरे श्यागिनी

देव स्वध्वग्नीमरभयमुक्त मिथादिने वेधमा ।

ईदुः किं घटितः किमेव विदितः पूग किमुत्पादितं

चितारन्नमहो मुर्धय किमर्मा सृष्टाः कुलदमाभृतः ॥ ५६ ॥

सृष्टघटयन्सुगमेधो दुःसंधानद्य दुर्जना भयति ।

सुजनस्तु कनकघटयद् दुर्भेद्यद्वानुसंधेयः ॥ ५७ ॥

पादन्यासं श्रितिक्षेत्रगुरोर्भूमिं कृत्या सुमेरोः

क्रांतं येन क्षपितनमसा मध्यमे धाम त्रिष्णोः ।

सोऽयं चंद्रः पतति गगनादल्पक्षीपैर्मूर्ध्नि-

रत्याकृष्टिर्मवति महतामन्यपद्मंशनिष्ठा ॥ ५८ ॥

गांगमंयु सितमंयु धामुनं कञ्जलाममुमयत्र मञ्जतः ।

राजहंस तथ सैव शुन्नता र्थापते न च नधापधीयते ॥ ५९ ॥

कुमुदशबलैः फुल्लामांजः सरोमिरलंकृतां

मरकतमणिश्यामां शर्पीर्विहाय वनस्थलीम् ।

स्नरति करमो यद् वृक्षाणां चरन्मद्यन्वनां

परिचरतिः सा दुर्धां न सा गुणवरिता ॥ ६० ॥

आपुष्पप्रसवान्मनोहरतया विश्वास्य विश्वं जने

हंसे दाडिम तावदेव सहस्रे वृष्टिं स्वकीयामिह ।

याचतेति परोपभोगसहतामेया ततस्तां तथा

शात्वा ते हृदयं द्विधा दसेति यत्तनातिबंधो मवान् ॥ ६१ ॥

अगुहरिति यदनु लोको गौरवमत्रैव पुनरहं मन्ये ।

दाशितगुणैव वृत्तिर्यस्य जने जनितदाहेऽपि ॥ ६२ ॥

मानुः सहस्रकतुरंग एव रात्रिदिशं गंधवद्वा प्रयाति ।

शेषः सर्वथाहितमूमिमारु पश्यांशमृत्तरपि घर्मै एषः ॥ ६३ ॥

हस्त इव भूतिमलिनो यथा यथा संघर्षति खलः सुजनम् ।

दपंणमिव तं कुरते तथा तथा निर्मलच्छायम् ॥ ६४ ॥

सम्यक् विद्यायाः प्रथमः कर्मभोगेति ननु
इति सुतरां देवोदरं भुङ्क्तेति शोचिष्यम् ।

सुखमपि निश्चीतायाः शोच्यते इति शिस्तुं
न कस्य चक्षुषा ज्ञातव्यं इति शोच्यते भवः ॥ ६५ ॥

सुखं तावदसौ सुखं तावत् सुखं तावत् सुखं
इति शोच्यते इति शोच्यते इति शोच्यते ॥ ६६ ॥

अथ शोचति इति शोच्यते इति शोच्यते
इति शोच्यते इति शोच्यते इति शोच्यते ।

अथ शोचति इति शोच्यते इति शोच्यते
इति शोच्यते इति शोच्यते इति शोच्यते ॥ ६७ ॥

अथ शोचति इति शोच्यते इति शोच्यते
इति शोच्यते इति शोच्यते इति शोच्यते ।

अथ शोचति इति शोच्यते इति शोच्यते
इति शोच्यते इति शोच्यते इति शोच्यते ॥ ६८ ॥

शंभुस्तथापि हृत्पातनगामुर्वति

नैवाधिनेषु महतां गुणशोभनां ॥ ५५ ॥

ज्याप्यौकणि नमनापारिमण्यत्रेभरे म्यागिनां

द्वयं स्वस्वमेमीदंश्रयमुजे मिथ्यादिने वेधना ।

इदुः किं घटितः किमेव विदितः पूता किमुत्पादितं

चितारन्नमहो मुष्येय किमर्मा सृष्टाः कुलदमाभृतः ॥ ५६ ॥

मृद्घटयन्मुस्रमेधो दुःसंभानश्च दुर्जनो भवति ।

सुजनस्तु कनकघटयद् दुर्भेद्यद्यानुर्वधेयः ॥ ५७ ॥

पादन्यासं श्रितियश्चुरीर्भूः प्रै कृत्या मुधेरोः

क्रांतं येन क्षपितनमसा मध्यमे घाम विष्णोः ।

सोऽयं चंद्रः पतति गगनादस्यशैथिल्यैर्भ्र-
रस्याऋदिर्भवति महतामन्यपद्मंशमिष्टा ॥ ५८ ॥

गागमंयु सितमंयु यामुनं कञ्जलाममुमयत्र मञ्जराः ।

राजहंस तय सैय नुम्रता र्थायते न च नघापधीयते ॥ ५९ ॥

कुमुदशयलः फुल्लामांजिः सरोभिरलंकृतां

मरकतमणिश्यामां शष्पैर्विहाय वनस्थलीम् ।

स्मरति करमो यद् वृक्षाणां चरन्मदघन्वनां

परिचरतिः सा दुर्बारा न सा गुणवैरिना ॥ ६० ॥

आपुण्यप्रसयान्मनोहरतया दिग्भास्ये विभ्वं जने

हंसे दादिम तावदेव सहसे घृष्टि स्वकीयामिद ।

याःवन्नेति परोपभोगसहतामेया तलस्तां तथा

हात्वा ते हृदयं द्विधा दलति यत्तनानिब्रंघो भवान् ॥ ६१ ॥

अगुदरिते घट्नु लोको गारघमत्रेव पुतरहं मन्ये ।

दाशेतगुण्य घृत्तिर्यस्य जने जनितवाहेऽपि ॥ ६२ ॥

भानुः सकृत्कृतुरंग एव रात्रिदिवं गंधवहा प्रयाति ।

शेषः सर्वथाहितमूमिमारु पश्यांशगृत्तरपि घमे एषः ॥ ६३ ॥

हस्त इव मूर्तिमलिनो यथा यथा संघर्षेति खलः सुजनम् ।

दुर्पणमिव तं कुरते तथा तथा निर्मलच्छायम् ॥ ६४ ॥

एतदति शक्तान्वासात्तथा इव कल्पोऽपि वा न
 एतन् कल्पस्यैवोदयं भुङ्क्तेति शोचिष्यते ।
 एतदपि एतद्विषयं च यथासंभवं विवक्षितम्
 एतन् कल्पस्यैवोदयं कल्पसंभवं अतः ॥ १५ ॥
 एतन् कल्पस्यैवोदयं च यथासंभवं अतः भुङ्क्ते ।
 एतन् कल्पस्यैवोदयं कल्पसंभवं अतः विधिः ॥ १६ ॥

अथ कल्पस्यैवोदयं कल्पस्यैवोदयं
 विधिः कल्पस्यैवोदयं कल्पस्यैवोदयं ।
 अथ कल्पस्यैवोदयं कल्पस्यैवोदयं
 कल्पस्यैवोदयं कल्पस्यैवोदयं ॥ १७ ॥
 कल्पस्यैवोदयं कल्पस्यैवोदयं कल्पस्यैवोदयं
 कल्पस्यैवोदयं कल्पस्यैवोदयं कल्पस्यैवोदयं ।
 कल्पस्यैवोदयं कल्पस्यैवोदयं कल्पस्यैवोदयं
 कल्पस्यैवोदयं कल्पस्यैवोदयं कल्पस्यैवोदयं ॥ १८ ॥

